

**OCENA RUSKOG
EKONOMSKOG OTISKA
NA ZAPADNOM
BALKANU**

**RIZICI U VEZI SA KORUPCIJOM
I ZAROBLJAVANJEM DRŽAVE**

**CENTER FOR
THE STUDY OF
DEMOCRACY**

OCENA RUSKOG EKONOMSKOG OTISKA NA ZAPADNOM BALKANU

RIZICI U VEZI SA KORUPCIJOM
I ZAROBLJAVANJEM DRŽAVE

U poslednjoj deceniji Zapadni Balkan pretvorio se u jedan od regiona u kojem Rusija intenzivno nastoji da (ponovo) ojača svoje prisustvo. Da bi bolje razjasnio efekat međusobnog delovanja postojećih upravljačkih deficita i tokova kapitala prema regionu iz zemalja sa autoritarnim režimom, Centar za istraživanje demokratije izradio je ocenu ruskog ekonomskog uticaja u Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji i Bosni i Hercegovini. Premda su u apsolutnim brojkama ruska ulaganja u region porasla za preko 3 milijarde evra, ekonomski otisak Rusije kao udeo u ekonomiji Zapadnog Balkana ostaje nepromenjen ili/i čak se smanjuje, naročito posle uvođenja međunarodnih sankcija zbog aneksije Krima. S obzirom na to da je ruski biznis skoncentrisan u malobrojnim strateškim sektorima poput finansija, energetike, metalurgije i nekretnina, četiri male energetske zemlje koje su predmet ove analize ostaju ranjive na ruski pritisak. Zavisnost od ruskog uvoza u kombinaciji sa ekspanzijom ruskog kapitala u regionu učinio je vlade država Zapadnog Balkana popustljivim na pritisak po strateškim pitanjima vezanim ne samo za diversifikaciju i liberalizaciju energetskog tržišta, već i za sankcije protiv Rusije i za proširenje NATO i EU.

Zbog komplikovanog i delikatnog karaktera ove regionalne ocene, u njenoj izradi angažovan je velik tim stručnjaka. Neki od njih poželeti su da ostanu anonimni premda njihov doprinos nije ništa manje vredan. Centar za istraživanje demokratije u Sofiji izražava svoju zahvalnost Centru za međunarodno privatno preduzetništvo i konkretnije njegovim službenicima gnu Marku Šlajferu (Marc Schleifer), dru Martini Hrvolovoj (Martina Hrvolova), gnu Konoru Liču (Connor Leach), gnu Maksu Šerceru (Max Scherzer) i gđi Karolini Elkin (Caroline Elkin) bez čijeg doprinosa ne bi se mogla postići ova usaglašenost i produbljenost teksta. Centar bi želeo takođe da zahvali dru Dimitru Bečevu, naučnom saradniku u Centru za slovenska, evrazijska i istočnoevropska istraživanja, Univerzitetu Severne Karoline u Čapel Hilu, gnu Iliji Zaslavskom, stručnjaku za naučna pitanja Fondacije „Slobodna Rusija“ i dopisnom članu instituta „Čatam haus“ na njihovim vrednim komentarima. Seminari u Skoplju, Beogradu, Sarajevu i Podgorici u januaru 2018. godine, kao i mnoštvo sadašnjih i bivših visokih dužnosnika iz regiona obezbedili su važne podatke za našu analizu i preporuke u pogledu politike. Ne na poslednjem mestu ne bi mogla da se postigne ova sveobuhvatnost podataka o firmama i da se prorate ekonomski pokazatelji bez prikupljanja i obrade podataka koje je izvršio tim Ekonomskog programa pri Centru za istraživanje demokratije u Sofiji uz učešće dra Todora Galeva, gđe Danijele Mineve, gđe Sofije Pejđž i gđe Janite Nedeve.

Autorski kolektiv:

Martin Vladimirov, analitičar, Ekonomski program, Centar za istraživanje demokratije

Milica Kovačević, Predsednica, Centar za demokratsku tranziciju

Marija Mirjačić, istražni novinar

Dr. Igor Novaković, Direktor, Program za naučna istraživanja, Centar za međunarodne odnose i pitanja bezbednosti

Nemanja Todorović Štiplija, glavni urednik, Evropski Zapadni Balkan

Emina Nuredinoska, Centar za međunarodnu saradnju, Makedonija

Slađana Dimiškova, istražni novinar

Urednički savet:

Dr. Ognjan Šentov, Predsednik Centra za istraživanje demokratije

Ruslan Stefanov, Direktor, Ekonomski program, Centar za istraživanje demokratije

Dr. Marija Jordanova, Direktor, Pravni program, Centar za istraživanje demokratije

Ova publikacija je podržana od strane Centra za međunarodno privatno poduzetnost (CIPE) u Vašingtonu D.C. Dokument ne odražava mišljenja CIPE-a ili bilo kog zaposlenog u CIPE-u. CIPE nije odgovoran za tačnost bilo koje od uključenih informacija.

ISBN: 978-954-477-338-0

© 2018, Centar za istraživanje demokratije

Sva prava pridržana.

Sofija 1113, ul. Aleksandra Žendova 5

tel.: (+359 2) 971 3000, faks: (+359 2) 971 2233

www.csd.bg, csd@online.bg

SADRŽAJ

Uvod	7
Metodološke napomene	9
Regionalni deficiti u upravi: smanjeni, ali i dalje prisutni	11
Ekonomski otisak Rusije: veličina i značaj	13
Ranjivi sektori	21
Energetika.....	21
Jačanje ruskog prisustva u finansijskom sektoru	38
Rudarstvo i metalurgija	44
Nekretnine, turizam i sport	48
Politički faktori koji jačaju ruski ekonomski otisak	53
Preporuke	61

SLIKE

Slika	1.	Korupcioni pritisak u regionu Zapadnog Balkana	11
Slika	2.	Ocena EU o stanju i napretku u borbi protiv korupcije u regionu (2016)	12
Slika	3.	Postojeće ruske SDI kao udeo BDP (%).....	14
Slika	4.	Udeo prihoda kompanija pod kontrolom Rusije u ukupnim prihodima firmi ekonomija država Zapadnog Balkana	15
Slika	5.	Izvoz u Rusiju kao deo BDP (%)	16
Slika	6.	Struktura korporativnog prisustva ruskih firmi u Srbiji.....	17
Slika	7.	Uvoz nafte i gasa kao udeo u BDP (%)	22
Slika	8.	Hijerarhijska struktura svojine Gazproma u Srbiji	26
Slika	9.	Ekonomska ranjivost Srbije koja se skriva iza slučaja Agrokor.....	41
Slika	10.	Struktura dugova Agrokoru po izvorima – milioni evra i udeo (%)	42

UVOD

U poslednjih deset godina Rusija intenzivno nastoji da ojača svoj položaj kao jednog od svetskih lidera i da sebe predstavi kao alternativu evroatlantskom modelu liberalne demokratije i slobodne tržišne privrede. Zapadni Balkan jedan je od regiona gde je u tom pogledu Rusija najaktivnija. Region je za sada i dalje manje-više na kursu integracija u Evropsku uniju (EU) i NATO. Međutim, rusko uplitanje na unutrašnjem planu u regionu širi prostor za politički oportunistički i izbegavanje sprovođenja potrebnih reformi, naročito onih koje su vezane za jačanje pravne države i ograničavanje autoritarnih trendova. Usled togam, potkopava se civilno društvo i slabe mediji, što dovodi do odstupanja od demokratskih standarda i do usporavanja ekonomskog rasta. I pored toga, NATO je primio u članstvo Crnu Goru, a EU je ponudila zemljama regiona snažnije političko angažovanje preko tzv. Berlinskog procesa, platforme koja omogućava bližu saradnju između vodećih zemalja EU i zemalja Zapadnog Balkana, čiji je cilj ubrzanje ekonomskog razvoja i promena u regionu i njegovo integrisanje u EU. EU je 2018. ponudila novu Strategiju proširenja usmerenu na obezbeđivanje jasnog puta integracije Balkana u uniju. Otklanjanje neresenih deficita u upravljanju na Zapadnom Balkanu – nedostatak vladavine prava i slabe demokratske i tržišne institucije – od izuzetne je važnosti za obnavljanje demokratskih reformi i za ograničavanje negativnih efekata tzv. „korozivnog kapitala,”¹ novca koji potiče iz nedemokratskih država poput Rusije i koji istovremeno iskorišćava i dodatno povećava izazove pred novonastalim demokratijama.

Sredstva koja Rusija koristi da bi proširila svoje prisustvo u regionu nisu nova: politički pritisak; meka moć, koja se manifestuje kroz kulturne, medijske i verske kampanje; ekonomske poluge – od kontrole i sticanja važne imovine u oblasti energetike do finansiranja političkih partija i medija. Ova su sredstva podržana koordinisanim političkim narativom Kremlja, koji je usmeren na suzbijanje evroatlantskih vrednosti.² Ovaj narativ nailazi na plodno tlo na Zapadnom Balkanu, gde kombinacija slabih institucija i vladavine prava, te sistemska korupcija u administraciji, kao i na političkom nivou često dovode do zarobljavanja politika, regulatornih institucija, pa čak i čak i samih država. Spoj slabih institucija i autoritarnih trendova sa medijskom propagandom i geopolitičkim pritiskom Rusije (pa i drugih država) naveo je mnoge vlade na Zapadnom Balkanu da sprovedu politiku koja je nespojiva sa njihovom nacionalnom bezbednošću ili razvojnim interesima. Ovakva situacija zahteva bolje razumevanje i preispitivanje političkih i ekonomskih faktora koji ugrožavaju razvoj regiona kako danas, tako i u budućnosti.

¹ Za potpuniju definiciju v. Wilson, Andrew. (2018). „Prevladavanje upravljačkih deficita za podsticanje održivih ekonomija na Balkanu”. CIPE Development Blog. 18. januar 2018. godine, pristupljeno 25. januara 2018. godine na: <http://www.cipe.org/blog/2018/01/18/closing-governance-gaps-to-promote-resilient-economies-in-the-balkans/#WmmFriOB3UY>

² Za sveobuhvatnu analizu ruske strategijske logike u regionu v. Bečev, Dimitar. (2017). „Rivalaska sila: Ruski uticaj u jugoistočnoj Evropi”. Yale University Press, 3. oktobar, 2017. godine.

Kako bolje razumeli veličinu, opseg i efekte ruskog korozivnog kapitala na Zapadnom Balkanu, u ovom izveštaju analizira se ekonomski otisak Rusije u periodu od 2005. do 2016. godine u četiri države regiona: Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Crnoj Gori i Srbiji. Analizirani su načini kako rusko ekonomsko prisustvo može da dovede do stvaranja netransparentnih mreža ekonomske i političke patronaže u regionu koje potkopavaju ekonomski i demokratski razvoj i utiču na donošenje odluka u kritičnim oblastima vezanim za energetska i spoljnu politiku.³

³ Za sličnu produbljenu analizu uticaja Rusije na Centralnu i Istočnu Evropu v. Konli, H., Mina, J., Stefanov, R., Vladimirov, M. (2016). „Kremaljski priručnik: ruski uticaj u Centralnoj i Istočnoj Evropi“. Centar za strateška i međunarodna istraživanja, pristupljeno 25. januara 2018. godine na: <http://www.csd.bg/artShow.php?id=17805>

METODOLOŠKE NAPOMENE

U ovom izveštaju istražuju se veličina, dinamika i efekti ruskog ekonomskog otiska na Zapadnom Balkanu – preciznije u Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Crnoj Gori i Srbiji. Analizira se da li je Rusija koristila ili pokušavala da iskoristi korozivni kapital u regionu. Prati se ekonomski otisak Rusije u regionu nakon 2005. godine. Ekonomski otisak razvrstan na osnovu tri indikatora:

- Korporativni otisak, tj. procentualni udeo prometa firmi pod kontrolom ruskih lica (kao krajnjih stvarnih vlasnika) u celokupnom prometu privrede zemlje;
- Strane direktne investicije (SDI), tj. procentni udeo ruskih SDI u bruto društvenom proizvodu (BDP) zemlje; i
- Bilateralna trgovina, tj. procentualni ruski udeo u ukupnom izvozu i uvozu zemlje (sa fokusom na naftu i gas).

Analiza korporativnog otiska obuhvata firme sa najmanje 10 % vlasničkog udela krajnjih stvarnih vlasnika koji dolaze iz Rusije i sa godišnjim prihodima od najmanje 250.000 evra (približno 310.000 američkih dolara). Treba naglasiti da neke od najvećih firmi koje posluju u regionu mogu biti pod kontrolom ruskog vlasnika ali nisu prijavljene kao takve, pre svega zbog netransparentne svojinske strukture ili zbog postojanja paravanskih povezanih kompanija. Kako bi otkrili krajnje stvarne vlasnike, morale su biti sprovedene dodatne detaljne analize, kroz koje se došlo do saznanja o ruskom vlasništvu u nekim od kompanija. Pored opsega korporativnog prisustva, ovaj papir proučava i hijerarhijsku strukturu povezanih kćerki firmi u nekim značajnim slučajevima, a u cilju procene dubine i opsega otiska ovih kompanija na lokalnu privredu. Tu je uključen i uticaj najvećih među identifikovanim kompanijama na strukturu konkretnih sektora, njihov indirektni ekonomski uticaj putem trgovinskog i investicionog partnerstva sa lokalnim kćerkama firmama, distributerima, dobavljačima i izvođačima, kao i kroz tržišnu koncentraciju.

Poseban akcenat se stavlja na ruske investicije u ključne sektore ekonomije država regiona kao što su energetika, finansije, metalurgija, građevinarstvo, saobraćaj i nekretnine. Kako bi se ocenio potencijalan efekat korozivnog kapitala preko takvih ulaganja, u izveštaju se istražuje model sticanja kontrole nad, ključnom imovinom za lokalnu privredu, kako taj model menja strukturu tržišta i da li je takvim sticanjima prethodila ili je usledila tržišna koncentracija.

Pored predstavljanja dinamike ukupnog trgovinskog bilansa u analizi se, tamo gde je to moguće, prati i ekonomska izloženost prema Rusiji po granama, konkretnije u ključnim oblastima kao što su energetika, industrija itd. Analizirane su trgovinske veze kako bi se otkrila trajna zavisnost u lancu dodate vrednosti, na primer u naftno-gasnom sektoru, kao i efekat potencijalnog prekida isporuka energenata. Posebno su navedeni rizici za

energetsku bezbednost i vladavinu prava za zemlje regiona u slučajevima realizacije većih infrastrukturnih projekata koje Rusija podržava.

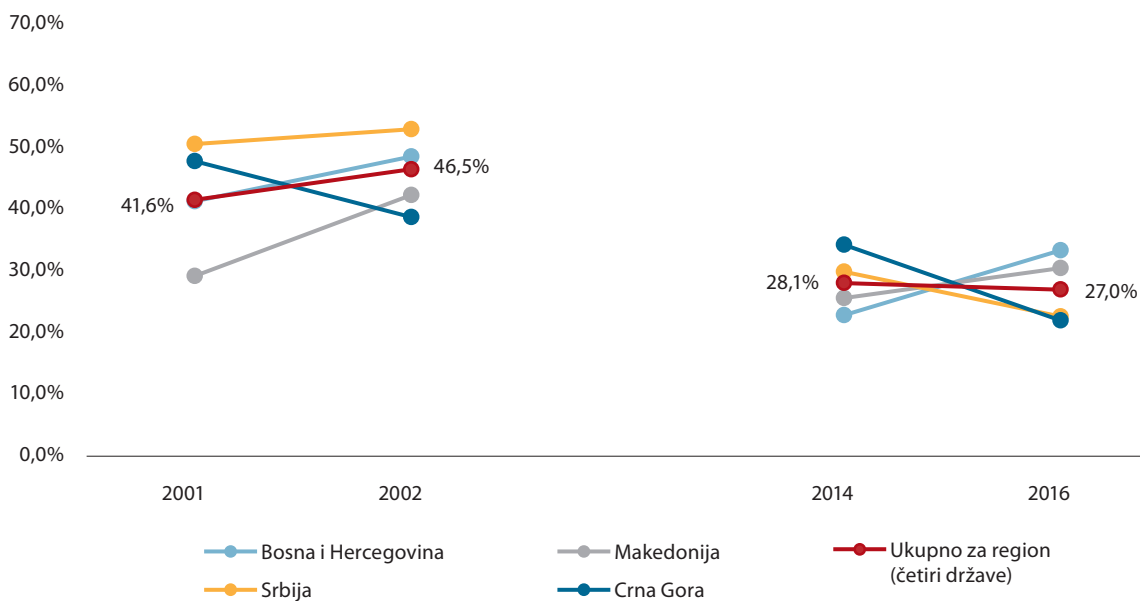
Zaključci istraživanja zasnivaju se na: (1) javno dostupnim podacima domaće statistike, trgovinskih registara i tržišta hartija od vrednosti; (2) detaljnim podacima dobijenim preko mreže stručnjaka u regionu i (3) dubinskom proučavanju medijske sadržine u ključnim ekonomskim sektorima određene zemlje. Zbog karaktera određenih aspekata spoljnog ekonomskog prisustva, iznete su i određene pretpostavke i aproksimacije koje su jasno navedene u tekstu.

REGIONALNI DEFICITI U UPRAVI: SMANJENI, ALI I DALJE PRISUTNI

Države Zapadnog Balkana pate od visokog nivoa korupcije, koja je u nekim slučajevima dovela do zarobljavanja politika, regulatornih institucija, pa čak i države. Usled toga opada poverenje društva u političare, imenovana lica i javne institucije čime se stvaraju pogodni uslovi za spoljne aktere da pokušaju utiču na događanja u regionu.⁴

Premda sve države Zapadnog Balkana u poslednje dve decenije beleže znatno smanjenje korupcionog pritiska⁵ u proseku za 15 procentnih poena, nivoi ostaju viši od onih u EU. Dinamika ovog pokazatelja u pojedinim zemljama takođe se menja. Ispitivanja u Srbiji i Crnoj Gori pokazuju vrednosti ispod prosečnih za region, dok korupcioni pritisak u Makedoniji je i dalje

Slika 1. Korupcioni pritisak u regionu Zapadnog Balkana

Izvor: SELDI (Inicijativa za razvoj i integritet u Jugoistočnoj Evropi).

⁴ SELDI. (2014). "Anticorruption Reloaded: Assessment of Southeast Europe". Center for the Study of Democracy, November 12, 2014, pristupljeno 25. januara 2018. godine na: <http://seldi.net/publications/publications/anti-corruption-reloaded-assessment-of-southeast-europe/>

⁵ Korupcioni pritisak je pokazatelj Sistema praćenja korupcije (SPK) koji primenjuje Centar za istraživanje demokratije. On prikazuje udeo građana od kojih je zatraženo mito ili učešće u ostalim oblicima korupcije. Za više podataka o SPK, v. SELDI. (2014). "Anticorruption Reloaded: Assessing Corruption and Anti-Corruption in Southeast Europe". Center for the Study of Democracy, November 12, 2014, pristupljeno 25. januara 2018. godine na: <http://seldi.net/publications/publications/anti-corruption-reloaded-assessment-of-southeast-europe/>

iznad proseka. U poslednje dve decenije nivoi korupcionog pritiska u Bosni i Hercegovini viši su od prosečnih za region.⁶

U godišnjim izveštajima o napretku u procesu pristupanja zemalja Zapadnog Balkana EU identifikovani su očigledni deficiti u upravljanju širom regiona. U izveštajima o napretku, zemlje Zapadnog Balkana svrstane su u grupu zemalja čiji je kvalitet upravljanja nešto iznad osnovnog nivoa. Ovi nalazi nisu dobro prihvaćeno od strane elita ovih država, čak ih je podstaknulo da traže mogućnosti za razvoj koje nisu povezane sa unapređenjem upravljanja. Usled toga, alternative evropskom modelu razvoja dobijaju sve veću pažnju u celom regionu. Ove alternative nastoje da obezvrede i da čak učine da se odbaci pozitivan uticaj EU. Kremlj, koji je među promoterima ovakvih alternativa, podstiče njihovo širenje preko ojačanog medijskog prisustva u regionu.

Slika 2. Ocena EU o stanju i napretku u borbi protiv korupcije u regionu (2016)

Područje izveštavanja	Suzbijanje korupcije				
	Crna Gora	Srbija	Makedonija	Bosna i Hercegovina	
Država					
Tekuće stanje					
Rana etapa					
Određeni nivo spremnost					
Umerena spremnost					
Visok nivo spremnosti					
Značajan nivo spremnosti					
Napredak					
Zaostajanje					
Nikakav napredak					
Izvestan napredak					
Dobar napredak					
Vrlo dobar napredak					

Izvor: CSD, na osnovu izveštaja Evropske komisije o napretku zemalja Zapadnog Balkana u procesu pristupanja EU.

⁶ SELDI. (2016). "Shadow Power: Assessing Corruption and Hidden Economy in Southeast Europe". Center for the Study of Democracy, November 12, 2014, pristupljeno 25. januara 2018. godine na: <http://seldi.net/publications/publications/shadow-power-assessment-of-corruption-and-hidden-economy-in-southeast-europe/>

EKONOMSKI OTISAK RUSIJE: VELIČINA I ZNAČAJ

Od početka ekonomske recesije u Rusiji i međunarodnih sankcija zbog aneksije Krima, ekonomski otisak Rusije na Zapadnom Balkanu se smanjuje ili je u zastoju. I pored toga, s obzirom da je ruski biznis usredsređen na malobrojne strateške sektore: finansije, energetiku, metalurgiju i nekretnine, četiri male i energetske zemlje koje su predmet analize ovog izveštaja ostaju i dalje osetljive na ruski pritisak. Prevelika zavisnost od ruskog uvoza u kombinaciji sa ekspanzijom ruskog kapitala u regionu, učinila je vlade Zapadnog Balkana naročito podložnim pritisku u vezi sa strateškim odlukama ne samo u domenu za diversifikacije i liberalizacije energetskog tržišta, već i u vezi sa pridruživanjem sankcijama Zapada protiv Rusije, kao i oko procesa proširenja NATO i EU.

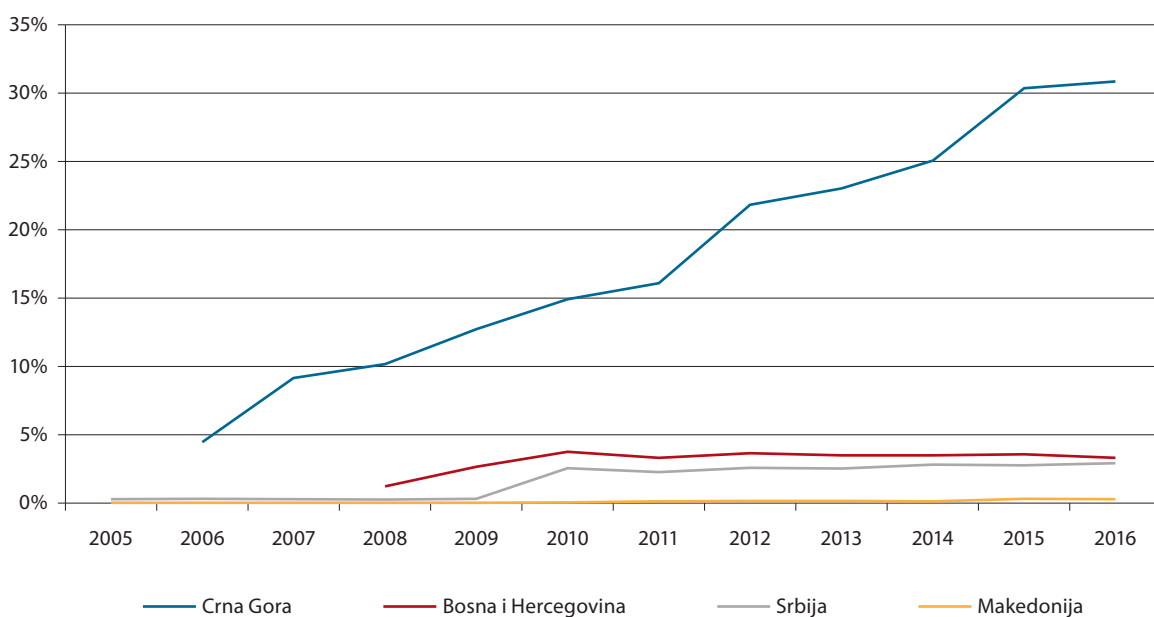
Lokalne oligarhijske mreže na Zapadnom Balkanu takođe su u prilici da utiču na vlade u regionu preko veza sa subjektima sa sedištem u Rusiji, poput preduzeća, sredstava javnog informisanja i neprofitnih organizacija. Ove mreže koriste ruske veze u energetskom sektoru kako bi prikupile što više sredstava, koja se nakon toga ulažu u druge ekonomske sektore poput finansija, rudarstva i nekretnina. Pošto zadobiju uticaj, ove mreže usporavaju ili ograničavaju liberalizaciju energetskih tržišta i diversifikaciju izvora nafte i gasa. Često njihovo poslovanje dovodi do ciljanog slabljenja nadzora nad bankarskim kreditima, strateškim spajanjima i sticanjima, kao i nad međudržavnim sporazumima. Štaviše, mogu da dovedu i do efektivnog zarobljavanja država. S obzirom da Rusija i lokalne oligarhijske mreže predstavljaju dugoročnu pretnju po održivi ekonomski rast u regionu, one ugrožavaju i demokratske institucije. Ovaj oblik zarobljavanja države navođen kroz ekonomsko prisustvo ne bi bio toliki problem za zemlje Zapadnog Balkana da nije postojala sve snažnija kontrola Kremlja nad ruskim privatnim sektorom. Kao rezultat, državno-privatne mreže nisu više isključivo instrument ličnog bogaćenja pojedinaca i ekonomskog oportunitizma, već i koordinisanog političkog uticaja.

SAD i EU potcenjuju efekat ekonomskog otiska Rusije, zbog čega ne prepoznaju prave razmere rizika koji su sa njim povezani. Na primer, na Zapadnom Balkanu efekat ruskih stranih direktnih investicija (SDI) je zbog niza razloga smatran nevažnim. Prvo, ruske SDI upoređuju se sa ukupnim SDI EU, ne uzimajući u obzir da, za razliku od Rusije, EU nije jedinstvena država. SDI jedne od država-članica EU nije obavezno odraz ukupne ekonomske politike EU. Drugo, SDI preko „of-šor“ zona i poreskih rajeva poput Kipra, u celini gledano ostaju skrivene, što znači da zemlje u koje dolaze nužno ne znaju ko se iza njih skriva i kakvi su rizici. Treće, zanemaruje se sposobnost vlasti u Rusije da koriste SDI kao alatku spoljne politike. Nijedna od država članica EU ne može se takmičiti sa Rusijom u pogledu brzine i opsega kontrole nad privatnim i javnim sektorom. Na posletku, ruske firme na Zapadnom Balkanu fokusiraju se pre

svoga na strateške sektore poput energetike, prerade goriva i finansije, dok su investicioni portfoliji zemalja EU raznovrsniji i uključuju proizvodnju, trgovinu na malo i telekomunikacije.

Podaci ukazuju da je ruski ekonomski otisak na Zapadnom Balkanu najjači u Crnoj Gori, gde ruske SDI dostižu skoro 30 % bruto domaćeg proizvoda (BDP). Najslabiji je u Makedoniji – ovde ruske SDI iznose svega 1 % BDP. U Srbiji i Bosni i Hercegovini otisak je skoro isti: Rusija kontroliše direktno ili indirektno oko 10 % ekonomije Srbije, pre svega u ključnim sektorima poput energetike i bankarskog sektora, kao i nešto više 8 % BDP Bosne i Hercegovine, što predstavlja smanjenje u odnosu na istorijski maksimum od 9,8 % u 2010. godini. Rusko korporativno prisustvo je neujednačeno raspoređeno u dva entiteta, Federaciji Bosne i Hercegovine (FBH) i Republici Srpskoj (RS). Drugim rečima, ruske SDI skoncentrisane su u RS, s tim da su u 2014. godini (poslednjoj za koju postoje podaci⁷) firme u svojini Rusije kontrolisale 39 % ukupnog korporativnog prometa stranih firmi koje posluju na celoj teritoriji Bosne i Hercegovine.

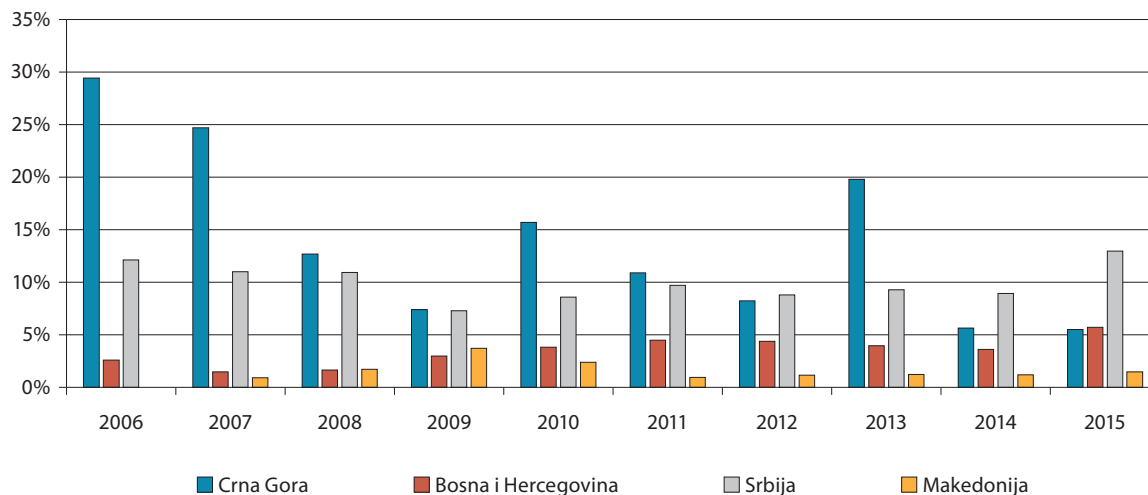
Slika 3. Postojeće ruske SDI kao udeo BDP (%)

Izvor: Proračun CSD na osnovu statističkih podataka nacionalnih banaka i UNCTAD.

⁷ Promet se definiše kao prihod od prodaje proizvoda, robe i usluga preko evidencijske jedinice trećih zemalja u periodu izveštavanja, bez poreza na dodatu vrednost (PDV). Finansijski i vanredni prihodi se izuzimaju.

Slika 4. Udeo prihoda kompanija pod kontrolom Rusije u ukupnim prihodima firmi ekonomija država Zapadnog Balkana*

* Za 2006. nema podataka za Makedoniju, ali prema analizi ruski prihodi bili su neznatni.

Izvor: Proračun CSD-a na osnovu materijala iz korporativnih baza podataka.

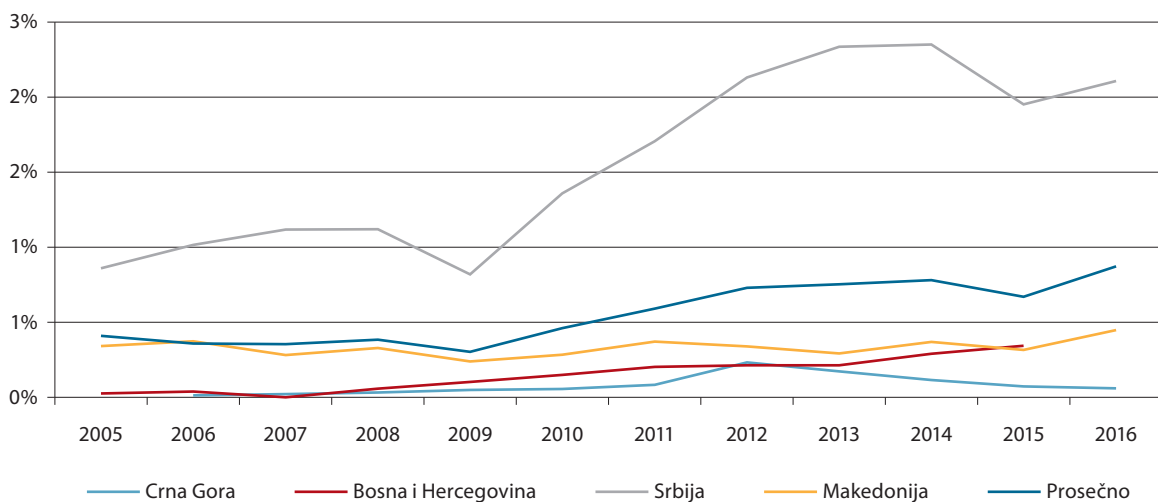
Kao što se vidi iz grafikona 4. prihodi ruskih firmi kao udeo ukupnog prometa firmi na Zapadnom Balkanu stagniraju, a u nekim slučajevima su se u periodu 2011-2015. čak i smanjili. U Crnoj Gori prihodi su opali sa 29,4 % u 2006. godini na oko 5,5 % u 2015. godini. Ovaj trend se odlikava i u udelu zaposlenih u firmama u Crnoj Gori pod kontrolom ruskih vlasnika koji smanjio sa 14,2 % u 2007. godini na 5,5 % u 2015. godini. Brzo opadanje ruskog ekonomskog prisustva u Crnoj Gori može se povezati sa povlačenjem ruskog metalurškog magnata Olega Deripaske iz najveće kompanije u zemlji u 2012.-2013. godini – Kombinata aluminijuma Podgorica (KAP). U tom periodu KAP je zapošljavao 2,3 % radne snage u zemlji, donosio oko 15 % njenog BDP i činio skoro 51 % njenog izvoza. Ruska kontrola nad KAP-om obezbedila je Rusiji ekonomski uticaj nad Elektroprivredom Crne Gore (EPCG). Dok je bio pod ruskom kontrolom, KAP je nagomilao ozbiljne dugove prema EPCG. Dolazak Deripaske u Crnu Goru 2006. godine ispraćen je grozničavim ruskim ulaganjima u nekretnine i u turizam koje su dovele do planova o projektima izgradnje odmarališta duž crnogorske obale vrednih više miliona dolara.⁸ Tokom poslednje decenije Rusija je bila najznačajniji ulagač u Crnu Goru sa akumuliranih investicijama od 1,27 milijardi američkih dolara ili oko 13 % ukupnih SDI. Prema podacima iz registra firmi Crne Gore u 2016. godini trećina, odnosno 1.723 stranih firmi u zemlji bila je u vlasništvu lica iz Rusije⁹.

⁸ Ames, Mark and Berman, Ari. (2008). "McCain's Kremlin Ties". The Nation. October 1, 2008, pristupljeno 4. decembra 2017. godine na: <https://www.thenation.com/article/mccains-kremlin-ties>

⁹ Strukturni podaci o biznisu i preduzećima pod stranom kontrolom koje objavljuje Statistički zavod Crne Gore. Vidi <http://www.monstat.org/eng/page.php?id=67&pageid=67>

U istom desetogodišnjem periodu, rusko korporativno prisustvo u Srbiji je ostalo na relativno konstantnom nivou sa oko 10 % ekonomije i skoncentrisano je uglavnom u energetske sektoru. U celini gledano, ruske SDI u Srbiji su male, odnosno oko 4 % ukupnih SDI odnosno u apsolutnim brojevima, oko 1,1 milijarde američkih dolara. U stvari, veliki deo ruskih SDI u Srbiju dolaze preko firmi u vlasništvu ruskih lica sa sedištimama u državama-članicama EU poput Austrije i Holandije. Naftna Industrija Srbije (NIS) uložila je samostalno najmanje milijardu američkih dolara u modernizaciju svoje rafinerije u Pančevu, pošto je ruski državni div Gazprom kupio kompaniju u 2008. godini. Ruska kompanija Lukoil uložila je još 250 miliona američkih dolara u tržište distribucije goriva na veliko. Dakle, realnija ocena ukupnih ruskih SDI, uključujući one koje dolaze preko povezanih lica u EU, iznosila bi oko dve milijarde američkih dolara ili 6 % BDP-a Srbije.

Slika 5. Izvoz u Rusiju kao deo BDP (%)

Izvor: Proračun CSD-a na osnovu trgovinske statistike u bazi podataka KOMEXST EVROSTAT.

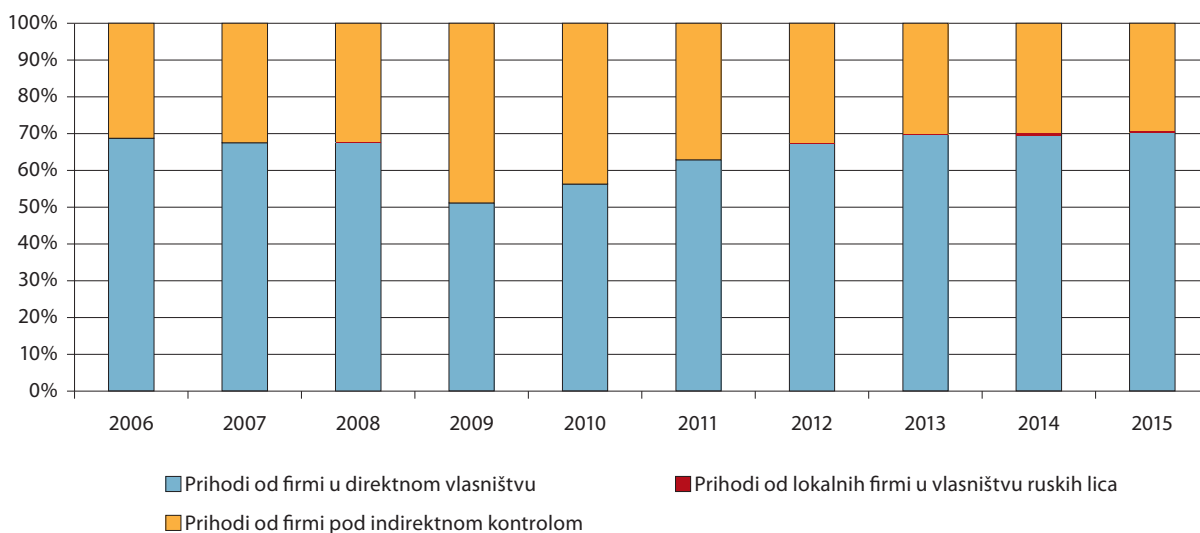
Rusija širi svoje prisustvo u srpskoj privredi ne samo preko korporativnih ulaganja, već i preko međudržavnih kredita. Za vreme srpske finansijske krize 2012.-2013, Srbija je od Moskve zatražila kredit kako bi održala budžet i platni bilans zemlje. To bi se moglo tumačiti kao pokušaj da se izbegne molba za pomoć Međunarodnom monetarnom fondu (MMF) koji bi insistirao na strukturnim reformama u zamenu za odobreni kredit. Rusija se složila da Srbiji odobri zajam od 500 miliona američkih dolara, plaćajući odmah 300 miliona američkih dolara kako bi obezbedila likvidnost zemlje. Istovremeno Srbija je dobila još 800 hiljada američkih dolara kredita za modernizovanje zastarele železničke infrastrukture zemlje. Sa godišnjom kamatom od 4,1 % ruski zajam je dobijen pod nepovoljnijim uslovima od uobičajenih koje odobravaju evropske finansijske institucije poput Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD) i

Evropske investicione banke (EIB). Osim toga, zajam daje preferencijalan status ruskim državnim izvođačima u sklopu projekata modernizacije infrastrukture u Srbiji.¹⁰ Zajam bio predmet javnu debate i Srbija je, po svemu sudeći, pristala na uslove o ekskluzivnom pristupu ruskih izvođača koji su u suprotnosti sa normama EU o konkurenciji i transparentnosti javnih nabavki.

S druge strane pregovori o zajmu podudarili su se sa pregovorima između Gazproma i Srbijagasa o desetogodišnjim isporukama gasa. Zaključni sporazum predviđa godišnje isporuke do pet milijardi kubnih metara (mlrd. kub. m.) prirodnog gasa iz Rusije, odnosno dvostruko više nego što su srpske potrebe. Prema medijima i intervjuima sa izvorima bliskim Srbijagasu, Srbija se obavezala da od Rusije kupuje najmanje 1,5 milijardi kub. m.¹¹ prirodnog gasa godišnje kako ne bi bila dužna da plaća penale zbog neiskorišćenih količina.

Ruski ekonomski otisak u Srbiji nije ograničen jedino na energetske sektor. Najveće prisustvo Rusije je u korporativnom sektoru. Približno 1.000 firmi u Srbiji su u potpunosti ili delimično u ruskom vlasništvu.¹² One kontrolišu prihode obima oko pet milijardi evra ili oko 13 % ukupnih godišnjih

Slika 6. Struktura korporativnog prisustva ruskih firmi u Srbiji

Izvor: Kalkulacija CSD-a na osnovu materijala iz korporativnih baza podataka.

¹⁰ Na primer u junu 2017. Nemačka banka za razvoj KfW odobrila je Srbiji 17 miliona evra za novu infrastrukturu za vodosnabdevanje. Vidi <https://seenews.com/news/serbia-gets-17-mln-euro-loan-from-kfw-for-water-supply-projects-571661>

¹¹ Blic. (2017). „Miler: NIS će investirati do tri milijarde evra”. 27. mart 2013. godine. preneto od TANJUG-a, pristupljeno 6. decembra 2017. godine na <http://www.blic.rs/vesti/ekonomija/miler-nis-ce-investirati-vise-od-tri-milijarde-evra/vtv6qlt>. U 2016. godini Srbija je uvezla skoro 1,8 mlrd. kub. m. prirodnog gasa iz Rusije. Domaća proizvodnja je oko 400 miliona kubnih metara.

¹² U skladu sa analizom korporativnih baza podataka.

prihoda koje srpska privreda generiše. Kako je opisano kasnije u tekstu, indirektan uticaj ruskih firmi na Srbiju kroz nekoliko kanala: (1) putem zavisnosti lokalnih firmi od uvoza ruskih sirovina kao što je prirodni gas; (2) nagomilanih dugova po osnovu isporuka gasa i (3) putem zavisnosti lokalnih firmi (kao što su, na primer, kćerke firme koncerna Agrokor) od izvoza u Rusiju ili od zajmova odobrenih od strane banaka pod kontrolom Rusije.

U međuvremenu obim imovine koja se nalazi pod direktnom ili indirektnom ruskom kontrolom kreće se između 8 i 10 % ukupne imovine u srpskoj privredi. Ruske državne i privatne naftne i gasne kompanije poseduju skoro sve domaće zalihe nafte i gasa, kontrolišu preko 50 % tržišta goriva na veliko i na malo i vrše indirektan uticaj na finansijsko i korporativno upravljanje državnog preduzeća za nabavku, transport i distribuciju prirodnog gasa – Srbijagas, kao i na njegove velike klijente iz industrijskog sektora. Pored toga, u firmama pod kontrolom ruskih lica zaposleno je direktno oko 2 % i indirektno oko 5 % radne snage u Srbiji ili oko 70.000 ljudi, pre svega u malobrojnim industrijskim preduzećima kao što su NIS, Beopetrol/Lukoil, Sberbank, kao i sa preduzećima koja posluju u sektorima naftne, hemijske i staklarske industrije i koja su povezana sa Srbijagasom.

U Bosni i Hercegovini ruski ekonomski otisak je skoncentrisan pre svega u naftno-gasnom sektoru. I pored toga što uvozi određenu količinu nafte iz Hrvatske i Srbije, Bosna i Hercegovina je u potpunosti zavisna od ruskog gasa. Ruske firme kontrolišu jedine dve rafinerije u državi i obe se nalaze u Republici Srpskoj. U poslednjoj deceniji korporativni otisak ruskih firmi u zemlji povećan je više od dva puta, odnosno sa 2,6 % prihoda svih firmi u ekonomiji u 2006. na 5,7 % u 2015. godini. U apsolutnim brojevima, ruske firme su imale promet od oko milijarde evra u 2016. godini. Koncentracija ruskih investicija i firmi u RS odraz je nepoverenja kompanija koje dolaze EU prema investicijama u ovaj BiH entitet, pošto široko rasprostranjena korupcija podrazumeva i značajne povezane troškove. U 2016. godini udeo ruskih firmi u ekonomiji RS dostigao je preko 8 %. Ruske firme bile su najveći ulagači nakon što je ekonomska kriza iz 2008. godine smanjila interesovanje zapadnih investitora prema ovom tržištu.

U Bosni i Hercegovini nivo ruskih SDI povećan je sa 235 miliona američkih dolara¹³ u 2008. godini na oko 547 miliona američkih dolara u 2016. godini ili 8,1 % ukupnih SDI u zemlji (i 3,3 % BDP). Većina ruskih investicija skoncentrisana je u sektorima prerade nafte, distribucije goriva i gasa i finansijskih usluga. Međutim, tu nisu uzeti u obzir mogući direktni zajmovi Rusije Republici Srpskoj. Postoje podaci da je u aprilu 2014. godine predsednik RS dogovorio zajam u iznosu od 270 miliona evra iz Moskve u pokušaju da primora državno rukovodstvo da odustane od sporazuma sa Međunarodnim monetarnim fondom (MMF). To je značilo da je bilo nemoguće sprovesti strukturne reforme¹⁴ zbog nedostatka po-

¹³ Do 2008. godine ne postoje statistički podaci o SDI.

¹⁴ Latal, Srecko (2016). "Bosnia Clinches New €550m Deal With IMF," *BalkanInsight*. May 25, 2016.

litičkog konsenzusa između političkih partija.¹⁵ Nekoliko meseci kasnije, predsednik Dodik je izjavio da je Rusija obezbedila između 500 i 700 miliona evra za tekuće troškove vlade, ukoliko MMF ne odobri novi zajam nakon isteka tekućeg ugovora o zajmu sa Fondom 2015.¹⁶ I pored toga, ne postoje verodostojni podaci koji bi potvrdili da se isplata ovih sredstava Republici Srpskoj i desila.

U oktobru 2015. godine predsednik Dodik je razmatrao zajam u iznosu od 300 miliona američkih dolara za finansiranje budžetskog deficita entiteta u 2015. i 2016. godini od investicionog fonda Global Bancorp Commodities and Investments, Inc. (GBCI) sa sedištem u Kaliforniji, koji inače u Rusiji sprovodi uvođenje tehnologije upravljanja otpadom. Prema nekoliko medijskih izvora ova firma povezana je i sa ruskim državljaninom Aleksandrom Vasiljevim.¹⁷ Pregovori sa Rusijom o zajmu započeti su svega nekoliko meseci nakon što su Bosna i Hercegovina i njeni entiteti pogođeni razornim poplavama koje su paralisale ekonomiju i ostavile vlade entiteta sa veoma malo novca u gotovini. Opet ne postoje informacije koje potvrđuju da je ovaj zajam stvarno odobren. Uslovi potencijalnog zajma su takođe ostali poverljivi ne samo za javnost, već i za nadležne državne institucije, pošto nije razmatran u javnosti, niti je diskutovan u parlamentu RS.

Manjak transparentnosti i nedostatak javno dostupne analize troškova i koristi, izazivaju osnovane sumnje da je sporazum u potpunosti politički motivisan. U stvari, ovaj slučaj odgovara modelu ostalih sporazuma Rusije sa drugim državama, poput sporazuma o zajmu sa Ukrajinom iz 2013. godine kojim se bivšem predsedniku Viktoru Janukoviču odobrena finansijska podrška od tri milijarde američkih dolara „za preživljavanje” dok je zauzvrat traženo poništavanje Sporazuma o pridruživanju sa EU.¹⁸

Među četiri države Zapadnog Balkana, na ekonomski otisak Rusije u Makedoniji se često gleda kao na najmanje izražen, čak se ponekad tretira i kao nepostojeći. Međutim, detaljnije istraživanje ruskog prisustva u zemlji otkriva nešto nijansiraniju sliku, koja pokazuje da su indirektni kanali uticaja skriveni iza mreže „of-šor” firmi ili trećih lica iz EU. Bivši predsednik vlade Nikola Gruevski i njegova vladajuća koalicija bili su izuzetno zainteresovani za jačanje ekonomskih veza sa Rusijom, pre svega u pogledu saradnje na velikim projektima oko transporta prirodnog gasa kao što je već nepostojeći gasovod Južni tok i njegov naslednik Turski tok. Međutim, ove ambicije Makedonije još uvek se nisu ostvarile. Robna razmena između dve zemlje ostaje na minimalnom nivou, premda se povećava posle 2014. godine, od kada makedonski poljoprivredni proizvođači koriste embargo koji je Rusija uvela ka poljoprivrednim proizvodima iz EU. Makedonija je, pored toga, odbila da se priključi

¹⁵ Jukić, Elvira (2014). „Bosnian Serbs Seek Russian Loan to Replace IMF,” *BalkanInsight*, April 3, 2014.

¹⁶ „Lider bosanskih Srba izjavio da će Rusija odobriti regionu zajam od 500-700 miliona evra”, *Reuters*, 19. septembar 2014. godine.

¹⁷ Mukova, Denitsa (2015). „Mystery investor lends \$300mn to Republika Srpska,” October 16, 2015.

¹⁸ Walker, Shaun. (2013). „Vladimir Putin offers Ukraine financial incentives to stick with Russia,” *Guardian*, December 18, 2013.

sankcijama protiv Rusije koje sprovode EU i SAD zbog aneksije Krima, obrazlažući to potencijalnim štetama za sopstveni izvoz. U apsolutnim brojevima robna razmena između dve zemlje nikad nije premašivala 400 miliona evra, a u 2016. godini iznosila je oko 100 miliona evra.

Ruske strane direktne investicije u Makedoniju su zanemarljive: 30 miliona američkih dolara u 2015. godini, međutim, to je znatno povećanje u odnosu na 2009. godinu kada ulaganja nije ni bilo. Umesto toga, ruska preduzeća ulažu u Makedoniju preko „of-šor“ destinacija kao što su Kipar, Belize ili države sa preferencijalnim poreskim režimima poput Holandije gde je, na primer, registrovan Lukoil, koji je i najveća ruska kompanija u Makedoniji. Indirektne investicije postaju vidljivije osvrtnom u podatke oko krajnjih stvarnih vlasnika firmi, strukturama ili licima koji su locirani u Rusiji. Primer toga je poslovanje sportskih kladionica koje je pokrenuo ruski biznismen Sergej Samsonenko, koji je postao jedan od najbogatijih ljudi u zemlji i koji je otvoreno je podržao predizbornu kampanju Gruevskog u 2016-2017. godini.

Analiza je pokazala da najmanje 25 % ruskog vlasništva ima 78 firmi registrovanih u Makedoniji. Prihodi ruskih firmi koje posluju u Makedoniji porasli su četiri puta, sa 63 miliona evra u 2006. godini na više od 212 miliona evra u 2015. godini. I pored toga, njihov udeo u ukupnim prihodima u ekonomiji je nešto iznad 1 %, pri čemu je skoro polovinu generisala jedna firma, distributer goriva na malo Lukoil, dok je druga polovina skoncentrisana je u dve firme za koje su angažovane na proširenju mreže za distribuciju gasa, kao i u firmama za kladenje Samsomenka.

Poređenja radi, makedonske firme sa austrijskim i holandskim krajnjim stvarnim vlasnicima kontrolišu preko 26 % ukupnih prihoda svih preduzeća u zemlji i 24 % ukupne imovine, i u njima je zaposleno 15 % radne snage. Grčke firme imaju udeo od 13 % u privredi, a najveći grčki ulagač je operater rafinerija Hellenic Petroleum. Među tim kompanijama su i neke od najvećih u zemlji poput elektrodistribucije EVN i metalurškog kombinata za feronikl u Kavadarcima koji je u vlasništvu najvećeg proizvođača nikla u Evropi Cunico Resources, registrovanog u Holandiji. Zbog značajnog dela u bankarstvu, distribuciji goriva, kao i u morskom saobraćaju, Grčka očigledno ima najveće korporativno prisustvo u Makedoniji. I pored toga, treba istaknuti da su kompanija Solvej za vađenje rude koja upravlja rudnicima olova, cinka i bakra u zemlji, kao i akcionarsko društvo koje poseduje i upravlja kombinovanom i kogenerativnom termoelektranom TE-TO blizu Skoplja, svojina „of-šor“ struktura vezanih za ruske holdinge. Oni nisu direktna ruska svojina,¹⁹ ali bi njihovo uključivanje u analizu skoro udvostručilo rusko ekonomsko prisustvo u Makedoniji, premda je i u tom slučaju ono zanemarivo u odnosu na prisustvo grčkih, austrijskih i holandskih firmi.

¹⁹ Fomicheva, Anastasiya. (2015). "Sorry, Skopje: TKG-2 lost the right to a 100 % ownership of the TPP in Macedonia," Komersant, October 14, 2015, <https://www.kommersant.ru/doc/2832233>

RANJIVI SEKTORI

Energetika

Najočitija manifestacija sve većeg ekonomskog otiska Rusije na Zapadnom Balkanu se vidi u postupnom preuzimanju energetske sektora ovih zemalja od strane ruskih firmi. U Srbiji Rusija koristi deficite u upravljanju u ključnim sektorima privrede kako bi proširila svoj uticaj. Konkretnije, njena ulaganja u energetiku imaju za cilj da oslabe konkurenciju i da ojačaju položaj Rusije kao ključnog i jedinog snabdevača. Ove investicije imaju za cilj ne samo da odbrane ekonomske i političke interese Rusije, već i da podstaknu međuzavisnost među državama koje u svojim odnosima daju prioritet Rusiji. I u Srbiji, i u Bosni i Hercegovini nedostaje transparentnost u upravljanju državnim kompanijama u sektoru prirodnog gasa. Premda dugoročni ugovori sa Gazpromom održavaju uvozne cene gasa na mnogo višim nivoima od onih u većini evropskih zemalja, ministri energetike Srbije i Bosne i Hercegovine ne pokušavaju da preispitaju ugovore i da ih učine fleksibilnijim. Štaviše, nije urađeno gotovo ništa kako bi se ubrzali projekti diversifikacije strateških isporuka gasa. U međuvremenu političari su javno zagovarali velike ruske gasne infrastrukturne projekte poput Južnog toka i gasovoda TESLA, bez odgovarajućih analiza troškova i koristi, dajući pritom neutemeljena politička obećanja o novim radnim mestima i ekonomskom rastu. Međuvladini sporazumi o tim projektima postignuti su u punoj tajnosti što je izazvalo sumnje da poslovi sadrže uslove koji blokiraju dugoročne alternativne isporuke gasa tim zemljama.

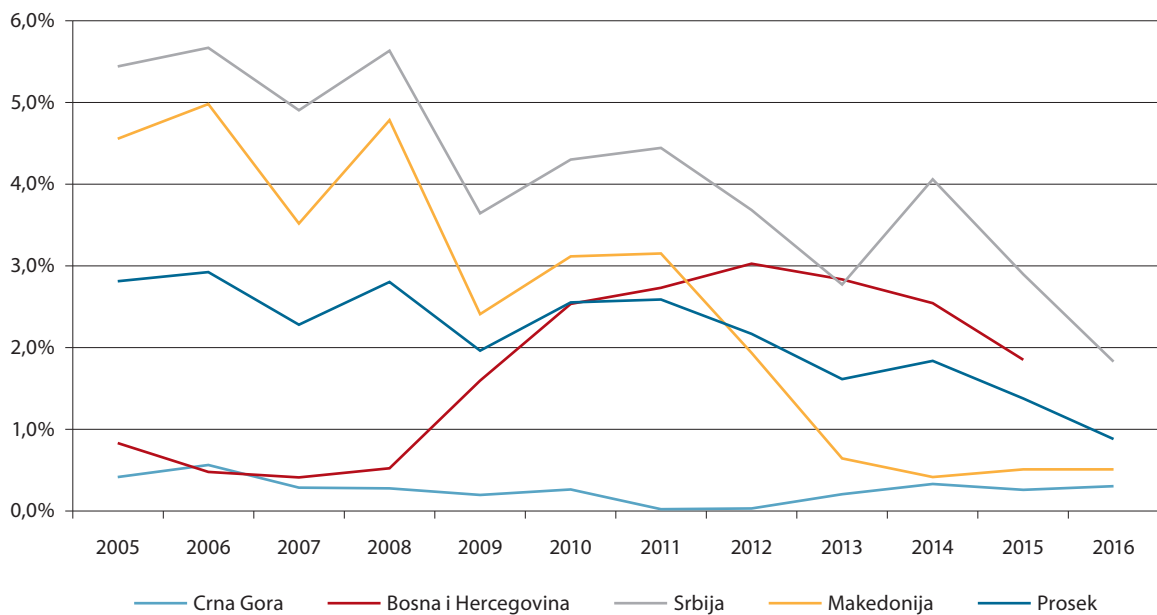
Kako u Srbiji, tako i u Bosni i Hercegovini, već obustavljenim projektom gasovoda Južni tok upravljano je u suprotnosti sa Trećim energetske paketa EU, jer Gazprom poseduje preko 50 % vlasništva nad projektom (prema pravilima EU distributer prirodnog gasa ne može da poseduje istovremeno većinski udeo u nacionalnoj mreži za transport i distribuciju gasa). Pored toga, gasne kompanije u dve zemlje još uvek nisu u potpunosti restrukturirane u skladu sa „pravnim tekovinama EU u oblasti energetike“ ili sa pravnim okvirom Energetske zajednice. Kako se navodi u izveštaju o napretku Energetske zajednice iz 2017. godine, tržišta gasa u Srbiji i Bosni i Hercegovini veoma su skoncentrisana i većinom zatvorena.²⁰

Bosna i Hercegovina, Makedonija i Srbija imaju stalni deficit u trgovini energentima sa Rusijom. U sve tri zemlje sirova nafta i prirodni gas čine između 75 % i 95 % uvoza iz Rusije. Ovakva energetska zavisnost doprinosi ukupnoj trgovinskoj ranjivosti ovih zemalja od Rusije koja, kao što se vidi u sporovima Srbije sa Rusijom o gasu, može da dovede do obustavljanja isporuka, korporativnog preuzimanja značajne industrijske imovine i snažnog pritiska na spoljnu politiku države. Kombinacija

²⁰ European Energy Community (2017). Annual Implementation Report. September 1, 2017, Energy Community Secretariat.

dugova za energente i nepovoljnih ugovora zaustavlja ekonomski rast i potkopava finansijsku stabilnost, i vrši pritisak na vlade da izađu u susret političkim zahtevima iz inostranstva. Premda je tokom poslednjih deset godina uticaj ovog instrumenta za pritisak opao, pre svega zbog opadanja cena energenata, on je i dalje značajan, pošto je Jugoistočna Evropa i dalje najusitnjeniji i najizolovaniji deo Evrope kada je u pitanju energetika.

Slika 7. Uvoz nafte i gasa kao udeo u BDP (%)

Izvor: Proračun CSD-a na osnovu trgovinske statistike u bazi podataka KOMEKST EVROSTAT.

Na Zapadnom Balkanu Rusija je usmerena na velike, nereformisane (sa tačke gledišta korporativnog upravljanja) državne firme koje su zavisne od malobrojnih menadžera i politički imenovanih lica koji su podložni manipulaciji od strane ruskih državnih i privatnih struktura. Gazprom je ojačao dominantnu poziciju na domaćim tržištima prirodnog gasa u Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Srbiji putem sklapanja nefleksibilnih, dugoročnih ugovora o isporuci gasa, podsticanja izgradnje ogromnih i skupih gasovoda, uspostavljanja posrednika za trgovinu prirodnim gasom sa jakim političkim vezama i putem sprečavanja pokušaja liberalizacije tržišta i diversifikacije izvora energenata. U 2008. godini ćerka firma Gazproma, naftna kompanija Gazpromneft, kupila je srpski najveću srpsku firmu, naftno-gasni holding NIS, nakon sklapanja netransparentnog međudržavnog sporazuma pod uslovima koji su kontradiktorni. Sporazum iz 2008. godine sadrži odredbu da će Srbija učestvovati u danas obustavljenom projektu gasovoda Južni tok čime bi se zacementirala zavisnost zemlje od ruskog gasa. Posao bi mogao biti uslovljen podrškom Rusije Srbiji nepriznavanjem jednostrano proglašene nezavisnosti Ko-

sova februara 2008. godine i sprečavanju priznanja drugih. Ova sprega energenata i politike predstavlja osnovu je ruskog uticaja na Zapadnom Balkanu i predstavlja povoljni osnova za mnoštvo aktivnosti uperenih ka širenju ekonomskog prisustva Rusije u bankarskom sektoru, rudarstvu i nekretninama.

Umesto da nastoje da diversifikuju svoje isporuke gasa preko gasnih interkonektora sa Bugarskom i Hrvatskom, zemlje Zapadnog Balkana (izuzev Crne Gore koja ne troši gas) ostale su energetska ostrva koja veći deo svojih političkih napora posvećuju promovisanju gasovoda kojima rukovodi Gazprom. Ne iznenađuje da Bosna i Hercegovina i Makedonija, koje nisu uspele da liberalizuju svoja tržišta gasa i zavise od fiksnih i dugoročnih ugovora vezanih za kretanje cene nafte, plaćaju jedne od najvećih cena²¹ gasa u Evropi.

U Srbiji, zbog visokih cena koje Gazprom naplaćuje, i zbog nedostatka fleksibilnosti u dugoročnom ugovoru, Srbijagas je nagomilao dugove od 200 miliona evra između 2001. i 2011. godine zbog neisplaćenih isporuka gasa. Gubici su rezultat neusklađenosti između visokih uvoznih cena gasa i domaćih cena za potrošače koje su na veštački održavane niskim kako bi sprečili društveni nemiri. Pored toga, Srbijagas nije uspeo da naplati potraživanja od nekoliko velikih državnih preduzeća (poput preduzeća za đubriva HIP Azotara, naftnog preduzeća HIP Petrohemija i Železare Smederevo), kao i od opštinskih toplana. Značajan deo srpske teške industrije zavisao je od isporuka jeftinog prirodnog gasa od Srbijagasa i gasa koji NIS eksploatiše iz lokalnih izvora. Nakon što je 2009. godine svetska ekonomska kriza pogodila Srbiju, neka od velikih srpskih preduzeća prestala su da ispunjavaju svoje obaveze iz ugovora o isporuci gasa što je dovelo do njihovog preuzimanja od strane Srbijagasa i države. Nekoliko uzastopnih vlada Srbije odbilo je da reformiše ili zatvori državne firme gubitake plašeći se neželjenih društvenih i političkih reakcija. Pod pritiskom MMF-a vlada Aleksandra Vučića započela je da rešava te strukturne probleme. Prethodno spomenute kompanije su među najvećim srpskim izvoznicima, međutim, njihova isplativost zavisi od jeftinog prirodnog gasa i goriva.

Kada su sredinom prve decenije 21. veka cene gasa počele da rastu, a u kontekstu manjka alternativa Gazpromu, Azotara, Petrohemija i Železara Smederevo prestale su da ispunjavaju obaveze iz ugovora o gasu. Na primer, Azotara, Petrohemija i Železara Smederevo, koji su bili ili svojnina Srbijagasa ili države, nagomilali su ogromne gubitke od 2008. do 2014. godine, i pored toga što su od Srbijagasa²² dobijali jeftiniji prirodni gas. Gazprom, sa druge strane, ima strateški interes da tri firme opstanu, jer one predstavljaju skoro trećinu tržišta gasa u Srbiji. Gazprom može da izbegne direktnu kupovinu ovih kompanija i umesto toga da koristi njihove dugove kako bi vršio pritisak na Srbiju, pošto bi eventualno propadanje

²¹ Zahvat Gazproma: uticaj Rusije na Evropu. Radio Slobodna Evropa – informativan grafikoni zavisnosti Evrope od ruskog gasa po državama, pristupljeno 9. novembra 2017. godine na <https://www.rferl.org/a/gazprom-russia-gas-leverage-europe/25441983.html>

²² Republika Srbija – Fiskalni savet. Ocena državnih preduzeća u Srbiji: finansijski aspekti. Beograd, 31. jul 2014. godine, pristupljeno 22. januara 2018. na http://www.fiskalnissavet.rs/doc/eng/analysis_of_state-owned_enterprises-fiscal_aspect.pdf

ovih kompanija zbog dugova ostavilo na ulici hiljade radnika, koji bi se prirodno okrenuli protestima kako bi zaštitili svoje pozicije.

Gazprom je već iskoristio ranjivost Srbije smanjivši isporuke gasa u 2014. godini. Tada je došlo do najvažnije manipulacije sa isporukama gasa odnosno do smanjenja isporuka za 30 %, i to samo par dana pre posete ruskog predsednika Vladimira Putina Beogradu. Kao razlog smanjenja isporuka, Gazprom je naveo nagomilane dugove Srbijagasa.²³ U martu 2016. godine Srbijagas je započeo pregovore o reprogramiranju ukupnog duga u vrednosti od oko milijardu evra, od kojeg je polovina bila prema ruskim državnim bankama. Srpska država preuzela je veći deo direktnog duga prema Gazpromu, što se i danas odražava u sve gorjoj fiskalnoj poziciji zemlje.

Finansijske teškoće Srbijagasa su jedan od osnovnih razloga za nedostatak volje Vlade Srbije da restrukturira kompaniju u skladu sa pravilima Trećeg energetskeg paketa EU. Srbijagas može da propadne ukoliko izgubi funkciju transporta i skladištenja gasa i postane samo kompanija za distribuciju. Gazpromu bliski građani Srbije poput Dušana Bajatovića, generalnog direktora Srbijagasa i člana Upravnog odbora Gazpromove ćerke firme Jugorosgaz, protive se restrukturiranju Srbijagasa. Taj potez doneo bi ne samo više transparentnosti u gasni sektor u Srbiji, već bi ojačao konkurenciju nezavisnih dobavljača. Protiveći se restrukturiranju Srbijagasa, Bajatović koči sprovođenje projekta gasnog interkonektora sa Bugarskom, jer je EBRD (glavni finansijer projekta) insistirao da se Srbija uskladi sa Trećim energetskekim paketom prema kojem delatnosti isporuke i transporta gasa moraju da budu zakonski i funkcionalno odvojene. Pored toga, on štiti interese Gazproma u medijima i, pored drugih pitanja, javno se protivi i pokušaju da se poveća rudna renta koja se naplaćuje Gazpromu.

Bajatović, koji je i potpredsednik Socijalističke partije Srbije (SPS), koja je daje podršku i participira u trenutnoj Vladi Srbije, predstavlja Srbiju u većini zajedničkih kompanija sa Gazpromom, uključujući Južni tok, mešovitu srpsko-rusku osiguravajuću kompaniju Sogaz i podzemno skladište gasa Banatski dvor čiju je izgradnju Gazprom dovršio. Njegova imenovanja na najviše pozicije u ovim kompanijama očigledno su u suprotnosti sa dobrom praksom korporativnog upravljanja OECD, koja preporučuje jasno odvajanje politike i upravljanja nacionalnim kompanijama, kako bi se sprečio sukob interesa, klijentelizam i nestručnost.²⁴ Na navedenim funkcijama Bajatović dobija oko 20.000 evra mesečno²⁵ – dvadesetostruko više od njegovog prijavljenog osnovnog dohotka u Srbijagasu. Zahvaljujući sponzorstvu Srbijagasa on je i predsednik Upravnog odbora Sportskog društva Vojvodina – društva sportskih klubova Novog Sada, a bio je i član Odbora direktora jednog od dva najveća fudbalska kluba u Srbiji – Crvene

²³ "Russia Reduces Gas Flow to Serbia over Unpaid Debt," Novinite.com, November 1, 2014, <http://www.novinite.com/articles/164467/Russia+Reduces+Gas+Flow+to+Serbia+over+Unpaid+Debt>

²⁴ OECD. (2015). OECD Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises. Edition 2015, dostupno na at <http://www.oecd.org/corporate/guidelinescorporate-governance-SOEs.html>

²⁵ Nataša Latković „Srbijagas“ u sve većoj dubiozi, a Bajatoviću veća plata za čak 1.400 evra,“ 2. februar 2017. godine, *Blic*, pristupljeno 29. novembra 2017. godine na <http://www.blic.rs/ve-sti/politika/srbijagas-u-sve-vecjoj-dubiozi-a-bajatovicu-veca-plata-za-cak-1400-evra/s2brymd>

zvezde čiji je glavni sponzor Gazprom. Agencija za borbu protiv korupcije je 2014. godine preporučila Bajatoviću da se povuče sa funkcije generalnog direktora, ali je on uspeo da ovu preporuku zaobiđe.²⁶ U medijima se često zalaže za saradnju sa Rusijom u energetsom sektoru i kritikuje sve ostale varijante diversifikacije, uključujući izgradnju gasnog interkonektora sa Bugarskom (do početka 2018. godine), kao i mogućnost potencijalnog snabdevanje iz LNG terminala na ostrvu Krk u Hrvatskoj.²⁷

Ruski uticaj u gasnom sektoru širi se preko posredničkih kanala poput Jugorosgaza – preduzeća u zajedničkom vlasništvu Srbijagasa i Gazproma, u kojem ruska strana kontroliše 75 % akcija (v. grafikon 7 dalje u tekstu). Ova kompanija je prvobitno osnovana sa ciljem izgradnje veze za transport gasa iz pravca Bugarske, kao i gasifikovanja južne Srbije. Međutim 2007. godine Jugorosgaz postaje glavni posrednik u rusko-srpskoj trgovini gasom i od tad naplaćuje oko 4 % provizije na gas koji preprodaje Srbijagasu, što je ovoj kompaniji samo u 2013. godini omogućilo profit od 15 miliona evra.²⁸

Gazprom je projektovao strukturu za isporuku gasa u svoju korist i očigledno na račun Srbijagasa. Gazprom prodaje dogovoreni obim gasa Jugorosgazu u Ukrajini, posle čega Srbijagas kupuje isti gas, ali uz plaćanje dodatnih troškova transporta preko Mađarske i 4 % provizije na osnovnu cenu koju naplaćuje Jugorosgaz. Takođe treba spomenuti i paradoks koji se odvija u praksi već godinama: nakon što Jugorosgaz proda Srbijagasu ruski gas, Srbijagas ga potom preprodaje ga po nižoj (regulisanoj) ceni natrag Jugorosgazu koji ga distribuira u južnoj Srbiji, dovodi do velikih gubitaka za Srbijagas.

I pored toga što mnogi od elemenata trgovine gasom između Srbije i Rusije ostaju nepoznati zbog tajnosti ugovora, istrage vodećih srpskih medija²⁹ pokazuju da Srbijagas trpi značajne gubitke zbog sporazuma o trgovini gasom koje je potpisao u ime Srbije. Račun će eventualno morati da plate srpski poreski obveznici, najverovatnije putem povećanja javnog duga, koji će se morati otplaćivati kroz veće poreze ili smanjenja socijalnih davanja. Sa druge strane, Jugorosgaz ne ulaže dobit u razvoj svog sistema gasovoda u (južnoj) Srbiji, niti u izgradnju gasnog interkonektora sa Bugarskom, kako je bilo inicijalno dogovoreno između ruske i srpske vlade, već umesto toga raspoređuje dobit između vlasnika kompanije.³⁰ Srbijagas dobija 25 % dobiti, dok se ostalih 75 % iznose u inostranstvo – 50 % Gazpromu u Rusiji i 25 % Centreksu, kompaniji koja je prema istraživanjima u celini svojina Gazproma.

²⁶ „Agencija: Bajatović će moći usmeno da se izjasni o predloženoj smeni,” 25. novembar 2015. godine, *Blic*, pristupljeno 21. decembra 2017. godine na <http://www.blic.rs/vesti/politika/agencija-bajatovic-ce-moci-usmeno-da-se-izjasni-o-predlozenoj-smeni/2fqzqbb>

²⁷ „Srbija u problemu – nema alternative za ruski gas,” 26. mart 2015. godine, *Sputnik Srbija*, pristupljeno 21. decembra 2017. godine na <https://rs-lat.sputniknews.com/ekonomija/20150326893419/>

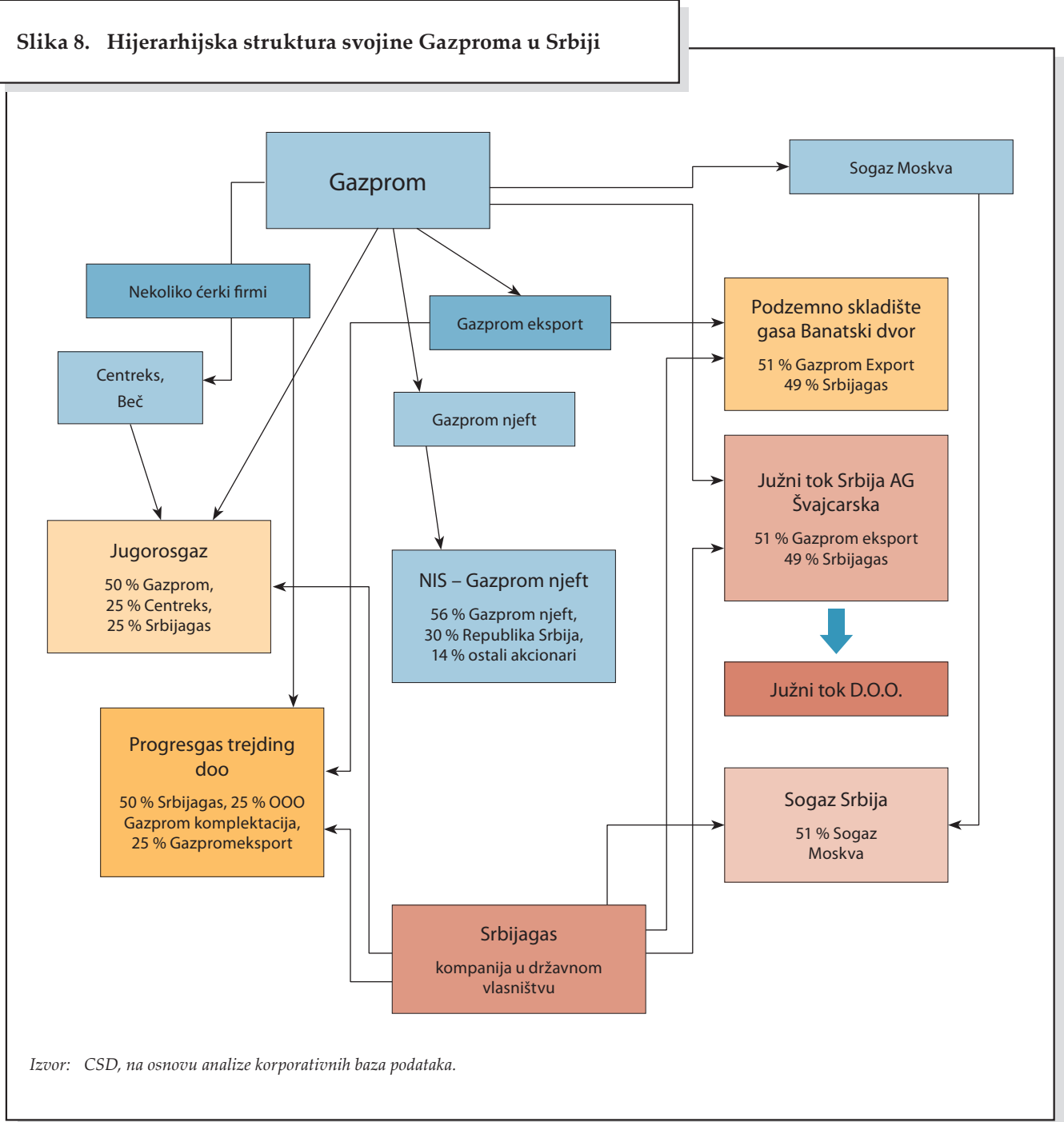
²⁸ Prvobitno je veza za prenos gasa između Bugarske i Srbije smatrana za gasovod kojim će ići pre svega ruski gas.

²⁹ Na primer Insajder, TV B92.

³⁰ Izuzev 100 km gasovoda koji je izgrađen do Niša pre 2000. godine, izgradnja gasovoda Niš-Dimitrovgrad (Bugarska) gotovo da nije ni započeta. Kada je 2014. godine Gazprom izjavio da će odustati od Južnog toka, Bugarska i Srbija, koje su zaključile memorandum o izgradnji interkonektora 2012. godine, bile su primorane da zatraže alternativne varijante za isporuku gasa.

Nesposobnost rukovodstva Srbijagasa da restrukturiira kompaniju u su-
 protnosti je sa uslovom EBRD za finansiranje izgradnje gasnog interko-
 nektora Bugarska – Srbija koji bi poboljšao energetska bezbednost Srbije i
 doveo bi do smanjenja uvoznih cena gasa. Gazprom se protivi gasovodu,
 jer bi on direktno ugrozio dominantni položaj ove kompanije na srpskom
 tržištu.

Slika 8. Hijerarhijska struktura svojine Gazproma u Srbiji

Izvor: CSD, na osnovu analize korporativnih baza podataka.

U Makedoniji, gde preko 80 % energije zemlje dolazi od uglja i nafte, uloga gasnog sektora je neznatna. I pored toga, geopolitičke okolnosti koje su vezane sa dugoročnim ugovorom sa Gazpromom, u kombinaciji sa izgradnjom lokalnih gasovoda kojom rukovodi Rusija, povećali su

politički značaj prirodnog gasa u zemlji. Zavisnost od ruskog gasa verovatno će se povećavati na osnovu planiranih ulaganja u infrastrukturu za gasifikaciju zemlje. Postavlja se pitanje da li je gasifikacija opravdana u komercijalnom smislu ili je odgovor na politički pritisak za veštačko povećanje potražnje gasa.

Makedonija je veoma zavisna od sagorevanja drveta niskog kvaliteta, kao i lignita ili mrkog uglja za grejanje. S obzirom na to da emisije od sagorevanja ovih energenata dovode do visokih nivoa zagađenja vazduha, na gasifikaciju domaćinstava gleda se kao na važan način za smanjenje energetske siromaštva. I pored toga, trenutno samo istočni grad Strumica ima pristup prirodnom gasu preko Transbalkanskog gasovoda (drugi važan izuzetak je Gasna elektrana TE-TO u glavnom gradu Skopju). U celini, Makedonija troši između 0,05 i 0,1 milijarde kub. m. gasa godišnje, što je najniži procenat potrošnje gasa u Evropi.³¹ U 2016. godini Gazprom je isporučio Makedoniji 0,07 milijardi kub. m. gasa. Lokalna gasna mreža dužine preko 260 kilometara gasovoda dolazi do gasne elektrane TE-TO, kao i nekoliko industrijskih klijenata³² na periferiji Skoplja.

Nizak nivo potrošnje gasa u Makedoniji ublažio je negativan efekat smanjenih isporuka 2006. i 2009. godine, kada je spor između Gazproma i Vlade Ukrajine privremeno obustavio isporuke iz Rusije ka Jugoistočnoj Evropi. Makedonija je uspešno prešla na čvrsta goriva kako bi nadoknabila opadanje u gasnom sektoru. Nekoliko uzastopnih vlada i dalje je podržavalo proširenje gasne mreže u zemlji i angažovalo se na projektima gasovoda Južni tok i Turski tok kojima je rukovodio Gazprom. U julu 2013. godine makedonska vlada zaključila je bilateralni sporazum sa Rusijom o izgradnji kraka Južnog toka i pored velike nesigurnosti kako će se tačno Makedonija priključiti na gasovod.³³ Pošto je projekat pod pritiskom Brisela³⁴ propao, ruski predsednik Vladimir Putin najavio je novi projekat, Turski tok, koji bi uključivao dva gasovoda od kojih bi svaki isporučivao Turskoj nešto ispod 16 milijardi kub. m. gasa godišnje. Prvi gasovod bio bi namenjen samo domaćem tržištu u Turskoj, dok bi drugi transporto-

³¹ Statistika Gazproma o isporuci gasa Evropi, pristupljeno zvaničnom sajtu Gazproma na: <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/>

³² Visoka cena gasa i nefleksibilni uslovi „uzmi ili plati“ ugovora sa Gazpromom opteretili su finansijski neke od velikih potrošača gasa u zemlji. Na primer TE-TO koja je suvlasništvo ruske TKG-2 preko makedonskog ćerke firme Balkan enerđi grup, kontroliše član Saveta Ruske Federacije i biznismen Leonid Lebedev. Prema podacima iz 2013. godine kompanija je nagomilala skoro 120 miliona američkih dolara dugova za gas prema Gazpromu (za rad dve centrale u Rusiji i jedne u Skoplju). Tačan iznos makedonskog duga za gas je nepoznat zbog tajnosti sporazuma. Krajem 2015. godine TKG-2 dugovao je Toplofikaciji, glavnoj toplani, 23 miliona evra. Veći deo duga nastao je zbog zajma Toplofikaciji za izgradnju kombinovane i kogenerativne termoelektrane u Skoplju. U januaru 2017. godine ruska VTB podnela je zahtev ruskom sudu za konfiskaciju centrale u pokušaju da se imovina iskoristi za isplatu dela duga TKG prema banci. Otežan finansijski položaj centrale izazvao je lavinu potraživanja naplate dugova koja je pogodila toplanu, što je u najboljem slučaju moglo dovesti do odliva kapitala kompanije i do problema u pouzdanosti snabdevanja, a u najgorem – do potpunog obustavljanja rada centrale i rizika da usred zime 50.000 domaćinstava u Skoplju ostane bez grejanja.

³³ B92 (2013). „Rusija i Makedonija zaključuju posao o kraku Južnog toka“, 24. jul 2013. godine, pristupljeno 16. novembra na: http://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2013&mm=07&dd=24&nav_id=87050

³⁴ RFERL (2014). „Bulgaria Suspends Work On South Stream Pipeline“. Radio Free Europe, June 8, 2014, pristupljeno 21. novembra 2017. godine na <https://www.rferl.org/a/bulgaria-suspends-work-on-south-stream-pipeline/25414739.html>

vao gas preko Grčke ili Bugarske za Makedoniju, Srbiju i Mađarsku preko novog gasovoda TESLA i koji bi dolazio do gasnog čvorišta Baumgarten nedaleko od Beča. Ti planovi su bili slični prvobitnim planovima projekta Južni tok s tom razlikom da je TESLA uključen u projekte od zajedničkog interesa (PCI) Evropske komisije. Uključivanje u PCI je pretpostavka za eventualno finansiranje od strane EU.³⁵ Gasovod je planiran za 2019. godinu, što je prilično nerealan rok s obzirom na spori napredak Turskog toka, kao i na načelno protivljenje EU novom ruskom gasovodu koji bi dolazio s juga. Uvrštavanje TESLA u listu PCI EU u 2015. godini očigledno se dogodilo usled snažnog lobiranja Mađarske koja je se najviše diplomatski zalagala za ovaj projekat.³⁶

Bivša makedonska vlada Nikole Gruevskog prihvatila je ideju o TESLA gasovodu i usko je saradivala sa ruskom kompanijom Strojtransgas, čija je primarna delatnost izgradnja gasovoda, na proširivanju domaće mreže za distribuciju prirodnog gasa. Strojtransgas svojina je Genadija Timčenka protiv kojeg su SAD i EU uvele sankcije. Smatra se da je ista kompanija bila zadužena za izgradnju kraka Južnog toka prema Makedoniji pre obustavljanja projekta.³⁷ Projektovana vrednost projekta bila je od 200-300 miliona američkih dolara i bilo je predviđeno da ga delimično finansira Rusija kao način vraćanja 60 miliona dolara vrednog sovjetskog duga prema Makedoniji. U februaru 2017. godine rusko ministarstvo finansija najavilo je da će dug prema Makedoniji izmiriti do kraja godine.³⁸ U stvari, isplatom ovog starog duga putem finansiranja proširenja gasovodne infrastrukture, Rusija bi finansirala firmu koja je veoma povezana sa Kremljem i koja je pre toga dobijala milijarde dolara kroz niz drugih projekata za gasovode u Rusiji i Evropi.

I pored neuspeha Južnog toka i donekle nejasne sudbine TESLA gasovoda, vlada je delimično ostvarila planove o proširenju lokalne mreže. U 2016. godini Strojtransgas je završio izgradnju gasovoda Klečovce-Negotino dužine 96 km vrednog 75 miliona američkih dolara, koji povezuje Makedoniju sa gasnim sistemom Srbije.³⁹ Kompanija planirala da završi vezu sa Grčkom gde se je navodno trebala da se na granici priključi na drugu cev gasovoda Turski tok. U oktobru 2016. godine makedonski i grčki operateri za transport prirodnog gasa, MER i DESFA, zaključili su sporazum o povezivanju njihovih mreža preko 160 kilometara dugog interkonektora do Štipa, gde završava proširenje gasovoda Klečovce-Negotino. Taj novi gasovod omogućuje diversifikaciju, jer može da priključi makedonski gasni sistem na azerbejdžanski gas koji će se transportovati Transjadranskog gasovoda (TAP).⁴⁰ Međutim, nekoliko

³⁵ Georgiev, Georgi (2015). "CE/SEE partners eye EU funds for Tesla gas pipeline project", See-News, August 28, 2015 pristupljeno 21. novembra 2017. na: <https://seenews.com/news/cesee-partners-eye-eu-funds-for-tesla-gas-pipeline-project-490558#sthash.zOUb2R0v.dpuf>

³⁶ Ibid.

³⁷ Luhn, Alec (2014). "Gennady Timchenko denies Putin links made him one of Russia's top oligarchs", March 24, 2014, pristupljeno 16. novembra 2017. na <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/21/oligarch-timchenko-denies-putin-links-us-blacklist-sanctions>

³⁸ RT (2017). "Russia to clear entire Soviet debt by year-end", RT, February 17, 2017, pristupljeno 10. novembra 2017. na <https://www.rt.com/business/377676-russia-pays-soviet-debt/>

³⁹ "Macedonia completes part of its gas network", economynews.bg, 01.08.2016.

⁴⁰ Balkan Energy (2016). "MER and DESFA signed MoU on gas pipeline construction," October 14, 2016, pristupljeno 10. novembra 2017. na <http://balkanenergy.com/mer-and-desfa-signed-mou-on-gas-pipeline-construction-region-14-october-2016/>

uzastopnih makedonskih vlada propustilo je ovu priliku. Umesto toga one su izabrale da nastave sa ekonomski nerealističnim projektima gasovoda sa nefleksibilnim ugovorima kojima upravlja Gazprom, Južnim tokom, Turskim tokom i TESLA gasovodom. Odluka o početku velikog projekta gasifikacije sa kompanijom bliskom Kremlju (Strojtransgas) i Gazpromom, čiji je cilj otplata sovjetskog duga tipičan je primer modela karakterističnog za sve vlade na Balkanu, gde se zapostavljaju nacionalni interesi u ime geopolitičkih zabluda koje pothranjuju ruska i domaća propaganda.

Glavna ekonomska zabluda u vezi sa projektom Južni tok jeste da će se prihvatanjem velikog ruskog gasovoda lokalne privrede transformisati i otvoriti na hiljade radnih mesta, te da će se pokrenuti nove vrste privrednih aktivnosti. Dominatni narativ je da bi izgradnja gasovoda bila korisna za balkanske države zbog jeftinijeg prirodnog gasa što bi posledično dovelo do transporta većih količina gasa. Ovaj narativ nije zasnovan na činjenicama, kao ni na detaljnim procenama ekonomskog efekata projekta, već na izjavama političara i pojedinih biznismena.⁴¹ Drugi mit, da će projekat ruskog gasovoda dovesti do veće energetske sigurnosti zemalja koje su ga prihvatile, u potpunosti je demantovan iskustvom Ukrajine i Belorusije koje stalno pate od prekida isporuka, nezavisno od toga što su glavne zemlje tranzita za ruski gas.

Bosna i Hercegovina našla se u istoj klopci u vezi sa gasom i u potpunosti je zavisna od uvoza iz Rusije. Prirodni gas zadovoljava oko 25 % potreba toplana (ostale su na mazut), ali nema veliki značaj za energetske sektor zemlje. U 2013. godini Bosna i Hercegovina plaćala je drugu najvišu cenu uvoznog gasa od 515 američkih dolara za 1.000 kubnih metara, s tim da je ispred nje samo Makedonija sa 564 američka dolara⁴². Bosna i Hercegovina bila je jedna od najviše pogođenih zemalja u Jugoistočnoj Evropi usled obustave prenosa ruskog gasa preko Ukrajine 2009. za vreme spora između Gazproma i Naftogasa, kada su isporuke smanjene za polovinu.⁴³ U 2015. svega oko 4 % ukupne krajnje energetske potrošnje otpadalo je na prirodni gas, a u apsolutnim vrednostima to nije premašivalo 220 miliona kubnih metara. Nezavisno od ograničene potrošnje prirodnog gasa u Bosni i Hercegovini, Rusija nastoji da iskoristi zavisnost zemlje od uvoza, kako bi ojačala podeljenost između entiteta.

Odnosi sa Gazpromom u celini gledano ostaju asimetrični. Ruski dobavljač često koristi monopolistički položaj kako bi doveo Federaciju BiH i Republiku Srpsku jednu nasuprot druge. Na primer, u februaru 2015. godine direktor dobavljača gasa u RS, GAS RES, i generalni direktor Gazproma zaključili su novi sporazum o direktnoj isporuci gasa entitetu pod preferencijalnim uslovima, zaobilazeći jednog od dobavljača gasa u Federaciji BiH, BH Gas. Ovaj potez je usledio posle razgovora između izvršnog di-

⁴¹ Marusic, Sinisa (2013). "South Stream Deal Boosts Macedonia's Gas Prospects", *BalkanInsight*, July 26, 2013.

⁴² Gazprom's Grip: Russia's Leverage Over Europe. *RadioFreeEurope – Infographics on the Russian gas dependence in Europe by country*, pristupljeno 9. novembra 2017. godine na <https://www.rferl.org/a/gazprom-russia-gas-leverage-europe/25441983.html>

⁴³ Ralchev, Stefan. (2009). "Russian Gas Supplies to Bosnia Cut by Half," *See News*, January 6, 2009, pristupljeno 13. novembra 2017. godine na <https://seenews.com/news/update-2-russian-gas-supplies-to-bosnia-cut-by-half-239252>

rektora Gazproma i predsednika Dodika u septembru 2014. godine⁴⁴. U ugovoru se navodi da će Gazprom isporučiti 106 miliona kubnih metara gasa Republici Srpskoj od 1. jula 2015. godine do 31. decembra 2016. godine⁴⁵. Sporazum je uslovljen osnivanjem novog zajedničkog preduzeća (koje je 60 % u vlasništvu Gazproma i 40 % u vlasništvu Republike Srpske (što je znatno više u odnosu na vlasničke procenete u Srbiji (51 % prema 49 %) i Bugarskoj (50 % prema 50 %)), koje treba da izgradi krak Južnog toka iz Republike Srpske ka Federaciji BiH. Premda je upravljanje energetskim sektorom u nadležnosti svakog od entiteta, RS ima geografsku prednost zbog bliskosti infrastrukturi Srbije, te posledično ima i značajan uticaj na isporuke gasa FBiH.

I FBiH i RS su očekivale su da će Južni tok rešiti njihove probleme nedostatka gasa usled postojanja uskih grla na postojećoj gasovodnoj mreži, izazvanih sporovima između dva entiteta. Cilj rukovodstva RS bio je da izgradi 280 km gasovoda do glavnog grada entiteta Banja Luke i kao i do 46 stambenih područja u RS. Ovaj plan je uključen u plan gasifikacije RS od 2002. godine, kada je kompaniji Slavija Internacional iz Laktaša – rodnog mesta Dodika i glavnog uporišta njegovog Saveza nezavisnih socijaldemokrata (SNSD) – poveren koncesioni ugovor o izgradnji gasovoda dužine 480 km duž sliva reke Save. Južni tok bi pratio istu trasu kapaciteta između 1,5 i 1,7 milijardi kubnih metara godišnje. I pored toga, prilikom sklapanja sporazuma o Južnom toku RS je mimoišla FBiH i vladu, efektivno blokirajući pristup planiranom gasovodu van gasne distributivne mreže kojom upravlja RS. Prema procenama RS direktni i indirektni gubici Bosne i Hercegovine usled odustajanja od Južnog toka premašuju dve milijarde evra.⁴⁶

Sa FBiH Gazprom ima ugovore o isporuci na godišnjoj bazi sa BH Gas i Energoinvestom. BH Gas je jedini dobavljač na veliko i jedan je od dva operatera sistema za transport gasa u ovom entitetu (drugi je Gas promet). U RS postoji još jedan operater sistema za prenos gasa – Sarajevogas a.d. Istočno Sarajevo. Između FBiH i RS postoji samo jedna veza sa lokalnim prenosnim sistemom, u Zvorniku u RS. Stalna politička sukobljavanja zasnovana na etničkoj podeli vlasti u državi i činjenica da postoje tri različita operatera sistema prenosa gasa doprinele su slabom poslovanju sistema i pojavi kriza u nabavci.⁴⁷ Činjenica da postoje dva različita zakona koja regulišu gasni sektor i dve regulacije operatera transportnih sistema (OTS) znači da dobavljači gasa imaju ozbiljne teškoće kod transporta gasa iz jednog entiteta u drugi, jer su pravila rezervisanja kapaciteta različita, a zbog ograničene saradnje između operatera često dolazi do prekida u snabdevanju gasom.

S obzirom na to da je sektor prirodnog gasa regulisan na nivou entiteta i postoje tri odvojena operatera (BH Gas u FBiH i Gas Promet i Sarajevogas

⁴⁴ Posaner Josh (2014). "Gazprom's gas deal in Republika Srpska provides South Stream stop-gap," LSEE Southeast Europe Research Blog, September 16, 2014, pristupljeno 13. novembra 2017. godine na <http://blogs.lse.ac.uk/lsee/2014/09/16/gazproms-gas-deal-in-republika-srpska-provides-south-stream-stop-gap/>

⁴⁵ Saopštenje za medije „Gazprom eksport“, 27. februar 2015. godine. Pristupljeno 13. novembra 2017. godine na <http://www.gazpromexport.ru/en/presscenter/press/1531/>

⁴⁶ Članak Dojče vele od 4. decembra 2014. godine: <http://www.dw.com/hr/i-bih-ostala-bez-milijunskih-investicija/a-18109661>

⁴⁷ European Energy Community (2017). Annual Implementation Report. 1. septembar 2017, Energy Community Secretariat.

a.d. Istočno Sarajevo u RS) sistem za transport gasa je izuzetno neefektivan.⁴⁸ Pored toga, proširenja mreže u posle 2013. godine, kada su na primer izgrađeni gasovodi Zenica – Travnik u FBiH i Šepak – Bijeljina, a u cilju poboljšanja efikasnosti sistema za transport gasa i proširenja pristupa korisnika snabdevanju gasom, još uvek nisu u funkciji. Prvi gasovod blokira postupak koji je pokrenuo vodeći izvođač ulažući žalbu na proizvoljan raskid njegovog ugovora o izgradnji od strane BH Gasa.⁴⁹ Drugi ne funkcioniše zbog spora oko toga ko bi trebalo da upravlja gasovodom, a koji se vodi između OZS Sarajevogas a.d. Istočno Sarajevo koja je i operator distributivnog sistema i dobavljača na malo GAS RES koji je svojina vlade RS.

Glavni razlog neefektivnosti gasnog sektora u Bosni i Hercegovini koji koristi Rusija je nepoštovanje pravila propisanih Trećim energetskegim paketom EU. Niti su FBiH, niti RS su odvojili delatnosti transporta i snabdevanja u svojim gasnim kompanijama, odnosno u BH Gas i Sarajevo Gas a.d. Istočno Sarajevo. Vlada RS je eksplicitno predvidela oslobađanje od pravila o odvajanju distribucije gasa za kompanija koje trenutno vrše i transport i distribuciju gasa ukoliko imaju manje od 100.000 potrošača (što je skoro nemoguć cilj). Stalna kršenja pravne tekovine EU u oblasti prirodnog gasa od strane Bosne i Hercegovine primorala su Evropsku komisiju da uvede mere (koje još nisu do kraja definisane) protiv vlada oba entiteta. Ove mere mogu da uključuju, između ostalog, povlačenje evropskog finansiranja energetskegih infrastrukturnih projekata i čak isključenje Bosne i Hercegovine iz Ugovora o Energetskoj zajednici. Ovo poslednje znatno bi usporilo pregovore o pristupanju EU u kojima je energetika jedno od glavnih pregovaračkih poglavlja.

Rusija koristi različite strategije prema FBiH i RS, što se može objasniti njenim geopolitičkim prioritetima. Drugi primer preferencijalnog tretmana RS od strane Gazproma je sporazum sa Rusijom iz 2017. godine. U skladu sa njim GAS RES nije u obavezi da učestvuje u isplati duga od 98 miliona američkih dolara koji je Bosna i Hercegovina napravila tokom isporuka gasa iz Rusije za vreme rata tokom 1992.-1995. godine i jedino BH Gas iz FBiH mora da snosi ovaj finansijski teret.⁵⁰ U maju 2017. godine Rusija je zvanično zatražila kompletnu isplatu duga posle sporazuma u martu 2017. godine između Bosne i Hercegovine i Rusije o regulisanju 125,5 miliona američkih dolara duga SSSR prema socijalističkoj Jugoslaviji.⁵¹ FBiH trebala je da dobije 58 %, odnosno 72,6 miliona američkih dolara tog duga; RS – 29 %, odnosno 36,3 miliona američkih dolara; bosanske državne institucije – 10 % ili 12,5 miliona američkih dolara, a Brčko distrikt – 3 % ili 3,8 miliona američkih dolara.⁵²

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Centar za istraživačko novinarstvo (CIN). (2016). „Skupi beskorisni gasovod“ 22. septembar 2016. godine, pristupljeno 18. decembra 2017. Godine na <https://www.cin.ba/en/skupi-beskorisni-gasovod/>

⁵⁰ Garaca, Maja (2017). „Russia seeks repayment of \$98 mln gas debt from Bosnia,” May 16, 2017, pristupljeno 13. novembra 2017. godine. na <https://seenews.com/news/russia-seeks-repayment-of-98-mln-gas-debt-from-bosnia-report-568868#sthash.WBIIPSFd.dpuf>

⁵¹ Garaca, Maja (2017). „Bosnia’s BH Gas confirms Russia seeks repayment of gas debt,” May 18, 2017, pristupljeno 13. novembra 2017. godine na <https://seenews.com/news/bosnias-bh-gas-confirms-russia-seeks-repayment-of-gas-debt-569151>

⁵² Ibid.

Bosna i Hercegovina je bila poslednja država naslednica bivše Jugoslavije koja je regulisala spor o dugu iz sovjetskog vremena sa Rusijom i to tek 2017. godine. Pored toga, Bosna i Hercegovina jedina je balkanska država koja je svoj udeo u regulisanju ruskog duga posle raspada Jugoslavije naplatila u gotovini. Kompanija BH Gas se žalila se da je regulisanjem pitanja o dugu na ime isporuke gasa namerno upravljano nepravilno u korist RS.⁵³

Usled preraspodele duga u celini na teret FBiH, finansijsko stanje BH Gasa je pogoršano, što ugrožava snabdevanje Sarajeva gasom. Pošto je naplatio gotovinu od Moskve, BH Gas još uvek duguje Gazpromu 25,4 miliona američkih dolara. FBiH izrazila je zabrinutost da RS može da koristi svoj geografski položaj tranzitnog regiona za gasovod preko Zvornika, te da pod pritiskom Gazproma eventualno obustavi isporuke gasa FBiH. RS je već pomogla ruskom dobavljaču da zaobiđe FBiH u pregovorima o Južnom toku i saraduje u ometanju izgradnje novih gasovoda ka alternativnim izvorima gasa. Potpuna kontrola od strane RS nad isporukama prirodnog gasa na celoj teritoriji Bosne i Hercegovine podvrgla bi riziku potrošače gasa u FBiH na koje otpada polovina ukupne potražnje gasa u zemlji.

Suočena sa propadanjem Južnog toka i sa nedostatkom napretka u implementaciji gasovoda TESLA, Rusija je usvojila novu strategiju povećanja isporuka gasa RS. Sredinom decembra 2017. godine GAS RES i Gazprom SPG – ćerka firma ruskog državnog gasnog diva, sporazumeli su se o osnivanju zajedničke kompanije za izgradnju preduzeća tečnog prirodnog gasa u Zvorniku na granici sa Srbijom, na mestu gde ruski gas ulazi u RS.⁵⁴ Novi projekat mogao bi da se tumači kao pokušaj da se nadomesti propali projekat Južnog toka.

RS je pored toga uložila napore da se ne otvori nova maršruta za isporuku gasa ka FBiH iz Hrvatske, kako bi zadržala monopol nad isporukama za FBiH. Da bi to ostvarila, RS je ograničila opseg i veličinu gasovoda niskog pritiska koji se prema prethodnim planovima trebao izgraditi pre svega za potrebe Naftne rafinerije u Brodu (kompanije u većinskom ruskom vlasništvu, dok se sama privatizacija odigrala uz posredovanje vlasti RS). Kako bi došlo do celovite uspešne diversifikacije isporuka gasa, FBiH je potreban gasovod visokog pritiska poput ranije predloženog interkonektora Brod – Zenica iz Hrvatske (gasovod Sever – jug). Ovaj gasovod koji bi gradio BH Gas uz finansiranje EBRD obezbedio bi ne samo FBiH već i celoj zemlji pristup alternativnom izvoru isporuka. Gasovod Sever – jug bi takođe smanjio upotrebu mazuta za grejanje u toplanama u zemlji, koje su veliki izvor zagađenja.

RS se neprestano protivi projektu gasovoda Sever – jug,⁵⁵ i umesto toga predlaže gasovod Sava (poznat još kao gasovod Istok–zapad, koji bi takođe transportovao ruski gas od hrvatske granice. Ovaj projekat je osmišljen od strane Gazproma i srpskog dobavljača gasa Srbijagas u 2002. godini,

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Reuters. (2017). "Bosnian, Russian gas firms to form a joint venture." December 16, 2017.

⁵⁵ Pavlic, Vedran (2017). "Bosnian Serbs Reject Croatian Gas," March 5, 2017, pristupljeno 13. novembra 2017. godine na <https://www.total-croatia-news.com/business/17230-bosnian-serbs-reject-croatian-gas>

međutim nije bilo nikakvog napretka u praksi. Čini se da je ovaj projekat obustavljen, naročito nakon obustavljanja projekta Južni tok, koji je trebalo da se transportuje ruski gas to gasovoda Sava. U ovom trenutku, jedino gasovod Sever – jug bi mogao biti ponovo pokrenut, ukoliko RS ne bi sabotirala projekat.

2017. godine Hrvatska i FBiH preduzele su korake ka obnavljanju gasovoda Sever – jug. U aprilu su se Plinacro (hrvatska gasna kompanija) i BH Gas sporazumele da sarađuju sa ciljem povezivanja mreža za transport gasa Hrvatske i Bosne i Hercegovine putem 160 km dugog gasovoda vrednog 80 miliona evra, čime bi FBiH obezbedila pristup planiranom terminalu tečnog prirodnog gasa na Krku na jadranskoj obali.⁵⁶ U skladu sa ovim sporazumom gasovod će povezivati Zagvozd, Imotski, Posušje i Travnik/Novi Travnik. Ovo alternativno snabdevanje pomoglo bi Bosni i Hercegovini da ispuni zahtev Energetske zajednice u skladu sa kojim država mora imati više od tri izvora snabdevanja gasom.⁵⁷ Planirana nova gasovodna mreža koja povezuje Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku deo je inicijative Energetske zajednice o završetku Gasnog prstena Zapadnog Balkana koji bi bio priključen na Jonsko-jadranski gasovod duž jadranske obale i eventualno na Transjadranski gasovod u Albaniji. Premda bi i RS takođe mogla da iskoristi alternativne isporuke gasa, ovaj entitet je umesto toga odlučio da se skoncentriše na projekte gasovoda kojima rukovodi Rusija i koji dolaze iz pravca Srbije.

Rusko prisustvo u naftnom sektoru na Zapadnom Balkanu je umnogome veće i daleko direktnije. Između 2003. i 2008. godine ruske državne i privatne firme dobile su značajnu, a u slučaju Srbije i Bosne i Hercegovine i potpunu kontrolu nad tržištima nafte. U Srbiji je 2008. godine Gazprom kupio nacionalnu naftnu kompaniju NIS, a 2003. godine privatna ruska kompanija Lukoil kupila je Beopetrol, drugi po veličini lanac za trgovinu gorivom na malo. Ove dve ruske firme dominiraju u preradi nafte, kao i u trgovini na veliko i na malo.⁵⁸ Prema podacima iz 2015. godine, NIS je vlasnik 325 benzinskih stanica (24 % svih benzinskih stanica u Srbiji), dok Lukoil poseduje 148 (10 %) i to su dva najveća lanca benzinskih pumpi u Srbiji. Pored toga, 78 % goriva koja prodaju konkurentski lanci benzinskih stanica dolazi iz NIS-a. Ovi podaci pokazuju da ove dve kompanije u ruskom vlasništvu imaju skoro potpunu kontrolu i monopol nad tržištem goriva, odnosno direktnu kontrolu preko trećine tržišta na malo, kontrolu nad celokupnim kapacitetom za preradu, proizvodnju nafte i gasa, te nad većinom skladišta za trgovinu naftom i naftnim derivatima na veliko. Osim toga, od 1.576 hiljade tona naftnih derivata prodatih na benzinskim pumpama u Srbiji u 2014 642 hiljade tona (41 %) je prodato u benzinskim stanicama NIS. Ovi podaci pokazuju da Rusija ima skoro potpunu kon-

⁵⁶ "Bosnia, Croatia: New cross border gas pipeline," SEE Energy News, May 18, 2017, pristupljeno 14. novembra 2017. godine na <https://serbia-energy.eu/bosnia-croatia-new-cross-border-gas-pipeline/>

⁵⁷ Energetska zajednica garantuje poštovanje pravne tekovine EU u oblasti energetike u državama članicama. Odredbe o merama garantovanja bezbednosti isporuka gasa (994/2010/EU) koje sadrže pravilo o tri izvora, deo su pravne tekovine EU.

⁵⁸ Kompanija agresivno nameće prisustvo u celom regionu prodirući na tržišta goriva na veliko i malo u Srbiji, Rumuniji, Bugarskoj i Bosni i Hercegovini i već upravlja 400 benzinskim stanicama u regionu. NIS upravlja sa 37 benzinskih stanica u Bosni i Hercegovini što je čini jednim od najvećih preduzeća za prodaju na malo (11 % celog tržišta goriva) u zemlji.

trolu nad tržištem nafte i te da zahvaljujući svom monopolu akumulira ogroman profit. Premda su 2014. godine cene sirove nafte pale za skoro 50 %, cene benzina i dizela na malo su smanjene između 4,4 i 10,4 % što je daleko ispod smanjenja koje registruju evropski indeksi trgovine naftom poput Platt's Mediterranean Quote.⁵⁹

U Bosni i Hercegovini ruska državna naftna kompanija Zarubežnjeft pobedila je 2007. godine na nadmetanjima za privatizaciju dve rafinerije: Rafinerije Nafte Brod i Rafinerije ulja Modriča, koje je kupila za ukupan iznos od 125,8 miliona evra, što je daleko ispod prvobitne cene od 285 miliona evra koja je tražena 2005. godine. Ruski visokopozicionirani predstavnici opisali su projekat u političkom i ekonomskom pogledu kao deo jedne šire strategije jačanja saveza sa zemljama Zapadnog Balkana (Zarubežnjeft podigao je kredit od ruske državne Banke za razvoj kako bi kupio dve rafinerije).⁶⁰ Rafinerije su postale jezgro ruske Optima grupe koja u 2011. godini donosila 19 % BDP Bosne i Hercegovine prema godišnjem izveštaju kompanije.⁶¹ Zarubežnjeft takođe je stekao udeo od 80 % u Nestro petrolu, kompaniji koja se bavi trgovinom nafte i naftnih derivata na veliko i na malo, i koja danas poseduje najveći lanac benzinskih stanica u zemlji. Na taj način Optima grupa kontroliše oko 35 % tržišta goriva na veliko u Bosni i Hercegovini. To predstavlja smanjenje u odnosu na 60 % iz 2011. godini, što je posledica sve veće konkurencije od strane hrvatske kompanije INA i ulaska manjih lanaca poput NIS-a (Gazprom) sa tržišnim udelom od 7 %.⁶² I pored toga, činjenica da Zarubežnjeft poseduje dve rafinerije i veći deo naftne infrastrukture u zemlji omogućuje joj da unapredi ponudu i bude u prednosti u odnosu na konkurenciju.

U Makedoniji i Crnoj Gori Lukoil je proširio tržišno prisustvo i postao drugi najveći lanac benzinskih stanica. Makpetrol je najveći distributer naftnih proizvoda i vlasnik oko polovine benzinskih stanica u Makedoniji. U Crnoj Gori tržišni lider je Jugopetrol, svojina grčke državne kompanije Hellenic Petroleum.

Trenutno Lukoil kontroliše oko 10 % sektora prodaje goriva u obe zemlje i ne može da utiče na formiranje cena na način kao u susednoj Bugarskoj gde poseduje najveću rafineriju u Jugoistočnoj Evropi i izvozi preko polo-

⁵⁹ *Izveštaj o sektorskoj analizi tržišta trgovine na veliko i trgovine na malo derivatima nafte u 2015. godini*, Komisija za zaštitu konkurencije Republike Srbije, decembar 2016. godine, str. 35, <http://www.kzk.gov.rs/kzk/wp-content/uploads/2017/01/Izvestaj-o-sektorskoj-analizi-trzista-trgovine-na-veliko-i-trgovine-na-malo-derivatima-nafte-u-2015-godini.pdf>

⁶⁰ Sito-Sucic. (2009). "Bosnian refinery reopening shows Russia's hand," New York Times, January 6, 2009, pristupljeno 15. novembra 2017. godine na <http://www.nytimes.com/2009/01/06/business/worldbusiness/06iht-bosoil.4.19127279.html>. RS je 2011. godine dala mešovitom preduzeću Zarubežnjeft-NIS Jadran-Naftgas ekskluzivnu koncesiju na 28 godina za istraživanje i proizvodnju nafte i gasa na njenoj teritoriji (ali ne i na teritoriji FBiH). Kompanija Jadran-Naftgas morala je da uloži 41 milion američkih dolara u proučavanje nalazišta u prve tri godine, i treba da uloži 188 miliona američkih dolara u narednih 25 godina. Do ovog trenutka naftna nalazišta otkrivena su na nekoliko mesta u severoistočnoj Bosni i Hercegovini što dodatno može da ojača prisustvo Rusije u naftnom sektoru, ako i kada se pokrene proizvodnja. I pored toga, nezavisno od prvobitnog utiska, za sada je poslovanje nalazišta prilično ograničeno.

⁶¹ Godišnji izveštaj za 2011. godinu. Ova brojka znatno premašuje ruski korporativni otisak iz analize prometa u kojoj je prikazan udeo prometa ruskih firmi u ukupnom ekonomskom prometu.

⁶² Godišnji izveštaj Zarubežnjefta za 2016. godinu. U 2011. godini kompanija kontroliše skoro polovinu ukupnog tržišta.

vine proizvodnje u Makedoniju, Grčku, Tursku, Srbiju i Crnu Goru. Pre 2012. godine Makedonija je uvozila veći deo sirove nafte iz Rusije (mada je uvoz opao sa 497 miliona američkih dolara u 2012. na skoro nulu u 2014. godini).⁶³ Trenutno Makedonija je u potpunosti zavisna od uvoza sirove nafte iz luke Solun u Grčkoj preko naftovoda do rafinerije OKTA nedaleko od Skoplja koju je Hellenic Petroleum kupila 1999. godine. Kako bi izmirila deo dugova prema međunarodnim poveriocima, grčka vlada je ponudila da proda svoj državni udeo u Hellenic Petroleum. Interesovanje za kupovinu iskazali su i Lukoil i Gazprom. Da se grčka kompanija našla pod ruskom kontrolom, znatno bi se povećalo rusko korporativno prisustvo u naftnim sektorima Makedonije i Crne Gore.

Sumnje u vezi sa korupcijom pratile su širenje ruskog korporativnog otiska u naftnom sektoru regiona. Pojavljivale su se u svim etapama: za vreme privatizacije, tokom ispunjavanja privatizacionih sporazuma i zloupotrebe dominantnog položaja na tržištu sa ciljem nekonkurentnog formiranja cena i izbegavanja plaćanja poreza. Kupovina kontrolnog udela u NIS-u od strane Gazproma po cenama ispod tržišnih postavilo je ozbiljna pitanja i dovelo do osnovanih tvrdnji o korupciji.⁶⁴ Prema preliminarnim ocenama privatizacionih konsultanata iz 2006. godine ukupna cena NIS bila je između 1,2 i 1,6 milijardi evra. Drugim rečima 51 % NIS-a koštalo je 612-816 miliona (bez vrednosti domaćih rezervi nafte). Sporazum i dodatni protokol određuju cenu kupovine kontrolnog udela u NIS-u na 400 miliona evra sa obavezom za Gazprom da finansira program modernizacije vredan 500 miliona evra. Posle toga Gazprom je podigao kredit na ime NIS-a, umesto da ispuni obavezu koristeći sopstveni kapital. Pored toga, sporazum je Gazpromu obezbedio povoljne uslove za vađenje nafte i gasa u Srbiji. Time je za NIS zadržan porez na vađenje prirodnih sirovina u veličini od 3 % (manje od 7 % kojem podležu ostale kompanije u zemlji, što je daleko ispod uobičajnog nivoa između 15 % i 30 % prema međunarodnoj praksi) i oslobodio kompaniju budućeg povećanja poreza sve do momenta kada ulaganje postane isplativo. Imajući u vidu veliki projekat modernizacije NIS-a i istraživanje nafte i gasa u koje se ulaže profit kompanije, uslovi pod kojima je NIS preuzet mogu da znače da je država Srbija odlučila da se odrekne potencijalnih budućih prihoda. Većina predstavnika u oblasti energetike u Srbiji tvrdi da bi rudna renta za NIS morala ostati nepromenjena do 2038. godine. U 2009. godini Ustavni sud Srbije potvrdio je ustavnost zaključenog bilateralnog sporazuma.⁶⁵ Stoga su među najspornijim su klauzulama ovog sporazu-

⁶³ Observatory of Economic Complexity. What does Macedonia import from Russia?, pristupljeno 16. novembra 2017 na: <http://atlas.media.mit.edu/en/visualize/line/hs92/import/mkd/rus/show/1995.2015/>

⁶⁴ Još pre dolaska na vlar Aleksandar Vučić kritikovao je korupcioni karakter sporazuma sa Gazpromom i sticanje NIS-a, izjavivši da bi se u državni budžet morao uplaćivati veći deo profita ove kompanije, a prilivi bi trebali da se koriste za otplatu duga Srbija gasa ka Gazpromu. Kada je Vučić postao predsednik vlade, državni tužilac Srbije pokrenuo je istragu posla iz 2008. godine. Mediji su javili da bi se istragom morao izvršiti pritisak na rusku stranu da preuzme kompaniju Petrohemija koja je u 2014. godini dugovala oko 20 miliona evra NIS-u za gorivo koje koristi za sopstveni proizvodni proces. Istraga je okončana 2016., ali optužnica nije podignuta.

⁶⁵ Centar za međunarodna pitanja i bezbednost – ISAC fond i pravna kancelarija „Nikolić, Kokanović, Otašević“, (2009), „Pravna analiza aranžmana između Srbije i Rusije u oblasti naftne i gasne privrede“, 21. decembar 2009. godine, str. 6, pristupljeno 21. decembra 2017. godine na <https://www.isac-fund.org/download/Pravna%20Analiza%20Aranžmana%20Rusije%20i%20Srbije%20u%20oblasti%20Naftne%20i%20Gasne%20Privrede-FINAL.pdf>

ma izuzetno privilegovani poreski tretman i pozicioniranje ruske kompanije na tržištu.⁶⁶

Privatizacija Beopetrola od strane Lukoila u 2003. godini takođe je izazvala zabrinutost zbog ruskog uticaja. Prema ugovoru o privatizaciji Lukoil se obavezao da uloži 106,8 miliona američkih dolara u infrastrukturu kompanije. U izveštaju o privatizaciji Beopetrola od septembra 2013. godine, Savet za borbu protiv korupcije Srbije tvrdi da Lukoil nije ispoštovao sporazum, te da je time pričinio štete kompaniji u vrednosti više miliona američkih dolara. Prema izveštaju Saveta, umesto da uloži u infrastrukturu Beopetrola, Lukoil je prekršio privatizacioni ugovor i faktički oduzeo sredstva Beopetrolu kako bi odobrio zajam matičnoj kompaniji od 120 miliona američkih dolara ili oko 90 % onoga što je platila za kupovinu državne kompanije. Savet tvrdi da Agencija za privatizaciju u suštini nije kontrolisala proces i nije sprečila da Lukoil prenos sredstava dobijenih preko odobrenog zajma.⁶⁷ Pored toga, tadašnji šef Lukoila u Srbiji, Srđan Dabić, koji je učestvovao u privatizaciji, bio je povezan sa gradonačelnikom Beograda Sinišom Malim (bliskim saradnikom tadašnjeg predsednika Vlade Srbije Aleksandra Vučića) koji je 2012. godine od Dabića kupio 14 stanova na crnomorskoj obali za 6,1 miliona američkih dolara.⁶⁸ Mali negira da je kupovao stanove.⁶⁹

Netransparentni i nekonkurentni procesi privatizacije sistematski su korišćeni za sticanje strateški značajne imovine u regionu. Na sličan način Rusija je stekla pristup nalazištima nafte, gasa, minerala kao i proizvodne kapacitete u Srbiji, Bugarskoj, Makedoniji i Crnoj Gori. U tim sporazumima vrednost imovine je uglavnom potcenjena, a novi vlasnici u mnogim slučajevima ne poštuju dogovorene investicione planove, upravljajući kompanijama sa gubitkom i odlivom kapitala. To često negativno utiče na same države, jer ove velike kompanije gubitaši obično ne plaćaju korporativne poreze i ne otvaraju nova radna mesta što stvara fiskalnu i socijalno-ekonomsku ranjivost.

Na sličan način privatizacija rafinerije u Bosni i Hercegovini sprovedena je bez nadmetanja i bez javne debate.⁷⁰ Okončana je na brzinu, verovatno

⁶⁶ Rudna renta za NIS (Gazprom) iznosi 7 % prihoda, dok kompanija plaća svega 3 % this should be corrected in the original. U mnogim drugim zemljama proizvođačima nafte i gasa rudna renta iznosi između 20 i 30 %. Serbia Energy. (2017). "Serbia mining: According to experts, little chance to increase the mining royalty in Serbia." February 23, 2017.

⁶⁷ Dojčinović, Stevan, Peco Dragana and Tchobanov, Atanas. (2015). "The Mayor's Hidden Property". Organized Crime and Corruption Reporting Project. October 19, 2015, pristupljeno 30. novembra 2017. godine na <https://www.occrp.org/mayorsstory/The-Mayors-Hidden-Property/index.html>. Privatizacija Beopetrola a.d., Savet za borbu protiv korupcije, Vlada Srbije, br. 72, 30. septembar 2013. godine. Skraćena varijanta izveštaja može se preuzeti je na srpskom jeziku na internet stranici Saveta: <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/sr-Cyrl-CS/izvestaji/CSD1028-2379/izvestaj-o-privatizaciji-beopetrola-ad>. 2016. godine Savet je i dalje ostao pri tvrdnjama i pored žestokih demantija od Lukoila. Vidi, na primer, kratki izveštaj dnevnim novinama Danas: <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/sr-Cyrl-CS/radio-televizija-i-stampa/CSD1037-3112/beopetrol-je-bukvalno-kupio-samog-sebe>

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ „Mali: Nemam milione ni 24 stana, podneo sam prijave“, 24. decembar 2015. godine., N1, pristupljeno 21. decembra 2017. godine na <http://rs.n1info.com/a120718/Vesti/Mali-Nemam-milione-ni-24-stana.html>

⁷⁰ Russia-owned Bosnian Oil Refinery Reopens," BalkanInsight, November 27, 2008, pristupljeno 15. novembra 2017 na <http://www.balkaninsight.com/en/article/russia-owned-bosnian-oil-refinery-reopens>

sa ciljem spašavanja tri propale državne kompanije sa dugom od preko 72 miliona evra. Zarubežnjeft obavezao se da otplati dugovanja, kao i da uloži još 600-700 miliona evra u modernizaciju postrojenja.⁷¹ Nezavisna revizija od strane Deloitte-a u 2015. godini pokazala je da je Optima grupa suočena sa ozbiljnom krizom zaduženosti, s tim da kratkoročni dugovi premašuju njenu imovinu za 20 miliona evra (u 2016. godinu ukupna zaduženost kompanije iznosi preko 320 miliona evra) i da je rukovodstvo holdinga sklopilo niz sumnjivih poslova.⁷² Lideri opozicije i neki stručnjaci tvrde da su ovi poslovi potencijalan izvor za operacije pranja novca od strane rukovodstva RS, kao i za usmeravanje ruske političke podrške.⁷³ Prema drugoj teoriji Rusija je pripretila obustavljanjem isporuka nafte rafineriji u Brodu, ukoliko ista ne postane svojina ruske kompanije.⁷⁴

RS nije uspela da osigura ispunjavanje uslova pod kojima je rafinerija prodana, a koji su predviđali ulaganja u modernizaciju proizvodnih postrojenja i povećanje kapaciteta proizvodnje do 2016. godine. Optima grupa uložila je svega 120 miliona evra u modernizaciju i povećanje kapaciteta rafinerije što je šestostruko manje od prvobitne obaveze od najmanje 675 miliona evra investicija.⁷⁵ Otada je održano nekoliko susreta na visokom nivou uz učešće Zarubežnjefta i predsednika Dodika, na kojima je prema različitim podacima ruska kompanija obećala dodatne millionske investicije. U junu 2017. godine Zarubežnjeft je najavio planove o izgradnji gasovoda niskog pritiska od rafinerije u Brodu do Hrvatske čiji je cilj da se smanje visoki nivoi zagađenosti vazduha u Hrvatskoj i u dolini Broda u RS.⁷⁶ Ovo saopštenje stiglo je nešto manje od mesec dana posle sastanka ministara inostranih poslova Rusije i Hrvatske o problemu zagađenja Slavenskog Broda. BH Gas usprotivio se ovom projektu o izgradnji izjavivši da će on blokirati alternativnu gasnu međusistemsku vezu iz Bosne u Hrvatsku za snabdevanje dva entiteta, kao i rafinerije u Brodu.⁷⁷

Akumulirani dug rafinerije u Brodu od oko 300 miliona evra odrazio se na obim produkcije i podstakao njeno rukovodstvo da započne prodaju manje važne imovine. Prema lideru Narodnog demokratskog pokreta (NDP), to je u suprotnosti sa ugovorom o privatizaciji. Revizorska firma KPMG navodi u izveštaju iz 2016. godine da Optima grupa neće opstati bez pomoći matične kompanije.⁷⁸ I pored toga, negativni finansijski re-

⁷¹ Ibid.

⁷² Panic, Katarina (2015). "Ailing Bosnian Oil Firm Flogs Assets to Raise Cash," BalkanInsight, June 26, 2015.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ RWR Advisory Group (2016). Economic and Financial (E&F) Threat Assessment for Bosnia and Herzegovina: Assessing the Activities of Russian State-Owned Enterprises in Bosnia and Herzegovina. RWR, March 4, 2016.

⁷⁵ Internet stranica Optima grupe, pristupljeno 15. novembra na <http://optimagrupa.net/en/otnama/>

⁷⁶ Vidi Energy News (2017). "Zarubezhneft interested in the construction of low-pressure BiH-Croatia gas connection," See Energy News, June 14, 2017.

⁷⁷ Vidi.

⁷⁸ Garac, Maja (2017). "Future of Bosnian oil refinery Brod uncertain without aid from Russian parent", SeeNews, April 11, 2017, pristupljeno 15. novembra 2017. na <https://seenews.com/news/future-of-bosnian-oil-refinery-brod-uncertain-without-aid-from-russian-parent-kpmg-564876#sthash.x7isjvaW.dpuf>

zultati koji se nastavljaju nisu doveli do prodaje celog preduzeća, a neki stručnjaci tvrde da Optima grupa zadržala svoju poziciju u zemlji iz političkih razloga.⁷⁹

Jačanje ruskog prisustva u finansijskom sektoru

Banke

Prisustvo Rusije u finansijskom, bankarskom i sektoru osiguranja u regionu je ograničeno, ali nemogućnost Agrokoru, hrvatskog maloprodajnog diva, da otplaćuje dugove prema ruskoj državnoj Sberbank mogla bi to promeniti i omogućiti Moskvi da proširi svoj politički uticaj na region. Ukoliko ćerke firme Agrokoru u Srbiji ne izmire svoje obaveze prema Sberbank, to bi moglo da dovede do domino efekta i do bankrota stotina preduzeća koja zavise od isporuka Agrokoru, što bi vodilo do masovnih otpuštanja, socijalnih tenzija i političke nestabilnosti.

Pre opisivanja neželjenih posledica dužničke krize u Agrokoru, istražićemo strukturu ruskog prisustva u finansijskim sektorima zemalja Zapadnog Balkana. Tokom poslednje decenije u regionu su aktivne dve velike ruske državne banke – Moskovska banka (sada deo grupe VTB, koja je otvorila svoju prvu ekspozituru 2008. godine kao grinfild investiciju) i ruska državna Sberbank koja je ušla na tržište u 2012. preuzevši Volksbank International u Centralnoj i Istočnoj Evropi. Treću malu lokalnu banku, Marfin bank je nedavno preuzela češka Ekspobank, čiji je vlasnik ruski biznismen Igor Vladimirovič Kim. Postoje neprovereni navodi o Kimovim vezama sa predsednikom Putinom.⁸⁰ Od četiri razmatrane države kojima se ova studija bavi, ove banke rade samo u Srbiji i Bosni i Hercegovini.

Pri ulasku u Srbiju Sberbank je izrazila spremnost da uloži 100 miliona evra u srpske izvozne kompanije povezane sa ruskim tržištem, kao i da pomogne proces pronalaženja strateškog partnera za kupovinu Železare u Smederevu.⁸¹ Do sada Sberbank nije bitno povećala svoj tržišni udeo u Srbiji i dalje ima nisku profitabilnost kao i za vreme Volksbanke. Prvobitni planovi banke da finansira preuzimanje Železare u Smederevu ostali su samo na nivou formalnog sporazuma, a saradnja sa kompanijama koje izvoze u Rusiju nije se ostvarilo u većim razmerama.⁸² Sberbank je zadržala investicionu politiku svog austrijskog prethodnika i nije unapredila saradnju sa najvećim privatnim kompanijama u Srbiji, jer su mnoge od njih svojina lokalnih poslovnih ljudi.⁸³ Sberbank gleda na takva preduzeća kao na rizična, pošto je u periodu 2008-2015. u Srbiji nekoliko banaka je propalo, najverovatnije zbog političkog uplitanja u njihovo poslovanje. I

⁷⁹ Djurdjevic, Maja (2016). "Russia's Political Interests Drive Investments in Bosnia," July 4, 2016, pristupljeno 15. novembra 2017. godine na <http://www.balkaninsight.com/en/article/russia-s-political-interests-drive-investments-in-bosnia-06-30-2016>

⁸⁰ Bjelotomic, Snezana. "Marfin Bank: Putin's man Igor Kim gets green light for takeover." Serbianmonitor.com. November 30, 2016.

⁸¹ „Sberbanka traži partnera za Železaru Smederevo,” internet stranica RT Vojvodina, 23. avgust 2012. godine, http://rtv.rs/sr_ci/ekonomija/sberbanka-trazi-partnera-za-zelezaru-smederevo_338100.html

⁸² Intervju sa izvorom bliskim Sberbank Srbija, 7. avgust 2017. godine.

⁸³ Ibid.

pored toga, krajem 2013. godine Sberbank je pokazala zanimanje za kupovinu Komercijalne banke ili Banke Intesa (čerke firme u Srbiji italijanske Banca Intesa), koja je i najveći poverilac Srbijagasa.⁸⁴ Sporazum, međutim, nije postignut i nije bilo novih inicijativa po ovom pitanju.

Sberbank ima 51 ekspozituru u Bosni i Hercegovini. Prema oceni bankarskog sektora koju je MMF objavio u 2015. godini Sberbank je šesta po veličini finansijska institucija u zemlji po imovinskom stanju.⁸⁵ Ova banka ima oko 100.000 klijenata i imovinu vrednu 593 miliona evra (5 % ukupne imovine bankarskog sistema u Bosni i Hercegovini) ili dvostruko veću imovinu u odnosu na 2012. godinu prilikom njenog ulaska na tržište.⁸⁶ Njen portfolio kredita i depozita takođe beleži stabilan rast do blizu 473, odnosno 390 miliona evra u 2016. godini. Sberbank je zainteresovana uglavnom za korporativne finansije i energetske projekte.

Sberbank je aktivnija u RS, gde je četvrta banka po veličini. Saraduje sa Optima grupom i energetsom kompanijom EFT. EFT je vlasništvo „of-šor“ kompanija u Velikoj Britaniji čiji je krajnji vlasnik srpski biznismen Vuk Hamović. Služba za borbu protiv prevara Velike Britanije je već vršila istraživanja u vezi sa Hamovićem oko slučajeva međunarodne korupcije odnosno pretpostavljenim ilegalnim poslovima u trgovini električnom energijom i za manipulisanje sa stranom pomoći, premda je postupak obustavljen.⁸⁷ U 2014. godini Sberbank je finansirala EFT oko kupovine opreme za vađenje i transport uglja za Rudnik Stanari u vrednosti 21,2 miliona evra. Namera je bila da se iz rudnika ugljem snabdeva termoelektrana EFT-a u Stanarima jačine 300 MW, koja je izgrađena od sredstava iz kredita Kineske banke za razvoj u iznosu od 350 miliona evra.⁸⁸

Sberbank je uglavnom relativno pasivna u poslovanju na Zapadnom Balkanu. Međutim, važan izuzetak predstavljanje ulaganje u najveći lanac trgovine na malo u regionu – hrvatski holding Agrokor. Pretpostavlja se da je kompanija veoma centralizovana i u celini gledano nereformisano preduzeće, a za njenog vlasnika Ivicu Todorica se tvrdi da je godinama održavao prisne veze sa hrvatskom vladom. Kompanije se proširila na skoro sve zemlje Zapadnog Balkana pretežno se oslanjajući na bankarske kredite. Početkom 2017. Agrokor je zapošljavao oko 60.000 ljudi iz celog regiona, a njegovi prihodi su iznosili oko 15 % hrvatskog BDP. Istovremeno, kompanija je akumulirala velike dugove ukupne vrednosti oko 6,4 milijardi američkih dolara ili šestostruko više od vlastitog kapitala.⁸⁹ Oko 18 % od ove sume je dug prema Sberbank-u, dok krediti

⁸⁴ „Rusi žele Komercijalnu banku?“ B92, 25. novembar 2013. godine, http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2013&mm=11&dd=25&nav_id=781821

⁸⁵ Izveštaj se nalazi na: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr15213.pdf>

⁸⁶ Godišnji izveštaj za 2016. godinu Sberbank Bosna i Hercegovina, na https://www.sberbank.ba/upload/docs/sb_en_online_ZOG.pdf

⁸⁷ Leigh, David and Evans, Rob. “Fraud office drops Bosnia corruption case”. The Guardian, June 3, 2008.

⁸⁸ EFT (2014). “Loan Agreement for the Stanari Mine Signed Today”, PR statement from the EFT website published on April 16, 2014, pristupljeno 1. decembra 2017. godine.: <http://www.eft-group.net/index.php/news/single/68/Loan-Agreement-for-the-Stanari-Mine-Signed-Today>

⁸⁹ Ilic, Igor. “Croatia passes law to protect economy from Agrokor-like crisis,” Reuters, April 6, 2017.

koji su dobijeni od VTB iznose oko 300 miliona evra ili 5,4 % ukupnih dugovanja (vidi Sliku 8). U 2014. godini Sberbank je podržala preuzimanje slovenačkog lanca trgovine na malo Mercator (koji je u to vreme već bio vlasnik srpskog maloprodajnog lanca Roda) od strane Agrokor. U vreme kada se desilo ovo preuzimanje, zapadni poverioci bili su skeptični u pogledu sposobnosti Agrokor da ga finansira. Sberbank je bila jedina institucija koja je podržala hrvatski holding odobrivši mu kredit od 600 miliona evra, za kojim potom usledio drugi zajam od 400 miliona evra namenjenog za poboljšanje finansijske situacije u kojoj se kompanija nalazila. Agrokor je kao obezbeđenje zajma koristio deonice nekih od svojih najvećih ćerki firmi, uključujući onih koja se nalaze u Hrvatskoj – PIK Vinkovci, Ledo, Zvezda i Jamnica.

I pored sve većeg duga i nestabilnog rasta, Agrokor je sačuvao relativnu stabilnost do februara 2017. godine, kada je ruski ambasador u Hrvatskoj Anvar Azimov pripretilo da će kompanija „morati da vrati kredite uzete od Rusije i od ruskih banaka ili da prihvati posledice”.⁹⁰ On je dodao da kompanija ima finansijske probleme i da ovaj put ruske banke neće priteći u pomoć. Ova izjava izazvala je šok na celom tržištu. Narednih dana, rejting agencije su snizile kreditni rejting Agrokor stvarajući paniku među poveriocima koji su masovno zatražili naplatu potraživanja. Kasnije je Sberbank razjasnila da nije zainteresovana za sticanje Agrokorovih preduzeća, već jedino za poboljšanje upravljanja holdingom.⁹¹

Pokušavajući da konsoliduje Agrokor, u martu 2017. godine Sberbank je okupila još četiri poverioca (PBZ, Rafajzen bank Austrija, VTB banka Austrija AG i Zagrebačka banka) i emitovala veliki kredit Agrokoru s prvenstvom naplate (roll-up zajam) pod uslovom da kompanija imenuje novo rukovodstvo sastavljeno od nezavisnih stručnjaka. Istovremeno, Hrvatska je usvojila poseban zakon o restrukturiranju uprave kompanija od sistemskog značaja za ekonomiju države (kasnije nazvan „Lex Agrokor”), čiji je neposredan cilj bio da stabilizuje Agrokor. Ovim je zakonom efektivno sprečeno eventualno preuzimanje Agrokor od strane Sberbanke, o čemu je verovatno bilo razgovora za vreme sastanka hrvatske predsednice Grabar-Kitarović sa predsednikom Putinom u Sočiju 19. oktobra 2017. godine.⁹²

„Lex Agrokor” nameće prinudnu državnu upravu kompanijama sa preko 5.000 službenika i dugovima više od milijarde evra, u zavisnosti od njihovih sporazuma o kreditima. Na sličan način parlament Slovenije je usvojio „Lex Mercator” kako bi zaštitio slovenačku Agrokorovu ćerku firmu od korišćenja njene imovine za pokrivanje dugova Agrokor. Početkom 2017. godine Hrvatska je postavila vanredno rukovodstvo koja upravlja kompanijom u narednih 15 meseci. Novo rukovodstvo uspeo je

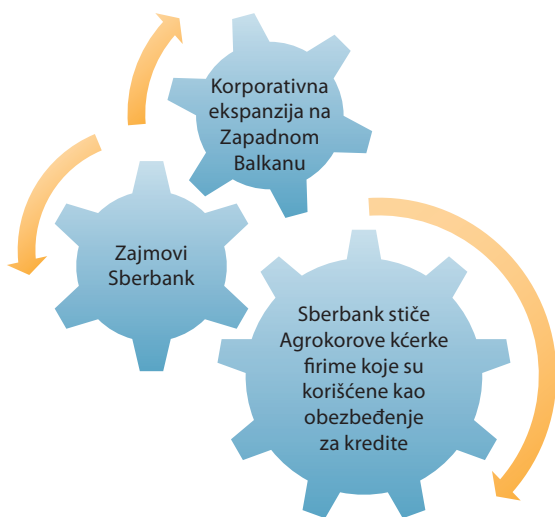
⁹⁰ „Rusija više neće davati kredite Agrokoru – Hrvatski koncern moraće da vrati pozajmljeni novac,” E-Kapija, 11. februar 2017. godine, <http://www.ekapija.com/news/1669550/rusija-vise-nece-davati-kredite-agrokoru-hrvatski-koncern-morace-da-vrati-pozajmljeni>

⁹¹ „Vučić pred susret s Putinom: Sberbank preuzima 52 % udjela u Agrokoru,” SEEbiz, 26. mart 2017. godine, <http://www.seebiz.eu/vucic-pred-susret-s-putinom-sberbank-preuzima-52-udjela-u-agrokoru/ar-153125/>

⁹² Samorukov, Maxim. (2017). “Croatia: Moscow’s New Ally, or a Brief Fling?” Carnegie Moscow Center. October 27, 2017, pristupljeno 4. decembra 2017. godine na: <http://carnegie.ru/commentary/73562>

da uveri fond American Knighthead Capital Management (AKCM), koji je specijalizovan za preduzeća u stečaju, da Agrokoru obezbedi zajam od 480 miliona evra. Sberbank je odbacila sporazum i pristupila podnošenju zahteva za imovinu kompanije u Srbiji i Bosni i Hercegovini koja je korišćena kao obezbeđenje zajma koji je banka odobrila Agrokoru. Privredni sud Srbije nije dozvolio primenu „Lex Agrokor“ na ćerke firme u Srbiji. Usled toga tokom jula-avgusta 2017. godine Sberbank je uspela da podnese zahteve u vezi sa ćerkama kompanijama čija je imovina iskorišćena kao obezbeđenje za odobrene kredite. Sudovi u Srbiji su odlučili da se izjasne protiv „Lex Agrokor-a“, kako bi zaštitio srpske kompanije od eventualnog bankrota u slučaju preprodaje.

Slika 9. Ekonomska ranjivost Srbije koja se skriva iza slučaja Agrokor

Očigledno da se kriza sa Agrokorom može ozbiljno odraziti na privredu Srbije. U Srbiji Agrokor poseduje maloprodajni lanac (kojeg čine tri brenda), kompaniju za kreditne kartice za kupovinu na malo, firmu za proizvodnju zamrznutih proizvoda i sladoleda, kompaniju za proizvodnju mineralne vode, kompaniju za proizvodnju suncokretovog ulja, kompanije za upravljanje nekretninama i različite konsalting firme. Agrokor zapošljava direktno 11.200 radnika ili 16 % lica koja zapošljava i kontroliše Rusija ili sa njom povezane kompanije u Srbiji.⁹³ Mercator-S, koji je drugi najveći maloprodajni lanac u Srbiji sa prihodima od oko 867 miliona evra u 2016. godi-

ni poseduje 350 različitih supermarketa što ga čini jednim od najvećih kompanija u Srbiji u pogledu obima prometa i broja zaposlenih. Kompanija radi sa preko 660 lokalnih dobavljača, što je od velikog značaja za privredu manjih sredina u Srbiji.

Ne iznenađuje što se Srbija obavezala da neće dozvoliti da kompanije u vlasništvu Agrokor pretrpe direktne štete usled bankrota matične kompanije. Kako bi ih zaštitila, u aprilu 2017. godine najavila je da će privrednim sudovima podneti zahtev za uvođenje privremenih mera.⁹⁴ Posle te izjave Sberbank je podnela nekoliko zahteva srpskim privrednim sudovima za blokiranje raspolaganja Agrokor sa svojom kompanijama koje su sa njim povezane u Srbije. Zakoni u Srbiji ne dozvoljavaju da strana matična kompanija garantuje zajmove imovinom kćerki firmi u Srbiji, što je dodatno potpomoglo zahtev Sberbanke. Sudovi su uveli privremene mere koji-

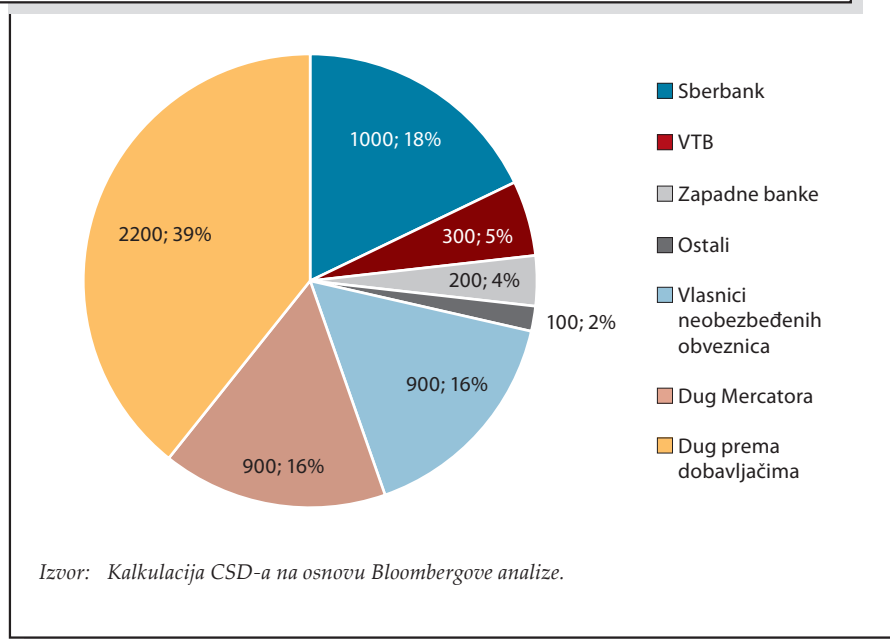
⁹³ „Seratlić poručio Ljajiću: Mercator S plaća sve na vreme,” SEEbiz, 23. mart 2017. godine, <http://rs.seebiz.eu/seratlic-porucio-ljajicu-mercator-s-placa-sve-na-vreme/ar-152959/>

⁹⁴ „Vučić o Agrokoru: Evo šta možemo da uradimo,” Mondo, 19. april 2017. godine, <http://mondo.rs/a1000962/Info/Ekonomija/Agrokor-Vucic-i-ministri-iz-regiona-zasedaju.html>

ma se poveriocima Agrokorovih kompanija zabranjuje iznošenje njihove imovine iz Srbije.

I pored toga za vreme krize sa Agrokorom najvažniji mediji u Srbiji su izvestili da postoji nekoliko biznismena koji se zanima za preuzimanje kćerki firmi Agrokora u Srbiji, a koji bi mogli biti povezani sa Rusijom.⁹⁵ Među najpoznatijima je Rodoljub Drašković, brat Vuka Draškovića čija je supruga Danica Drašković član Upravnog odbora NIS-a. Pošto je Sberbank navela da ne želi da sama upravlja Agrokorovim ćerkama firmama, očekuje se da ih proda proda privatnim vlasnicima. Do sada su Vlada Srbije i sudovi pomagali Sberbanku u njenoj borbi za kontrolu nad imovinom Agrokora. Ako bi se dopustio prenos imovine na firme vezane za Rusiju, Moskva bi eventualno mogla da prodre dublje u srpsku privredu. Široki uticaj koji Mercator S ima na srpsku privredu mogao bi da stvori dodatnu ranjivost zemlje od ruskog kapitala u budućnosti.

Slika 10. Struktura dugova Agrokora po izvorima – milioni evra i udeo (%)

Restruktuiranje Agrokora odraziće se i na njegove ćerke u Bosni, uključujući jedan od najvećih lanaca trgovine na malo – Konzum, sa prihodima od 434 miliona evra 2015. godine i sa 4.154 zaposlenih. Agrokor ima ukupno osam ćerki firmi u Bosni i Hercegovini, sa više od 5.000 službenika.

Moguća prodaja Konzuma može da izazove domino efekat zbog dobavljača koji imaju teškoće. Firma ima više od 100 dobavljača, uključujući velika preduzeća za proizvodnju mesa i mlečnih proizvoda.⁹⁶ Njima

⁹⁵ BIZLife (2017). „Rodoljub Drašković nudi Todoriću da preuzme upravljanje operacijama Agrokora u Srbiji”, Ekapija 27. aprila 2017. godine, pristupljeno 2. januara 2017. godine na: <https://www.ekapija.com/en/news/1742166/rodoljub-draskovic-offering-todoric-to-take-over-agrokors-operations-in-serbia>

⁹⁶ Među najvećim dobavljačima su sledeće firme: Coca Cola, AS Jelah Group, Atacco, Violeta, Orbico, Megamix, Milkos, Meggle, Akova, Perutnina Ptuj i Bimal Brčko.

Konzum duguje oko 66,5 miliona evra. Za sada su ovi dobavljači prihvatili da sarađuju sa Agrokorovim programom reprogramiranja duga koji je započet u septembru 2017. godine.⁹⁷ U maju 2017. godine, u jeku nezadovoljstva dobavljača zbog neredovnog plaćanja njihovih isporuka, Agrokor je doneo odluku da poslovanje holdinga u Bosni i Hercegovini⁹⁸ poveri svojoj ćerki firmi Mercatoru. Prema toj odluci Mercator će preuzeti više od 83 (od 253 ukupno) prodajnih objekata u BiH kojima upravlja Agrokor.⁹⁹ Konzum je takođe dobio finansijsku injekciju od 120 miliona evra od drugih ćerki firme Agrokora u zemlji, koja bi trebala da se iskoristi za reprogramiranje dugova kompanije prema dobavljačima.¹⁰⁰ Agrokor se složio da potraživanja Konzuma koja iznose 34,6 miliona evra restrukturira u deonice dve druge ćerke firme Agrokora u Bosni i Hercegovini Ledo Čitluk i Sarajevski kiseljak. Takođe, Konzum Sarajevo treba da dobije zajam od 15 miliona evra od centrale Agrokora.¹⁰¹

Afera sa Agrokorom pokazala je sve veću kontrolu Sberbanke nad sektorom trgovine na malo na Zapadnom Balkanu. Niz izveštaja sugeriše uplitanje Sberbanke u navodne operacije pranja novca 2012. godini koja uključuje sticanje većinskog udela u najvećoj farmaceutskej kompaniji Bosne i Hercegovine Bosnalijek¹⁰² od strane „of-šor“ fonda Haden koji je registrovan u Luksemburgu.¹⁰³ Sberbank je odobrila Hadenu zajam od četiri miliona evra za finansiranje troškova oko kupovine akcija Bosnalijeka, ne obavestivši prethodno Odeljenje za borbu protiv ispiranja novca i finansiranja terorizma i Odeljenje za finansijsko obaveštavanje Državne agencije za istrage i zaštitu Bosne i Hercegovine (SIPA).¹⁰⁴ Agencija za nadzor banaka podnela je krivičnu prijavu protiv Sberbanke za neobjavlivanje zajma Hadenu, kao i za pomaganje druge doznake u iznosu od 5,76 miliona američkih dolara iz Luksemburga na račun Hadena u ekspozituri Sberbanke u Sarajevu. Javno tužilaštvo Bosne pokrenulo je istragu pretpostavljene šeme ispiranja novca, ali nakon dvogodišnjeg postupka još uvek nije podneta optužnica protiv Sberbanke. Neki od upoznatih

⁹⁷ Pavlin, Vedran (2017). "Agrokor's Suppliers in Bosnia Ready to Continue Cooperation," Total Croatia News. April 17, 2017, pristupljeno 1. decembra na <https://www.total-croatia-news.com/business/18266-agrokor-s-suppliers-in-bosnia-ready-to-continue-cooperation>

⁹⁸ Garaca, Maja (2017). "Croatia's Agrokor to focus on Bosnia due to problems with suppliers – receiver," SeeNews, June 23, 2017, pristupljeno 1. decembra na <https://seenews.com/news/croatias-agrokor-to-focus-on-bosnia-due-to-problems-with-suppliers-receiver-573396#sthash.dHX6xrKo.dpuf>

⁹⁹ Garaca, Maja (2017). "Retailers Mercator, Konzum to operate side by side in Bosnia from August 1," SeeNews, July 13, 2017, pristupljeno 1. decembra na <https://seenews.com/news/retailers-mercator-konzum-to-operate-side-by-side-in-bosnia-from-august-1-575914#sthash.Q0dzM4Ow.dpuf>

¹⁰⁰ Garaca, Maja (2017). "Croatian retailer Konzum's Bosnian unit eyes 15 mln euro capital injection – report," SeeNews, August 15, 2017, pristupljeno 1. decembra na <https://seenews.com/news/croatian-retailer-konzums-bosnian-unit-eyes-15-mln-euro-capital-injection-report-579744#sthash.4sEDnyv6.dpuf>

¹⁰¹ ESM (2017). "Agrokor To Recapitalise Konzum In Bosnia & Herzegovina," September 4, 2017, pristupljeno 1. decembra 2017. godine. na <https://www.esmmagazine.com/agrokor-recapitalise-konzum-bosnia-herzegovina/48608>

¹⁰² Prema studiji IHS Markita iz 2013. Bosnalijek je drugi po veličini dobavljač lekova u Bosni i Hercegovini sa udelom od 210 miliona američkih dolara na tržištu vrednom 366 miliona američkih dolara. Tržišna pozicija kompanije znatno je poboljšana poslednjih nekoliko godina, pošto su se prihodi popeli do skoro 80 miliona evra posle njenog ulaska u Rusiju i Tursku.

¹⁰³ Center for Investigative Reporting (2016). Fishy Transactions from Russia via Sberbank. CIN, September 14, 2016.

¹⁰⁴ Ibid.

sa ovim slučajem su smatrali da neuspeh da se pokrene tužba odslikava nizak kapacitet istražnih institucija u Bosni i Hercegovini da se nose sa komplikovanim prekograničnim slučajevima.

Neki izveštaji povezuju Haden sa velikim ruskim dobavljačem lekova Imperija farma. Haden je stekao 52 % Bosnalijeka kroz dva odvojene transakcije na berze u Bosni za oko 20 do 25 miliona evra.¹⁰⁵ Posle ulaska Imperija farma u Bosnu i Hercegovinu Bosnalijek je povećala tržišni udeo do više od 50 % od 2013. godine naovamo. Trenutno Bosnalijek prodaje 150 proizvoda u 14 država Jugoistočne Evrope, Rusiji i nekim bivšim sovjetskim republikama ostvarujući prihod od 78 miliona evra, od kojih skoro 90 % u Rusiji.¹⁰⁶ Preterana zavisnost od ruskog tržišta može se pokazati kao problem za najvećeg proizvođača lekova u Bosni i Hercegovini, ukoliko se odnosi između dve zemlje pogoršaju. Na primer, posle pristupanja Crne Gore NATO i posle odluke vlade da se pridruži sankcijama EU, Rusija je zabranila uvoz vina od državnog preduzeća Plantaže koje je ostvarivalo većinu svog izvoza u Rusiju.¹⁰⁷

Bankarski sistem Bosne i Hercegovine se odavno smatra podložnim rizicima pranja novca. Nedavno je SIPA ušla u nekoliko malih banaka u RS i uhapsila 10 finansijera i službenika banaka pod optužbom za dogovaranje sa ciljem korupcije.¹⁰⁸ Među pogođenima su bile i Bobar banka, Pavlović banka i Banka Srpske.¹⁰⁹ Prema izveštaju Visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu, stečaj Bobar banke u 2014. godini (posle preusmeravanja sredstava iz banke) odrazio se na više javnih ustanova, firmi i fizičkih lica.¹¹⁰ U skandal je upleten i predsednik RS Dodik koga je Specijalni javni tužilac Bosne optužio za podizanje fiktivnog zajma od 750.000 evra od Pavlović banke za kupovinu luksuzne vikendice u Beogradu.¹¹¹

Ekspanzija ruskih kompanija u regionu nije ograničena na banke i energetiku. Preuzimanja i značajni prilivi kapitala registrovani su u sektorima igrara na sreću, metalurgiji, rudarstvu, nekretninama i turizmu.

Rudarstvo i metalurgija

Najveća i najvažnija strateška investicija Rusije na Zapadnom Balkanu do sada je kupovina dva državna preduzeća u Crnoj Gori nešto pre pro-

¹⁰⁵ "Luxembourg Haden increases its stake in Bosnia's largest drugmaker," Pharmaletter, August 3, 2013.

¹⁰⁶ "Bosnalijek to establish production of drugs in Russia," Pharmaletter, July 7, 2017.

¹⁰⁷ Associated Press (2017). „Crna Gora tvrdi da je Rusija izrekla zabranu za njena vina zbog pristupanja NATO-u“ 27. april 2017. godine, pristupljeno 5. januara 2018. godine na: <http://abcnews.go.com/amp/International/wireStory/montenegro-russia-banned-wine-nato-accession-47054642>

¹⁰⁸ Associated Press (2017). Montenegro says Russia banned its wine over NATO accession. April 27, 2017, pristupljeno 16. novembra 2017. na <http://www.intellinews.com/investigations-reveal-rotten-side-of-bosnian-republika-srpska-s-bank-sector-97327/>

¹⁰⁹ Nuttall, Clare (2016). "Investigations reveal rotten side of Bosnian Republika Srpska's bank sector," BNE Intellinews, May 13, 2016, pristupljeno 16. novembra 2017. na <http://www.intellinews.com/investigations-reveal-rotten-side-of-bosnian-republika-srpska-s-bank-sector-97327/>

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ OCCRP (2016). Bosnia and Herzegovina: Police Bust Bank Owner Linked to RS President Dodik. February 13, 2016.

glašenja njene nezavisnosti. Kompanija Rusal Olega Deripaske platila je 58,5 miliona evra za 65,4 % KAP i 32 % Rudnika boksita u Nikšiću. Sporazum je predviđao obavezu Deripaske da izmiri 90 miliona evra nasleđenog duga dve državne kompanije. Deo ugovora o privatizaciji predviđa da će KAP dobijati električnu energiju pod preferencijalnim uslovima i cenama od državnog dobavljača električne energije EPCG do 2010. godine.¹¹²

Pošto je rok posla za korišćenje električne energije po preferencijalnim cenama sa EPCG istekao, Rusal je zatražio dodatne subvencije. Očigledno je plan Deripaske bio da obezbedi dugoročno snabdevanje kombinata za aluminijum električnom energijom kroz kupovinu jedine termoelektrane u Crnoj Gori i rudnika uglja u Pljevljima, nudeći 45 miliona evra za termoelektranu i pet miliona evra za rudnik uglja. Kontrola nad celim lancem snabdevanja električnom energijom smanjila bi troškove za energiju KAP-a i obezbedilo bi kombinatu kontrolu nad jednom od najvažnijih sirovina u proizvodnji aluminijuma. Ovaj posao zaustavila je Skupština Crne Gore u junu 2007. godine nakon što se mala grupa poslanika vladajuće stranke udružila sa opozicijom. Posle privatizacije KAP je najveći potrošač električne energije u Crnoj Gori sa skoro dve milijarde kilovat časova godišnje, što je skoro polovina ukupne potrošnje električne energije u zemlji.

Svetska ekonomska kriza iz 2009. godine odrazila se veoma negativno na preduzeća Deripaske sa pretpostavljenim gubicima koji se mere u milijardama. Naročito je teško pogođena industrija aluminijuma, uključujući KAP i Rusal. KAP je akumulirao ogromne gubitke i kompanija je smanjila broj zaposlenih sa 2.116 u 2007. godini na 1.344 u 2010. godini. Izgleda da je ruski vlasnik očekivao da crnogorska država podrži restruktuiranje KAP prema logici da je u pitanju „preveliko preduzeće da bi otišlo u stečaj.”

Centralnoevropska aluminijumska kompanija (CEAK), firma Olega Deripaske preko koje kontroliše KAP, i Vlada Crne Gore zaključili su novi sporazum u oktobru 2010. godine prema kojem crnogorska država povratila 29,36 % KAP-a i 31,45 % rudnika boksita. CEAK zadržava upravljačka prava, a Vlada Crne Gore postavlja članove Upravnog odbora sa pravom veta u obe kompanije.¹¹³ Ugovorom Crna Gora daje KAP-u državnu garan-

¹¹² Saglasno ugovoru o prodaji električne energije sa EPCG koji je na snazi do 2010. godine, u prve tri godine KAP je dobijao dve trećine električne energije pod preferencijalnim uslovima, a u naredne dve godine polovinu potrebne električne energije.

¹¹³ To nije sprečilo KAP da ukrade, kako se tvrdi, 190.515 megavat časova električne energije u vrednosti 9,6 miliona evra od Evropskog mehanizma međusistemskih veza u 2013. godini koje su kasnije platili crnogorski poreski obveznici. Krađa električne energije ostvarena je preko druge državne kompanije – Crnogorskog elektroprenosnog sistema (CGES), što takođe pokazuje da se to ne bi moglo dogoditi bez dogovora sa državnim subjektima. Rapoza, Kenneth. (2015). "This Crazy Country Is Picking A Fight With A Billionaire Worth 80 percent Of Its GDP". Forbes, November 29, 2015, pristupljeno 21. januara 2018. godine na <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2015/11/29/this-country-pickingfight-with-a-russian-billionaire-who-is-worth-80-of-its-gdp/#6181f34574c8>

ENTSO-E. (2013). Montenegrin TSO CGES Asked to Balance its System and Compensate TSOs for Power Flows. June 7, 2013, pristupljeno 21. januara 2018. godine na <https://www.entsoe.eu/news-events/announcements/announcements-archive/Pages/News/montenegrin-tso-cges-asked-to-balance-its-system-and-compensate-tsos-for-power-flows.aspx>

Prelec, Marco. (2014). Winners and Losers: Who benefits from high-level corruption in the South East Europe energy sector? SEE Change Net, June, 2014, pristupljeno 18. januara na <http://www.mans.co.me/wp-content/uploads/2014/06/SEE-energycorruption.pdf>

ciju u iznosu od 135 miliona evra kao obezbeđenje za nove kredite koje je podigao kombinat aluminijuma. U suštini, Deripaska dobija upravo uslove koje je tražio, državne garancije za zajmove, otpis državnog duga,¹¹⁴ smanjenje broja zaposlenih i još dva miliona evra koje državni budžet odobrava KAP-u na ime isplate otpremnina otpuštenim radnicima. KAP međutim nije uspeo da obezbedi električnu energiju po preferencijalnim cenama.

U februaru 2011. godine mađarska OTP banka obavestila je Vladu Crne Gore da će državne garancije biti aktivirane, pošto KAP nije uplatio jednu od rata kredita. Usled toga Vlada Crne Gore pokrenula je postupak protiv vlasnika KAP-a što je dovelo do izdavanja naloga Ministarstva ekonomije o pripremi nacionalizacije KAP-a, jer kombinat aluminijuma ne plaća račune za električnu energiju i rate zaduženja koje je država garantovala.¹¹⁵

Posle početka stečajnog postupka CEAK je pokrenuo arbitražni postupak protiv države Crne Gore tražeći odštetu u iznosu od 100 miliona evra. KAP je takođe izrazio spremnost za vansudsko poravnanje, očigledno smatrajući da će takvo rešenje biti korisno za sve strane i, a pre svega za poreske obveznike u Crnoj Gori. CEAK je izjavio da je država Crna Gora prekršila više obaveza predviđenih ugovorom o privatizaciji i, premda nije navela tačan iznos koji je predmet spora, najavio da će zatražiti odštetu u iznosu više od 600 miliona evra.¹¹⁶

Do sada je CEAK izgubio dva arbitražna spora protiv Crne Gore, jedan u arbitražnom sudu Komisije OUN za međunarodno trgovinsko pravo (UNCITRAL) (januar 2017. godine),¹¹⁷ a drugi u Međunarodnom centru za regulisanje investicionih sporova (ICSID) (jul 2016. godine).¹¹⁸ Krajem 2016. godine Deripaska je pokrenuo postupak protiv Crne Gore pred kiparskim sudom¹¹⁹ tvrdeći da je posle njegovih značajnih i tokom vremena dobro promišljenih ulaganja u KAP i u rudnik boksita crnogorska država preduzela niz neprijateljskih mera kako bi ga lišila vlasništva nad firmom. On je izjavio da je Crna Gora odbila pravedan i pošten tretman njegovih ulaganja u suprotnosti sa međunarodnim pravom i ugovornim obavezama.

Uloga ruskih kompanija u rudarstvu i metalurgiji Crne Gore otkriva bitne deficite u upravljanju povezane sa privatizacionim procesima širom Zapadnog Balkana. Vlasnik KAP koristi vladu da bi dobio garancije

¹¹⁴ Uključujući dugovanja po osnovu neplaćenih poreza za 2006 i 2007. godinu, kao i skoro 15 miliona evra neplaćenih doprinosa za zaposlene.

¹¹⁵ Početkom 2012. godine KAP je dugovao EPCG 28 miliona evra za električnu energiju, sa malom verovatnoćom da će biti isplaćena.

¹¹⁶ Tomovic, Dusica. (2016). Russian Tycoon Sues Montenegro Over Aluminum Plant. *BalkanInsight*. November, 15, 2016.

¹¹⁷ Government of Montenegro, Press release, "Arbitral Tribunal in Vienna rules: All CEAC claims against Montenegro rejected," January 13, 2017, <http://www.gov.me/en/News/168376/Arbitral-Tribunal-in-Vienna-rules-All-CEAC-claims-against-Montenegro-rejected.html>

¹¹⁸ Government of Montenegro, Press release, "CEAC loses arbitration against Montenegro, has to bear arbitration costs," July 27, 2016, <http://www.gov.me/en/News/163686/CEAC-loses-arbitration-against-Montenegro-has-to-bear-costs-of-trial.html>

¹¹⁹ "Deripaska's suit against Montenegro falls under investment protection pact – CEAC", TASS, December 8, 2016, <http://tass.com/economy/917849>

koje nisu podržane odgovarajućom ekonomskom procenom. U izveštaju Državne revizorske institucije (DRI)¹²⁰ Crne Gore za 2013. godinu navodi se zaključak da je KAP dobila garancije za zajam bez odgovarajućih uzvratnih garancija, te je tako država bila podvrgnuta značajnom finansijskom riziku. Dalje, državni revizori ističu da državne garancije za KAP nemaju detaljnu analizu troškova i koristi za finansijski položaj kompanije. DRI ukazuje da ministri ekonomije i finansija, kao i Komisija za regulisanje državne pomoći nisu izvršili odgovarajuću proveru i procenu finansijskog stanja KAP i nisu uzeli u obzir konstatacije privatnih revizora. Iz izveštaja DRI sledi da su finansijski pokazatelji već prilikom potpisivanja ugovora o privatizaciji KAP jasno ukazivali da kompanija ne bi mogla da otplati svoje zajmove vlastitim sredstvima što postavlja pitanje o njenoj isplativosti.

Sve garancije koje je crnogorska vlada dala KAP-u na posletku su platili poreski obveznici. Nedostatak detaljne finansijske procene kapaciteta ovog stranog investitora za kupovinu najveće kompanije u zemlji i da ispuni investicione obaveze predviđene prvobitnim ugovorom, doveo je kasnije do ponovnog pregovaranja o sporazumu između države i vlasnika KAP-a.

U Makedoniji se zapažaju slični deficiti u upravljanju. Metalurški kombinat Jugohrom, svojina lanca kompanija čije je sedište na Kipru i u Hongkongu i koje poseduju Rusi Maksim Moskalev i Dimitri Agramakov¹²¹ nagomilao je puno prekršaja u vezi sa poštovanjem ekoloških standarda koji su pretvorili grad Tetovo u jedno od najzagađenijih mesta u Evropi. Kombinatski je jedan od najvećih poslodavaca u Makedoniji sa 1.100 zaposlenih i jedan od najvećih izvoznika sa udelom od 7 % u ukupnom izvozu zemlje. I pored toga Jugohrom godinama nije podvrgavan skoro nikakvom nadzoru i skoro da nije snosio posledice zbog prekršaja. I pored prethodne istrage javnog tužioca u Tetovu i optužnice iz 2014. godine protiv rukovodstva Jugohroma po osnovu ugrožavanja zdravlja građana Tetova, slučaj je obustavljen 5. decembra 2014. godine zbog nedostatka dokaza o krivičnom delu.¹²² To se promenilo 31. oktobra 2016. što je bio konačni rok koji je Državna inspekcija za životnu sredinu odredila Jugohromu za postavljanje sistema za skupljanje prašine, što kompanija nije učinila, te je zbog toga i zatvorena.¹²³

Ruski ekonomski otisak proširio se i na druge makedonske kompanije. Od 2005. do 2015. godine društvo Solvej, koj je zvanično registrovano u Švajcarskoj, ali je povezano sa holdingom Rusal Deripaske,¹²⁴ poseduje rudnik olova i cinka i rudnik bakra Sasa i najproduktivniji rudnik bakra

¹²⁰ Državna revizorska insitucija, Izvještaj o reviziji: Državne garancije Vlade Crne Gore izdate u 2010. i 2011, April 29, 2013, <http://www.dri.co.me/1/doc/01-Konacni%20izvjestaj%20za%20garancije%2029.04.KONACNA%20VERZIJA%20DRI.pdf>

¹²¹ Xhelal, Neziri. (2015). "In the toxic kingdom of Jugohrom," Center for Investigative Journalism – SCOOP, February 21, 2015, accessed on November 21, 2017 at <http://en.scoop.mk/in-the-toxic-kingdom-of-jugohrom/>

¹²² Xhelal, Neziri (2015). "In the toxic Kingdom of Jugohrom", Center for Investigative Journalism – SCOOP, February 21, 2015, accessed on November 21 at <http://en.scoop.mk/in-the-toxic-kingdom-of-jugohrom/>

¹²³ Dimitrievska, Valentina (2016). "Top Macedonian exporter Jugohrom faces shutdown over air pollution". IntelliNews, November 1, 2016.

¹²⁴ Smith, Geoffrey. (2017). "What to Know About Oleg Deripaska, the Russian Billionaire Who Paul Manafort Worked For" Time Magazine, March 22, 2017.

i zlata u Makedoniji – Bučim. Ulaganja Solveja u razradu i proširenje rudnika procenjuju da su do decembra 2015. godine iznosila 70 miliona evra, kada Solvej prodaje Sasu robnom fondu baziranom u SAD.¹²⁵

Nekretnine, turizam i sport

Dolazak Deripaske u Crnu Goru krajem 2005. godine izazvao je bum investicija u nekretnine i turizam, uključujući planove izgradnje lanca odmarališta vrednih milione dolare na Jadranskoj obali.¹²⁶ Turizam čini oko petinu BDP-a Crne Gore i preko 54 % sektora izvoza roba i usluga.¹²⁷ Turizam je strateški sektor crnogorske privrede, a prema prognozama Svetskog saveta za putovanje i turizam (SSPT) do 2026. godine udeo turizma u BDP zemlje može da dostigne 30 %.¹²⁸ Ruski turisti su najveća grupa turista u Crnoj Gori sa udelom od 25 % u ukupnom broju poseta.¹²⁹ Od 2006. godine broj ruskih turista povećan je petostruko, na 316.000 ljudi u 2016. godini sa ukupno 2,87 miliona noćenja. Sa prosečnom cenom od oko 70 evra za noćenje, samo u 2016. godini ruski turisti su potrošili nešto iznad 200 miliona evra što predstavlja oko pet procenata BDP-a Crne Gore.¹³⁰

Pogoršanje bilateralnih odnosa posle 2014. godine ima negativan efekat na dolazak ruskih turista u Crnu Goru. Ruska vlada je pokušala da podrži ovaj trend preporučivši svojim građanima da ne dolaze na odmor u ovu zemlju. Ministar inostranih poslova Sergej Lavrov izjavio je u martu 2017. godine da je Crna Gora žrtvovala ekonomske odnose sa Moskvom pristupajući NATO.¹³¹ Posle izjave je usledila negativna kampanja u ruskim medijima koji Crnu Goru opisuju kao opasnu po ruske državljane. U medijskim reportažama naglašavan je kriminal, zagađenost obale i teškoće tokom turističke sezone.¹³² Negativna reklamna kampanja imala je efekte.

¹²⁵ MiningSee. (2015). "Orion mine finance, the owner of Macedonia Sasa lead zinc optimistic in commodities market," December 7, 2015, pristupljeno 16. novembra 2017. godine na <https://www.miningsee.eu/orion-mine-finance-the-owner-of-macedonia-sasa-lead-zinc-optimistic-in-commodities-market/>

¹²⁶ Ames, Mark and Berman, Ari. (2008). "McCain's Kremlin Ties," The Nation. October 1, 2008, pristupljeno 4. decembra 2017. na <https://www.thenation.com/article/mccains-kremlin-ties/>

¹²⁷ „Predrag Jelušić: Turizam daje petinu BDP-a i čini više od polovine izvoza Crne Gore”, *Portal Analitika*, 27. septembar 2015. godine., <http://www.portalanalitika.me/clanak/203071/predrag-jelusic-turizam-daje-petinu-bdp-a-i-cini-vise-od-polovine-izvoza-crne-gore>

¹²⁸ Ministarstvo turizma i održivi razvoj, Intervju: Prihodi od turizma u 2016. biće veći od 850 miliona eura, 29. septembar 2016. godine, <http://www.mrt.gov.me/vijesti/165472/Prihodi-od-turizma-u-2016-bice-veci-od-850-miliona-eura.html>

¹²⁹ „Četvrtina turista u Crnoj Gori su Rusi,” *Bankar.me*, 20. maj 2017. godine, <http://www.bankar.me/2017/05/20/cetvrtina-turista-u-crnoj-gori-su-rusi/>

¹³⁰ Ocena se zasniva na prosečnim приходima po sobi u 2014. godini. Horwath, Istraživanje hotelske industrije u Crnoj Gori koje je naručila crnogorska vlada, pristupljeno na <http://www.mrt.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=221725&rType=2&file=Poslovanje%20hotelijerstva%20u%20Crnoj%20Gori%202014.pdf>

¹³¹ "Unclear How Montenegro NATO Accession to Boost Alliance's Security – Lavrov," Sputnik, March 23, 2017, <https://sputniknews.com/military/201703231051876080-montenegro-natoaccession/>

¹³² „Криминал, минные поля и столбняк: почему Черногория становится опасной для туристов,” *TV Zvezda*, 25. mart 2017. godine., https://tvzvezda.ru/news/vstrane_i_mire/content/201703251100-mpeq.htm „Альянс наготове: Черногория в одном шаге от вступления в НАТО”, *ТВ Россия* 1, 28. mart 2017. godine., <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2871302>.

„Захарова: МИД РФ рекомендует россиянам дважды подумать, прежде чем ехать в Черногорию,” *Tass.ru*, 29. maj 2017. godine., <http://tass.ru/politika/4291514>

Premda su u junu 2017. godine Rusi još uvek bili najveća grupa turista u Crnoj Gori (25,2 %), njihov je broj smanjen sa 49.666 na 18.845 ljudi na godišnjem nivou.¹³³

Rusko ekonomsko prisustvo u turističkom sektoru Crne Gore nije ograničeno samo na turiste. U procesu privatizacije posle 2006. godine ruski poslovni ljudi i kompanije stekli su nekoliko hotela izgrađenim u doba komunizma na atraktivnim lokacijama. Nedostaje kompletna analiza svih ruskih investicija u turizam, ali lokalni mediji i nezavisne organizacije civilnog društva ulažu napore kako bi dokumentovali pokušaje ruskih investicija usmerenih na korišćenje deficita u upravi u Crnoj Gori sa ciljem zaključivanja poslova. U nekoliko slučajeva ruske firme koje postoje samo na papiru i koje poseduju malo kapitala, pobeđuju na licitacijama za velike privatizacione poslove, iako nisu sposobne da ispune uslove vezane za sprovođenje modernizacije a koje je postavila Vlada u okviru sporazuma o privatizaciji. U drugim važnim slučajevima, iako nisu bile sposobni da ispoštuju privatizacione ugovore, ruski investitori nisu snosili nikakve posledice.

Jedan od indikativnih primera je privatizacija hotela Lido u Ulcinju. Ruska kompanija Capital Estate, sa sedištem u Budvi, 2006. godine je pobedila na nadmetanju za kupovinu hotela sa ponudom za investicije koja je iznosila 38 miliona evra. Kompanija je platila ponudu, ali nije ispunila dogovorene dodatne investicije.¹³⁴ I pored poziva lokalnih vlasti za raskidanje ugovora sa Capital Estate Vlada je aneksom ugovora ozakonila kašnjenje investicija.¹³⁵ Hotel je srušen 2013. godine, ali novi još uvek nije izgrađen. Drugi primer je izgradnja hotelskog kompleksa Maljevik, opština Bar, od strane Sonuba Montenegro kompanije koja je registrovana na Kipru i koju je kasnije u 2010. godini kupila ruska Mercury Group.

Druga sporna praksa u sektoru nekretnina u Crnoj Gori povezana je sa prodajom atraktivnih parcela državnog zemljišta po cenama ispod tržišnih. Ruske firme su povezane sa sličnim poslovima kao što je na primer prodaja bivšeg vojnog kompleksa Skočičevojka u Budvi. Nekretnina je prodata pre proglašenja nezavisnosti Crne Gore za 2,35 miliona evra, a kasnije je zemljište ponovo prodata za 41,7 miliona evra. U poslu su učestvovali firme u vlasništvu Rusa registrovane u Crnoj Gori kao i „of-šor“ kompanije u vlasništvu crnogorskih biznismena.¹³⁶ Smatrajući da je od

¹³³ Intellinews (2017). "Tourist numbers up in Montenegro but Russians stay away," July 31, 2017.

¹³⁴ „Capital Estate: Port Milena nas sprječava da ispunimo svoje obaveze“, Vijesti.me, 24. mart 2012. godine, <http://www.vijesti.me/ekonomija/capital-estate-port-milena-nas-sprijecava-da-ispunimo-svoje-obaveze-66186>

¹³⁵ „Vladi šamar iz Ulcinja,“ ND Vijesti, 7. mart, 2011.

¹³⁶ Glavni kupci nekretnine su ruska kompanija Opora i crnogorska firma Spartak koje zastupaju Nikolaj Zemljanski i Aleksandar Beljakov. Dva meseca pre potpisivanja ugovora o kupovini kupci su osnovali novu firmu na Sejšelima, Blaze Corporation, preko koje je isplaćeno 2,35 miliona evra. Dve godine kasnije, u 2007. godini Skočičevojka je prodata firmi registrovanoj na Kipru, Caldero Trading Limited, koja je vlasništvo crnogorskog biznismena Zorana Bećirovića, za 14 miliona evra. Za manje od sedam dana on je prodao kompleks palestinskom biznismenu Mohamedu Burhanu Rahidu za 41,7 miliona evra. U 2015. godini kompanija Hipo Alpe Adria Development raspisala je javno nadmetanje za nekretninu, jer kompanija Rahida Monte Mena nije bila u stanju da izmiri kredit od 5,28 miliona koji je podigla za kupovinu nekretnine. Kasnije je austrijska Meindl Bank AG stekla odmaralište za 7,3 miliona evra. Milovac, Dejan and Mrdović, Ines. „Urbanizam: u škripcu korupcije – istraživanje slučajeva iz Crne Gore 2011/2012. godine“. MANS. Podgorica, 2012. godine.

tog posla vlada izgubila na desetine miliona evra, u 2012. godini nevladina organizacija za borbu protiv korupcije Mreža za afirmaciju nevladinog sektora – MANS podnela je tužbu u kojoj navodi ime tadašnjeg ministra finansija,¹³⁷ ali nema podataka da je istraga uopšte pokrenuta.

Neke ruske investicije su već objekat istrage od strane crnogorskog Specijalnog tužioca za organizovani kriminal i korupciju.¹³⁸ Slučaj u kojem je već izrečena pravosnažna presuda vezan je za izgradnju odmarališta na rtu Zavala nedaleko od Budve u 2008. godini. Miraks grupa ruskog biznismena Sergeja Polonskog započela je projekat zajedno sa Svetozarom Marovićem, tadašnjim potpredsednikom vladajuće Demokratske partije socijalista Crne Gore (DPS), čija je porodica među najuticajnijim u Budvi. Miraks grupa je najavila da će podignuti ekskluzivno odmaralište na rtu Zavala koje uključuje vikendice i luksuzne hotele koji će ličiti na Burž al Arabu u Dubaju. Projekat je delimično finansirala Prva banka pod kontrolom brata tadašnjeg predsednika vlade Mila Đukanovića.¹³⁹ Izgradnja, bez prethodno dobijene dozvole, je trajala od 2008. do 2009. godine, dok finansijski problemi nisu doveli do naglog obustavljanja projekta.

U aprilu 2008. godine MANS je podnela tužbu Vrhovnom državnom tužiocu navodeći imena glavnih učesnika afere: potpredsednika DPS Svetozara Marovića, sekretara za investicije Opštine Budva Dragana Marovića i izvršnog direktora Miraks Balkan Vjačeslava Lejbmana. Posle skoro dvogodišnje istrage javno tužilaštvo je optužilo 10 lokalnih službenika opštine Budva, uključujući gradonačelnika Budve Rajka Kuljaču i njegovog zamenika Dragana Marovića koji je i brat Svetozara Marovića.¹⁴⁰ Na kraju Apelacioni sud Crne Gore je 2016. osudio je Kuljaču na dve i po godine zatvora zajedno sa bivšim sekretarom opštine za investicije Draganom Marovićem koji je dobio dve godine. Proglašeni su krivima za zloupotrebu službenog položaja i za učinjene štete opštinskom budžetu u iznosu od 820.000 evra u korist Zavala invest – ćerke firme ruske kompanije Miraks. Osam drugih opštinskih službenika osuđeno je na ukupno osam godina zatvora.¹⁴¹

Za vreme vrhunca ruskih investicija posle proglašenja nezavisnosti Crne Gore (2011-2014. godine) ruski državljani kupili su mnoštvo apartmana i kuća duž obale usled čega su se cene nekretnina naglo povećale. Brojni medijski izveštaji pretpostavljaju se da su prodaje vezane za pranje novca,

¹³⁷ „Prodajom Skočidevojke država oštećena za desetine miliona,” *Vijesti.me*, 7. jul 2012. godine, <http://www.vijesti.me/ekonomija/prodajom-skoCSDjevojke-drzava-ostecena-za-desetine-miliona-82917>

¹³⁸ Na primer kupovina hotela AS u Petrovcu od strane rusko-crnogorske firme Nega turs, izgradnja luksuznog turističkog naselja Carskoe selo nedaleko od Budve od strane locirane u Moskvi holding kompanije Trejdjunik i kupovina hotela Otrant u Ulcinju od strane ruske kompanije Barkli SK.

¹³⁹ Organized Crime and Corruption Reporting Project. (2012). Zavala: Cape Corruption. OCCRP, June 11, 2012, accessed on January 14, 2018 at <https://www.reportingproject.net/firstbank/en/zavala-cape-corruption>

¹⁴⁰ MANS, Zavala – the case study, 2008 – 2011. <https://www.reportingproject.net/firstbank/en/documents/finish/13-zavala-cape-corruption/83-zavala-13>

¹⁴¹ Radevic, Komnen. (2016). „Rajku Kuljaci got two-and-a-half and Dragan Marovic two years in prison”, *Vijesti*, December 16, 2016, pristupljeno na <http://www.vijesti.me/vijesti/rajku-kuljaci-dvije-i-po-draganu-marovicu-dvije-godine-zatvora-916506>

ali nikada nije došlo do zvanične istrage i potvrđivanja ovih sumnji.¹⁴² Posle proglašenja nezavisnosti ruski državljani su uplatili ukupno 25 miliona evra poreza za nekretnine. Ne postoje javno dostupni zvanični podaci o broju nekretnina koje Rusi poseduju, pošto registri nekretnina ne omogućuju pretraživanje zbirnih podataka, ali prema navodima u medijima njihov broj iznosi oko 70.000.¹⁴³ Nedostatak podataka i transparentnosti otežava sprovođenje objektivne analize tačnog obima tokova kapitala u sektoru nekretnina u Crnoj Gori, a to sprečava organe finansijske informativne službe i poreske inspekcije da otkriju potencijalne šeme pranja novca i utaje poreza.¹⁴⁴ Enormna izloženost Crne Gore ruskim ulaganjima u kombinaciji sa velikim brojem nekretnina u rukama ruskih vlasnika može da bude iskorišćena za vršenje uticaja na nacionalnu spoljnu i bezbednosnu politiku. Ipak, veliki broj ruskih građana koji su investirali u sektoru nekretnina pokazuje da je rusko prisustvo raspršeno, što je u neku ruku zaštitna mera koja otežava, čak čini nemogućim da Rusija vrši direktnu kontrolu nad sektorom nekretnina.

Što se tiče broja ruskih državljana koji stalno borave u Crnoj Gori, ocene su različite. Prema popisu iz 2011. godine 1.000 stanovnika se izjasnilo kao Ruse ili da im je ruski maternji.¹⁴⁵ Prema izjavi ruskog ambasadora iz 2014. godine ima 7.000 ruskih državljana sa stalnim boravkom u Crnoj Gori,¹⁴⁶ dok se broj dijaspore koja govori ruski procenjuje na 15.000 ljudi.¹⁴⁷ Rusi sa stalnim boravkom poseduju mala preduzeća poput restorana, prodavnica i turističkih agencija. U nekoliko osnovnih škola njihova deca mogu da pohađaju nastavu na ruskom jeziku.¹⁴⁸

Ruske investicije u sektore nekretnina i sporta u Republici Makedoniji

Za analiziranje upliva ruskog kapitala na Zapadni Balkan jedan od najboljih primera je poslovanje Sergija Samsonenka u Makedoniji. Samsonenko je ruski biznismen koji je u Makedoniju stigao par meseci nakon što je Nikola Gruevski postao predsednik vlade jeseni 2006. godine. Od tada do danas Samsonenko je povezan sa koalicijom VMRO-DPMNE.¹⁴⁸ Poslanik VMRO (1998-2002) Aleksandar

¹⁴² CCRP (2011). "Russian Elites Pay Millions for Real Estate in Montenegro," November 30, 2011. O'Farrell, Michael, and Patrucic, Miranda. "Montenegrin Prosecutors Launch Probe Into Irish Investment," August 20, 2013.

Сухотин Андрей и Анин, Роман (2011). "Montenegrin Gnomes," Novaya Gazeta, November 28, 2011.

Bilefsky, Dan. (2008). "Despite Crisis, Wealthy Russians Are Buying Up Coastal Montenegro," The New York Times, October 31, 2008.

¹⁴³ „Rusi su u Crnoj Gori kupili 70.000 nekretnina,” *Vijesti.me*, 17. maj 2014. godine, <http://www.vijesti.me/vijesti/rusi-su-u-crnoj-gori-kupili-70000-nekretnina-21034>

¹⁴⁴ Mnoga od preko 1700 mikropreduzeća u Crnoj Gori su u vlasništvu ruskih državljana, koja su uglavnom osnovana su zbog uslova države za kupovinu nekretnine ili vozila.

¹⁴⁵ Zvanični podaci MONSTAT, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori iz 2011. godine, jul 2011. godine.

¹⁴⁶ „Nesterenko: U Crnoj Gori živi do sedam hiljada Rusa,” *Vijesti.me*, 27. januar 2014. godine, <http://www.vijesti.me/vijesti/nesterenko-u-crnoj-gori-zivi-do-sedam-hiljada-rusa-174290>

¹⁴⁷ „Rusi su u Crnoj Gori kupili 70.000 nekretnina,” *Vijesti.me*, 17. maj 2014. godine, <http://www.vijesti.me/vijesti/rusi-su-u-crnoj-gori-kupili-70000-nekretnina-21034>

¹⁴⁸ Lefkov, Goran (2016). "Samsonenko: Successful in Macedonia-under scrutiny in Russia". Center for Investigative Journalism – SCOOP, December 5, 2016.

Ruske investicije u sektore nekretnina i sporta u Republici Makedoniji (Nastavlja se)

Pandov je do 2011. bio zaposlen kod Samsonenka kao menadžer u BetCity kladionicama.¹⁴⁹ Takođe treba spomenuti da se Samsonenko pojavio u predizbornom muzičkom spotu koji je 2014. godine naručila VMRO-DPMNE, u kojem je on otvoreno podržao Gruevskog i njegovu partiju. Investicije Samsonenka skoncentrisane su u sportu i sektoru igara na sreću. Pored kompanije BetCity, Samsonenko poseduje i fudbalski i rukometni klub Vardar. Njegova najveća direktna investicija u Makedoniji je javno-privatno partnerstvo iz 2014. između jedne od njegovih firmi i Opštine Aerodrom (kojom je tada upravljao gradonačelnik iz VMRO-DPMNE) u izgradnji Sportskog centra Jane Sandanski. Opština je Samsonenku odobrila koncesiju na rok od 35 godina za spornu dvoranu u kroz netransparentni postupak. Centrala firme koja upravlja sportskom dvoranom¹⁵⁰ nalazi se na Kipru, i u pitanju je „of-šor“ kompanija čiji je krajnji efektivni vlasnik lociran u Belizeu. Ovu firmu Samsonenko koristi i za svoje druge investicije. Pored preduzeća Samsonenka, mnoge kompanije povezane sa političkom elitom koju predvodi Gruevski, registrovane su na adresama koje Samsonenko koristi u „of-šor“ zonama.¹⁵¹

¹⁴⁹ SCOOP (2016). "Samsonenko: Successful in Macedonia-under scrutiny in Russia," Center for Investigative Journalism – SCOOP, December 5, 2016 accessed on November 16 at <http://en.scoop.mk/samsonenko-successful-in-macedonia-under-scrutiny-in-russia/> and Nova TV (2015). "The Russian Samsonenko in the story "Invest in Macedonia Belize", February 6, 2015, accessed on November 16 2017 at <http://novatv.mk/rusinot-samsonenko-vo-prikaznata-invest-inmacedonia-via-belize/>

¹⁵⁰ Samsonenko je podigao i veliki hotel uz sportski centar.

¹⁵¹ <http://novatv.mk/rusinot-samsonenko-vo-prikaznata-invest-in-macedonia-via-belize/>

POLITIČKI FAKTORI KOJI JAČAJU RUSKI EKONOMSKI OTISAK

Od 2008. godine ruska vlada agresivno prostire svoju oporavljenu ekonomsku moć zasnovanu na izvozu resursa u kombinaciji sa od ranije postojećim bezbednosnim mrežama iz sovjetskog vremena i vešto koristi tradicionalnu „meku moć“, kako bi iskoristila strateške slabe tačke zemalja Zapadnog Balkana. Ruski instrumenti „meke moći“ uključuju medijsku propagandu, kao i upotrebu istorijskih, verskih i etničkih simbola. Od 19. veka slovenske pravoslavne države u regionu tradicionalno gledaju na Rusiju kao na snažnog saveznika za ostvarivanje njihovih političkih ambicija. Podrška Kremlja Srbiji oko pitanja Kosova, a posebno neprihvatanje proglašene nezavisnosti ojačali su ugled Rusije kao zaštitnika srpskih interesa. Drugi primer je zabrinutost koju je ruski pravoslavni patrijarh Kiril izrazio zbog pristupanja Crne Gore NATO-u.¹⁵²

Dok ruski mediji zagovaraju zajednički pogled na međunarodne odnose na Zapadnom Balkanu, mreža specijalizovanih ruskih institucija u Srbiji ima za cilj negovanje osećaja bliskosti između dve zemlje. Poslednjih godina ova se mreža širi sa ciljem pružanja podrške (uključujući finansijsku) organizacijama i grupama koje pomažu ruske interese u zemlji i regionu. Ogranci „Ruskog mira“ (Ruski svet) i predstavništvo Međunarodnog fonda jedinstva pravoslavnih naroda rade u Novom Sadu i Beogradu od 2005. godine. Posle 2013. godine u kojoj je Savet EU saopštio da je Srbija spremna da započne pregovore o pristupanju, intenzivirani su pokušaji jačanja veza između Srbije i Rusije. Istovremeno Ruski institut za strateška istraživanja (RISI) otvorio je lokalni ogranak u Beogradu – jedini na Zapadnom Balkanu. Na sajtu RISI se navodi da je institut deo velikog naučno-istraživačkog i analitičkog centra koji je osnovao predsednik Rusije sa glavnim ciljem da pruža informacije predsedničkoj administraciji i drugim ustanovama. Postoji niz drugih ruskih fondacija kao što je Fond za podršku javnoj diplomatiji „Aleksandar Mihajlovič Gorčakov,“ Fondacija za stratešku kulturu, Centar nacionalne slave i Fondacija Svetog Andreja koje zastupaju ruske interese preko različitih aktivnosti kao što je finansiranje projekata o neutralnosti Srbije,¹⁵³ organizovanja okruglih stolova i konferencija posvećenih ruskoj „mekoj moći“¹⁵⁴ i potpomaganja otvaranja ruskih centara u srpskim akadem-

¹⁵² Dusica Tomovic, “Serbian Church Urges Montenegro NATO Referendum,” Balkan Insight, January 5, 2016, <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbian-church-urges-montenegro-to-hold-referendum-on-nato-01-04-2016>

¹⁵³ NSP (2015). „Vesti o projektu vojnog neutralnosti Srbije“. 17. oktobar 2017. godine, pristupljeno 25. decembra, 2017 na <http://slobodarski.rs/2015/10/17/fondacija-dostojanstvo-i-fond-gorcakov-dogovorili-zajednicku-konferenciju-o-aktivnoj-neutralnosti/>

¹⁵⁴ NSPM (2014). Okrugli sto posvećen ruskoj „mekoj moći“. 15. novembar 2017. godine, pristupljeno 25. decembra 2017. godine na <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/meka-moc-rusije-u-srbiji-mogucnosti-i-perspektive.html?alphabet=>

skim ustanovama.¹⁵⁵ Nekoliko srpskih političkih partija, uključujući one koje nisu zastupljene u sadašnjem sazivu Skupštine Srbije, pretenduju na saradnju sa vladajućom strankom u Rusiji, Ujedinjenom Rusijom.¹⁵⁶

Rusija je podstakla osnivanje uredništava na srpskom jeziku u najvažnijim ruskim medijima, često puta sa opširnim sekcijama posvećenim političkim pitanjima. Posle 2012. godine stvoren je značajan broj portala za internet vesti koji otvoreno štite ruske interese u Srbiji. Među najuticajnijim su „Novi standard“ (www.standard.rs), „Srbin.info“ (www.srbin.info), „Vaseljenska TV“ (www.vaseljenska.com), kao i nekoliko manjih poput „Gazeta“ (www.vesti-gazeta.com), „Fakti“ (www.fakti.org), „Kremlj“ (www.kremlin.rs) i „Glas Moskve“ (www.glasmoskve.rs). Pored toga u 2015. godini ruska novinarska agencija „Sputnik“ otvorila je regionalnu kancelariju u Beogradu. U Srbiji „Sputnik“ radi na srpskom preko svoje internet stranice i radijskog programa, dostavljajući lokalnim radijskim stanicama besplatne sadržaje koji se veoma koriste. Jedan od velikih srpskih nedeljnika „Nedeljnik“ sadrži prilog „R Magazin“ koji izdaje „Rosijskaja gazeta“ u sklopu projekta „Russia Beyond the Headlines.“ Percepcija javnosti je da promocija ruskih interesa vidljiva čak i u najpopularnijim dnevnim glasilima – tabloidima poput „Informer“¹⁵⁷ i „Srpski telegraf“. Nastojanja ka ostvarivanju prodora u skoro sve sfere javnog života u Srbiji jasna je i kroz primer donacije Gazproma Srpskoj pravoslavnoj crkvi u iznosu od 5 miliona dolara koji su iskorišćeni za izradu mozaika u Hramu Svetog Save. Projekat je deo sveobuhvatnog programa Gazproma u oblasti kulture i očuvanja istorijske baštine Srbije.¹⁵⁸

Aktivnosti ruskih organizacija i njihovih srpskih medijskih partnera usmerene su na nekoliko tematskih područja. Prvo, ovi mediji zagovaraju rusku perspektivu u oblasti međunarodnih odnosa, tvrdeći, na primer, da će kriza u Ukrajini biti daleko dramatičnija zbog učešća SAD¹⁵⁹ ili tumačeći istoriju kroz prizmu Rusije, a u kontekstu podrške dugoročnom rusko-srpskom savezništvu. Potom oni pokušavaju da diskredituju zapadne strukture (NATO i EU) tvrdnjama da su njihove težnje u suprotnosti sa interesima Srbije (na primer sa tvrdnjama da EU podržava „separatističke grupe“ u Vojvodini)¹⁶⁰ i predstavljaju pretnju svetskom miru i stabilnosti. Konačno, Rusiju predstavljaju kao najbližeg saveznika Srbije čije su aktiv-

¹⁵⁵ Sputnik (2017). Otvaranje ruskog centra na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. 16. decembar 2016. godine, pristupljeno 26. decembra 2017. godine na <https://rs.sputniknews.com/drustvo/201612161109269463-Centar-za-ruske-studije-FPN1/>

¹⁵⁶ Danas (2016). „Ko su saveznici Putinove partije u Srbiji?“. 26. decembar 2017. godine, pristupljeno 26. decembra 2017. godine na http://www.danas.rs/danasrs/politika/ko-su-saveznici-putinove-partije-u-srbiji.56.html?news_id=321319

¹⁵⁷ „Informer“ (2017). Vesti o oružju Srbiji kao poklon Rusije. 21. decembar 2017. godine, pristupljeno 26. decembra 2017. na <http://informer.rs/vesti/srbija/361738/samo-u-informeru-putin-se-dogovorio-sa-vucicem-vi-cutite-a-mi-saljemo-oruzje>

¹⁵⁸ „Blic“ (2017). „Gazprom Njeft“ daje 4 miliona evra za mozaik u hramu „Svetog Save“. 22. april 2016. godine, pristupljeno 6. decembra 2017. godine na <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/poceli-radovi-kompanija-„Gazprom-njeft-sa-4-miliona-evra-finansira-mozaik-u-hramu/ltwylyz>

¹⁵⁹ „Sputnik“ (2017). Poslednje vesti o eventualnim vojnim dejstvima SAD u Ukrajini. 26. decembar 2017, pristupljeno 25. decembra 2017. godine na <https://rs.sputniknews.com/rusija/201712261113945545-karasin-ukrajina-isporuka-oruzje-donbas/>

¹⁶⁰ Vesti.ru (2015). Tvrdnje da EU i NATO planiraju stvaranje nove države Vojvodine. 16. februar 2015. godine, pristupljeno 25. decembra 2017. godine na <https://www.vesti.rs/Evropska-Unija/DA-LI-JE-VOJVODINA-NOVA-INSTANT-DRZAVA-NA-BALKANU.html>

nosti uvek podređene srpskim interesima.¹⁶¹ One naglašavaju zajedničke aspekte srpske i ruske istorije, konkretnije savezništvo i zajedničku borbu u dva svetska rata. Zatim kritikuju proevropske aktivnosti Srbije i opisuju je kao zemlju koju su EU i SAD stalno ponižavale, ali i pored toga je ona odlučna da postane deo Unije na štetu srpskog društva.¹⁶² Ruski mediji stalno podsećaju javnost na prošle sporove i sukobe između Srbije i njenih suseda na Balkanu, čini se sa ciljem potkopavanja procesa evropske integracije Srbije i pomirenja u regionu.¹⁶³

Rusija koristi svoj moćni medijski kišobran u cilju oživljavanja etničkih sukoba u regionu i optužuje Zapad da se upliće i pokušava da izazove nemire i, u krajnjoj liniji, da smeni režime u regionu. Na primer, Rusija je pokušala da utiče na rezultat političke krize u Makedoniji posle izbora u aprilu 2014. godine, uporno tvrdeći da je kriza izazvana kampanjom koju finansira Zapad i koja je usmerena protiv zakonite vlade.¹⁶⁴ Lavrov je podržao tvrdnje makedonske vlade da su protesti u zemlji posledica manipulacija koje dolaze spolja.¹⁶⁵ Lavrov je komentarisao krizu već za vreme prvog protesnog talasa u 2015, kada je izjavio da je Makedonija žrtva ekstremizma i da će biti podeljena između Albanije i Bugarske. Kasnije, posle izbora u decembru 2016. godine, Rusija se fokusirala na navodnu Platformu iz Tirane o stvaranju Velike Albanije. Posle 2015. godine izjave ruskog ministarstva inostranih poslova o Makedoniji postale su redovne, dok su u prethodnom periodu teme vezane za Makedoniju bile uglavnom ignorisane. Da bi ruskoj strani uzvratila uslugu, makedonska vlada je odbila da se priključi sankcijama EU i SAD uvedenim ka Rusiji zbog aneksije Krima, dok je 2015. godine predsednik Ivanov prisustvovao je paradi povodom Dana pobede u Moskvi, nezavisno od toga što je događaj bojkotovala većina svetskih lidera.¹⁶⁶

Manjak slobode medija u Makedoniji omogućuje ruskoj propagandi da neometano prodiru u glavne medije u zemlji. U stvari, provladini mediji postali su instrumenti direktne propagande. Visoki zvaničnici Makedonije, uključujući Gruevskog, često doslovno ponavljaju navode Sputnjika, što znači da je jezik koji su lokalni mediji upotrebljavali bio direktan eho pristupa ruske novinske agencije. Prema izveštaju iz juna 2017. godine, koji je sačinio Projekat izveštavanja o organizovanom kriminalu i korupciji (PIOKK) i nekoliko regionalnih i lokalnih istraživačkih organizacija Rusija nije ograničila svoje aktivnosti u Makedoniji na dezinformacije i

¹⁶¹ „Srbin info“ (2017). Vesti o jačanju veza između Rusije i Srbije preko vojne saradnje. 16. decembar 2017. godine, pristupljeno 25. decembra 2017. godine na <http://srbin.info/2017/12/17/putin-definitivno-salje-srbiji-s-300/?lang=lat>

¹⁶² „Sputnik“ (2017). Vesti o uceni Srbije od strane SAD. 23. decembar 2017. godine, pristupljeno 26. decembra 2017 na <https://rs.sputniknews.com/politika/201712231113918663-Hojt-Ji-nova-ucena/>

¹⁶³ „Srbin info“ (2017). Vesti o mogućem Dejtonu 2, što bi moglo da znači nestanak Republike Srpske (kao dela Bosne i Hercegovine). 23. decembar 2017. godine, pristupljeno 26. decembra 2017. godine na <http://srbin.info/2017/12/26/sta-se-krije-iza-projekta-dejton-2-pandorina-kutija/>

¹⁶⁴ Marusic, Sinisa. (2016). “Macedonia’s Gruevski Issues Threats,” *BalkanInsight*, December 17, 2016.

¹⁶⁵ Holodny, Elena. “The Kremlin thinks that the massive protests rocking a Balkan nation are an outside job to hurt Russia,” *Business Insider*, May 20, 2015, pristupljeno 11. novembra 2017. godine na <http://www.businessinsider.com/russia-lavrov-macedonia-protests-2015-5>

¹⁶⁶ Ivanov postao počasni doktor ruskog akademskog instituta za spoljašnje odnose – MGIMO.

zvanične izjave. U izveštaju se navode dokumenti koji su iscurili iz makedonske kontraobaveštajne službe koji ukazuju da je srpska obaveštajna služba učestvovala u aktivnostima podrške antizapadnim i proruskim nacionalističkim grupama.¹⁶⁷ U njemu se otkriva takođe način na koji ruska ambasada u Skoplju sprovodi propagandu i subverzivne aktivnosti od 2006. godine, kao što je na primer direktno finansiranje makedonskih medija, uključujući one na albanskom jeziku, kako bi ih pretvorila u izvore ruske dezinformacione kampanje.¹⁶⁸ Biro ruske spoljašnje obaveštajne službe (SVR) u Beogradu i biro vojne obaveštajne službe (GRU) u Sofiji upravljali su operacijama u Makedoniji. Takođe, Rusija je uspostavila preko 30 rusko-makedonskih kulturnih društava, čije je sedište u ruskom kulturnom centru u Skoplju i otvorila dva konzulata u Ohridu i Bitolju u cilju prikupljanja obaveštajnih podataka.¹⁶⁹

Osim ruskih obaveštajaca u „procurelim” dokumentima spominje se da su novinari državne agencije TASS i predstavnik ruske agencije za pomoć Rosstrudničestvo radili na vrbovanju makedonskih zvaničnika.¹⁷⁰ Biro Rosstrudničestva koji je otvoren u Makedoniji 2016. godine na osnovu međudržavnog sporazuma iz 2013. godine koji predviđa osnivanje ruskog kulturnog i naučnog centra u Makedoniji.¹⁷¹ U izveštaju makedonske kontraobaveštajne službe ističe se takođe da je u aprilu 2017. godine pred visokim službenicima makedonskog ministarstva spoljnih poslova ruski ambasador direktno izjavio da je cilj Rusije da Makedoniju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i Srbiju učini vojno neutralnim zemljama i požalio se da makedonska vlada nije na odgovarajući način uzvratila za podršku koju joj Rusija pruža, pripreтивši ekonomskim i političkim posledicama.¹⁷²

Pored toga Rusija direktno podržava proruske političare u regionu. Podrškom predizbornoj kampanji Milorada Dodika 2014. godine, kao i oko referenduma 2016. godine oko datuma praznika Republike Srpske, Rusija je uticala na politiku ovog entiteta i uspela da uspori integraciju Bosne i Hercegovine u evroatlantsku zajednicu. Ove mere dopunjuju druge aktivnosti koje Rusija pomaže i koje su doprinele konačnom uspehu Dodika, kao što su, na primer, obećanja za zajmove bez zahteva za reformama. Čak i kada unutrašnje političke borbe među konstitutivnim narodima u Bosni i Hercegovini nisu bile rezultat uplitanja Rusije, Kremlj je nastojao da te tenzije koristi i produbljuje, podstičući sukobe oko pitanja snabdevanja zemlje gasom, finansiranja gasovoda, odobravanja državnih zajmova, pa čak i nacionalnih praznika.

U vezi sa poslednjim pitanjem Rusija je podržala referendum održan 25. septembra 2016. godine o zadržavanju 9. januara kao nacionalnog praznika Republike Srpske, što je datum kada se obeležava stvaranje entiteta za vreme rata 1992-1995. godine, nezavisno od odluke Ustavnog

¹⁶⁷ OCCRP (2017). “Leaked Documents Show Russian, Serbian Attempts to Meddle in Macedonia,” June 4, 2017.

¹⁶⁸ Ibid.

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Internet stranica biroa „Rosstrudničestva” u Makedoniji, pristupljeno 6. decembra na <http://mkd.rs.gov.ru/ru/about>

¹⁷² Ibid.

suda iz 2015. godine o njegovoj zabrani, jer je diskriminišući u pogledu nesrpskog stanovništva. Dva dana pre referenduma protiv kojeg je međunarodna zajednica uložila protest, Dodik se sreo sa Putinom u Moskvi, gde je ruski predsednik dao prećutnu podršku referendumu. Na referendum je izašlo preko 55 % birača, od kojih je 99 % podržalo predlog. I pored snažne podrške građana Dodik je odustao od ranijeg zahteva za drugim referendumom čija je tema trebala biti nezavisnost.¹⁷³

U oktobru 2017. godine Dodik je ponovo izrazio neslaganje Republike Srpske oko pristupanja Bosne i Hercegovine NATO¹⁷⁴ i zakleo se da će zadržati vojnu neutralnost zemlje, što je i cilj ruske vlade.¹⁷⁵ Ranije iste godine je Skupština Republike Srpske usvojila odluku u korist neutralnosti i pokrenuo postupak održavanja referenduma o pristupanju NATO¹⁷⁶. Vlada RS se 2015. suprotstavila početku pregovora o članstvu u EU nazvavši taj korak najvećom izdajom posle zaključenja Dejtonskog sporazuma. I pored toga, Bosna je podnela je zahtev za članstvo u januaru 2016. godine s obzirom na prethodno odobrenje predloga o pristupanju od strane dva entiteta. Do proboja u pregovorima sa EU je došlo pošto Dodik nije mogao da učestvuje u donošenju nijedne od tih odluka.

Nakon septembra 2017. godine Dodik je ponovo pokrenuo još jedan referendum koji je prvobitno iniciran 2015, na temu ukidanja ovlašćenja bosanskih državnih sudova i javnog tužilaštva. Uspeh tog referenduma učinio bi entitet de facto nezavisnim.¹⁷⁷ Referendum međutim može da posluži i za skretanje pažnje sa skandala o korupciji sa nekretninama porodice Dodik. Do sada Dodik odbacuje direktno izjašnjavanje o nezavisnosti, ali ga ne isključuje, izjavljujući da taj referendum ne bi doveo do krvoprolića.¹⁷⁸ U intervjuu za „Politiko“ on je izjavio da za razliku od EU i SAD Rusija „od njega ne traži da radi nemoguće stvari“, već umesto toga nudi „ekonomsku saradnju“.¹⁷⁹

U suštini Rusija je prema Dodiku više nego blagonaklona. U martu 2014. godine, par meseci pre izbora u RS, odlikovan je nagradom Međunarodnog fonda jedinstva pravoslavnih naroda u Moskvi. Tvrdi se da je tokom iste posete Dodik dobio i donacije za svoju predizbornu kampanju.¹⁸⁰

Zato ne iznenađuje što je Služba za kontrolu strane imovine pri Ministarstvu finansija SAD sankcionisala Dodika za ometanje ispunjenja Dejtonskog sporazuma i za ugrožavanje teritorijalnog integriteta i suvereniteta

¹⁷³ Večernje novosti. (2017). „Želim otepljenje RS, ali bez bilo kakvih krvoprolića“. 13. novembar 2017. godine, ostvaren pristup preštampanom sadržaju u B92 6. decembra 2017. godine na https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2017&mm=11&dd=13&nav_id=102786

¹⁷⁴ Dodik nije uvek dosledan. U nekim je slučajevima davao izjave da će vlada RS podržati pristupanje NATO jedino ako to bude podržano na referendumu.

¹⁷⁵ TASS (2017). "Bosnia and Herzegovina's Republika Srpska unwilling to join NATO." October 26, 2017, accessed on November 16, 2018 at <http://tass.com/world/972744>

¹⁷⁶ Ibid.

¹⁷⁷ Kovacevic, Danijel. "Republika Srpska Postpones State Judiciary Referendum," BIRN, November 7, 2017.

¹⁷⁸ MacDowall, Andrew. "Bosnia's Serb Republic leader: No breakaway vote next year," Politico, July 3, 2017.

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Bugajski, Janusz. (2015). "Moscow Upholds Frozen Bosnian State," Center for European Policy Analysis, August 3, 2015.

Bosne i Hercegovine.¹⁸¹ Rusija je odmah kritikovala odluku SAD i čvrsto stala iza Dodika. U maju 2017. godine Dodik je izjavio da EU na njega vrši pritisak da se priključi sankcijama protiv Rusije. Do sada RS uspeva da spreči Bosnu i Hercegovinu da primeni režim sankcija.

U Srbiji, pored već pomenutih ekonomskih veza socijalistima i naprednjacima, ruski mediji, lokalne pro-putinovske organizacije i ruski visoki zvaničnici podržavaju aktivnosti lokalnih krajnje desnih i evroskeptičnih organizacija. Podrška dolazi u obliku sastanaka na visokom nivou, javne podrške ili manipulativnih članaka koji prikazuju kompletan srpski politički prostor kao u potpunosti definisan borbom za uticaj između EU i Rusije.¹⁸²

Nenad Popović iz Srpske narodne partije koja je mlađi koalicioni partner Vučićeve Napredne stranke, pohvalio se podrškom Putinove partije Ujedinjena Rusija.¹⁸³ On se pored toga izjasnio protiv integracije Srbije sa EU, a 2014. godine kao potpredsednik Skupštine Srbije javno je podržao aneksiju Krima od strane Rusije.¹⁸⁴ Za vreme Ekonomskog foruma u Sankt Peterburgu u junu 2017. godine Popović je izjavio da bi Srbija morala da ojača ekonomske veze sa Evrazijskom ekonomskom unijom, regionalnim integracionim projektom pod rukovodstvom Rusije.¹⁸⁵

Unapređenje vojne saradnje između Rusije i Srbije dodatno jača rusko finansijsko i političko prisustvo u regionu. Najindikativnije je da je Rusija poklonila šest polovnih aviona MiG-29 obećavši takođe i isporuku 30 tenkova T-72 i 30 oklopnih vozila (APC).¹⁸⁶ Vučić je u javnosti razmatrao potrebu za isporukom ruskog sistema protivvazdušne odbrane S-300¹⁸⁷ i najavio razgovore sa ruskom odbrambenom kompanijom Rosoboronekспорт o isporuci šest višenamenskih helikoptera Mi-17, nakon dva koja su već isporučena u junu 2016. godine.¹⁸⁸ Međutim, i pored velike pažnje medija, na odluku Rusije da Srbiji isporuči oružje i vojnu opremu ne bi trebalo gledati kao na ozbiljnu prekretnicu u strateškim odnosima.

Srbija je odlučila da kupi rusku vojnu opremu iz dva razloga. Ruska oprema je najjeftiniji način modernizaciju Vojske Srbije, iako Rusija teži da prodaje staru vojnu opremu po visokim cenama. Štaviše, tokom NATO

¹⁸¹ US Department of Treasury Press Center – Treasury Sanctions Republika Srpska Official for Actively Obstructing the Dayton Accords. January 1, 2017.

¹⁸² Knezevic, Gordana. (2016). Serbia and Self-Fulfilling Russian Prophecies. Radio Free Europe, April 29, 2016, pristupljeno 19. decembra 2017. godine na <https://www.rferl.org/a/serbia-self-fulfilling-russia-prophecies/27707245.html>

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ RT (2014). "Putin signs order to recognize Crimea as a sovereign independent state." March 17, 2014, pristupljeno 4. decembra 2017. godine na <https://www.rt.com/news/russia-recognize-crimea-independence-410/>

¹⁸⁵ Alo. (2017). „Lider SNP Popović u Rusiji: Ubrzati proces integracija“. 1. jun 2017. godine, pristupljeno 4. decembra 2017. godine na <http://www.alo.rs/popovic-ubrzeni-proces-integracija/109627>

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ RT (2017). „Srbija želi da kupi protivavionske sisteme S-300, razgovara sa ruskim i beloruskim predsednikom“. 16. april 2017. godine, pristupljeno 4. decembra 2017. godine na <https://www.rt.com/news/384950-serbia-s300-russia-belarus/>

¹⁸⁸ „Gazeta.ru (2017). "Serbia is holding talks with Russia on the purchase of six helicopters, Mi-17," December 2, 2017, pristupljeno 4. decembra 2017. godine na <https://www.gazeta.ru/army/news/10888412.shtml>

bombardovanja 1999. godine, srpska javnost je percepirala rusko oružje kao superiorno, te ta percepcija danas omogućava Vladi Srbije da podstakne svoju popularnost kupovinom ruskog oružja. Prema izjavama srpskih političara, dve zemlje žele da unaprede saradnju koja bi uključivala zajedničku proizvodnju municije i oružja kroz direktnu saradnju ruskog vojnoindustrijskog kompleksa sa srpskim preduzećima sve dok se ona osposobe za proizvodnju i izvoz delova za inostrana tržišta.¹⁸⁹ Međutim, pretpostavljene namere Rusije za saradnju na tom polju su sporne, jer je ruska vojna industrija jedna od najisplativijih i ne postoje razlozi za saradnju sa drugim državama u ovom kontekstu. Verovatnije pretpostavka je da Rusija može iskaže interes oko zajedničke proizvodnje oružja ukoliko Srbija može da obezbedi tržišta za tu robu i usluge na drugim mestima, konkretnije na Zapadnom Balkanu i u Centralnoj i Istočnoj Evropi, pa i čak na Bliskom istoku, gde se još uvek masovno koristi ruska vojna tehnika.

Međutim, rusko političko uplitanje najagresivnije je u Crnoj Gori, a ne u Bosni i Hercegovini ili Srbiji. Pošto je 2014. godine crnogorska vlada najavila da joj je cilj da Crna Gora pristupi NATO, i nakon pridruživanja sankcijama EU protiv Rusije zbog aneksije Krima, ruska vlada je napravila zaokret u svojoj decenijskoj politici uspostavljanja prisnih veza sa ovom malom zemljom na Jadranu. Ona je preduzela aktivnosti usmerene na sprečavanje članstva u NATO, konkretnije podržavajući etnonacionalističke grupe čije se političke platforme kose sa zapadnim liberalnim vrednostima.¹⁹⁰ Ruski potpredsednik vlade Dimitri Rogozin otišao je još dalje izjavivši da će Crna Gora zažaliti zbog članstva u NATO.¹⁹¹ Tokom 2015. i 2016. održano je nekoliko sastanaka crnogorske opozicije (anti-NATO orjentisane) sa ruskim visokim zvaničnicima, a predstavnici opozicione Crnogorske partije učestvovali su u Moskvi na okupljanju partija sa Zapadnog Balkana koje se protive NATO za vreme kongresa Ujedinjene Rusije u junu 2016. godine.¹⁹² Oni su potpisali izjavu o stvaranju vojno neutralne zone na Balkanu.¹⁹³ I pored toga u junu 2017. godine Crna Gora se priključila NATO.

Crnogorska vlada optužila je Rusku Federaciju za mešanje u parlamentarne izbore 2016. zbog pokušaja nasilnog svrgavanja vlade pomoću Demokratskog fronta (DF), najsnažnije opozicione koalicije u Crnoj Gori. I Kremlj i DF su odbacili optužbe, dok DF je izjavio da je državni puč inscenirala vladajuća partija i da su sve optužbe politički motivisane.

¹⁸⁹ Sputnik. (2017). "Ambitious Plans: Serbia Ramping Up Defense Production." May 1, 2017, pristupljeno 4. decembra 2017 na <https://sputniknews.com/europe/201705011053162269-serbia-defense-production/>

¹⁹⁰ Bellingcat. (2017). "Montenegro Coup Suspect Linked to Russian-backed "Ultranationalist" Organisation," April 25, 2017 pristupljeno 20. novembra 2017. godine na <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2017/04/25/montenegro-coup-suspect-linked-russian-backed-ultranationalist-organisation/>

¹⁹¹ Rogozin: Crna Gora će zažaliti zbog odluke da pristupi u NATO, Vijesti, 12. januar 2016. godine, <http://www.vijesti.me/vijesti/rogozin-crna-gora-ce-zazaliti-zbog-odluke-da-pristupi-u-nato-869751>

¹⁹² Predstavnici proruskih partija iz Srbije, Crne Gore, Bosne, Makedonije i Bugarske prisustvovali kongresu Ujedinjene Rusije. B92. (2016). „Putinova partija „obezbeđuje sigurnost“ na Balkanu: suverenitet i neutralnost". 28. jun 2016. godine, pristupljeno 4. decembra 2017. godine na http://www.b92.net/eng/news/world.php?yyyy=2016&mm=06&dd=28&nav_id=98445

¹⁹³ Ibid.

Državni udar u Crnoj Gori je već procesuiran. Optužnica¹⁹⁴ je podneta protiv 14 optuženih. Među njima su ruski državljani Eduard Šišmakov i Vladimir Popov, penzionisani general srpske policije i bivši komandant srpske Žandarmerije Bratislav Dikić, kao i dva vodeća političara i poslanika DF – Andrija Mandić i Milan Knežević. Utvrđeno je da je jedan od učesnika član ruske vojne obaveštajne službe (GRU) i bivši zamenik vojnog atašea u ruskoj ambasadi u Poljskoj koji je proglašen *persona non grata* i proteran iz Poljske sa optužbama za špijunažu.¹⁹⁵

Prema javnom tužilaštvu DF je učestvovao u šemi za pranje novca za vreme predizborne kampanje 2016. u kojoj je, kako se tvrdi, DF dobio sredstva nezakonitog porekla iz Rusije preko „of-šor” računa, a potom prebacio manje svote od istih sredstava fizičkim licima, koja su potom uplaćena na račun DF kao lične donacije.¹⁹⁶ Specijalni državni tužilac je pokrenulo istragu finansiranja DF, pri čemu su do sada podnete optužbe protiv lidera i poslanika, Nebojše Medojevića, i niza aktivista DF za omogućavanje ilegalnog finansiranja partije.¹⁹⁷

¹⁹⁴ http://tuzilastvogc.me/media/files/Kt-S_br_271-16.pdf

¹⁹⁵ “Russia ‘linked’ to election-day coup plot in Montenegro,” SkyNews, February 21, 2017, <http://news.sky.com/story/russia-linked-to-election-day-coup-plot-in-montenegro-10775786>

¹⁹⁶ IntelliNews. (2017). “Money laundering probe into Montenegro’s pro-Russian Democratic Front extended,” August 31, 2017.

¹⁹⁷ <http://www.tuzilastvogc.me/media/files/ZAHTJEV%20SKUPSTINI%20.pdf>

PREPORUKE

U poslednjoj deceniji ekonomski otisak Rusije u četiri države Zapadnog Balkana, koji je analiziran u ovoj studiji, vidljivo se povećava u apsolutnom smislu. Ruske firme su uložile skoro 2,5 milijarde evra u sve četiri zemlje zajedno, od kojih polovina otišla u Crnu Goru, koja je i središte ruskih investicija u sektorima nekretnina i turizma. Rusija se pretvorila od periferne ekonomske sile u jednog od najznačajnijih igrača u regionu. Međutim, usled rasta sve četiri privreda, ruski udeo u njima manje-više stagnira. Prihodi ruskih firmi iznose između 6,5 % i 10 % ukupnih prihoda u ovim državama, a ruski korporativni otisak je skoncentrisan na strateške sektore poput energetike, bankarstva, rudarstva i nekretnina. Premda je rusko korporativno prisustvo u Srbiji najznačajnije, sve do 2013. godine, kada se Deripaska povukao iz KAP-a, skoro trećina ekonomije Crne Gore nalazila se pod direktnom i indirektnom kontrolom kompanija u ruskom vlasništvu. Čak i danas ruske SDI u Crnu Goru iznose skoro 30 % godišnjeg BDP.

Ruske državne i privatne energetske kompanije dominiraju u sektoru nafte i gasa u regionu. One su stekle uticaj preko niza privatizacija koje su donele unosnu imovinu poput kompanija NIS i Beopetrol u Srbiji, rafinerije u Brodu u Bosni i Hercegovini i toplane u Skoplju u Makedoniji. Ove tri države, Bosna i Hercegovina, Makedonija i Srbija, i dalje su skoro u potpunosti zavisne od isporuka ruskog gasa, što Gazpromu omogućava da zaračunava jedne od najvećih cena gasa u Evropi. Ruske firme koriste i ograničenost regionalnih tržišta nafte i gasa kako bi ojačale dominantnu poziciju. One su takođe iskoristile deficite u upravljanju kao što su zatvorenost regionalnih tržišta nafte i gasa kako bi ojačale svoj dominantan položaj, uspešno koristeći kašnjenja u liberalizaciji tržišta, oslanjajući se na posrednike za snabdevanje ovih država gasom i nespremnost političkih elita da aktivno rade na projektima diversifikacije. Rusija je zarobila vlade u regionu kroz masivne energetske projekte poput gasovoda Južni tok koji višestruko nadmašuju njihove administrativne kapacitete. Ti projekti ne samo što podrivaju nastojanja država Zapadnog Balkana da diversifikuju snabdevanje prirodnim gasom, već ih i izlažu ogromnim finansijskim rizicima.

Netransparentni privatizacioni postupci gde se procena imovine očigledno nije zasnivala na objektivnim ekonomskim analizama, omogućili su ruskim kompanijama da prošire svoje ekonomsko prisustvo u ključnim granama u regionu. U većini slučajeva ruski investitori nisu ispunili uslove iz privatizacionih ugovora, što je dovelo do gubitaka kako za poreske obveznike, tako i za državni budžet. U međuvremenu preferencijalan regulatorni tretman, uključujući poreze i energetske subvencije, omogućuju ruskim kompanijama da ostvaruju ogroman profit, da šire svoj tržišni udeo i da što više umanje poreze i doprinose.

Kako bi iskoristila deficite u upravljanju na Zapadnom Balkanu, Rusija je privukla ključne uticajne ličnosti na lokalnu, nudeći im poslovne mogućno-

sti izuzetno visoke isplativosti,. Ti posrednici su potom iskoristili dodatne poslovne mogućnosti ili rusku podršku za svoje političke ciljeve. U celini gledano koncentracija vlasti u malim i uticajnim političko-ekonomskim mrežama na Zapadnom Balkanu stvara slabe tačke koje Rusija može da iskoristi kako bi uticala na procese donošenja odluka.

Konačno, kako bi osnažila efekat svog ekonomskog otiska, Rusija je aktivirala lepezu tradicionalnih instrumenata „meke moći“, uključujući medijsko prisustvo, podršku proruskim lokalnim organizacijama civilnog društva i političkim partijama, te političke posete i izjave na visokom nivou. Ti su instrumenti korišćeni za podršku i vlada u regionu, ali i opozicionih grupa, zavisno od toga šta odgovara ciljevima Rusije. U Makedoniji je ruska meka moć doprinela potkopavanju legitimiteta anti-korupcionih protesta organizacija civilnog društva, dok je u Crnoj Gori ona pomogla opoziciji da osudi evroatlantsku spoljnu politiku vlade. U Bosni i Hercegovini ruska politička podrška Dodiku i Republici Srpskoj izazvala je unutrašnje podele kako na ekonomskom, tako i na političkom planu i uspešno usporila zemlju na njenom putu ka pristupanju NATO-u i EU. U Srbiji Rusija vešto kombinuje politiku i biznis da bi stekla privilegovan tretman ne samo u energetsom sektoru, gde je Rusija koristila svoju podršku potezima Beograda protiv nezavisnosti Kosova kako bi stekla neke od najvećih energetskih kompanija u zemlji, već i u železnicama, bankama i odbrani.

Na osnovu nalaza predstavljenih u ovom izveštaju, trebalo bi razmotriti primenu sledećih politika:

- Potrebna je diversifikacija izvora stranih direktnih investicija i izbegavanje prekomernog oslanjanja na kapital iz autoritarnih država koji je skoncentrisan u jednu ili dve privredne grane;
- Nužno je unapređivanje korporativnog upravljanja državnim energetskim kompanijama u regionu kojima pretil rizik od odliva kapitala zbog dugoročnih poslova koji obezbeđuju preferencijalan tretman klijentima koji imaju poseban status odobren od strane države.
- Države u regionu treba da odvoje upravljanje državnim energetskim kompanijama od uticaja političkih partija. Parlamenti u regionu bi trebalo da odobravaju stručne menadžere na predlog vlada, kako bi se garantovala nezavisnost kandidata od spoljašnjeg pritiska.
- Potrebno je ukidanje energetskih subvencija koje stvaraju probleme na tržištu i ostavljaju snabdevače u vlasništvu države u velikim finansijskim teškoćama, čineći ih u još većoj meri zavisnim od uvoza iz samo jednog izvora.
- Države u regionu treba da uvedu i primene u potpunosti pravnu tekovinu EU u oblasti energetike, sa ciljem obezbeđivanja razdvajanje funkcija transporta i distribucije prirodnog gasa i električne energije, kako bi se na taj način podstakla celovita liberalizacija energetskih tržišta.
- Potrebno je angažovati nacionalne komisije za borbu protiv trustova za izradu redovnih (u najboljem slučaju) dvogodišnjih ocena stanja na tržištima sa značajnim ekonomskim prisustvom autoritarnih država.
- Potrebno je postizanje boljeg kvaliteta regulacije i ekonomskog upravljanja preko stalnog angažovanja, pomoći i investicija od strane SAD i

EU. Nijedna zemlja Zapadnog Balkana sama ne poseduje resurse koje na raspolaganju imaju firme iz Rusije, a naročito one koje podržava Kremlj.

- Pre odobravanja spajanja kompanija ili njihovog preuzimanja organi za borbu protiv trustova država regiona bi trebali da prate kompanije zbog mogućeg rizika od tržišne koncentracije vezanog za strane ulagače čiji je krajnji stvarni vlasnik skriven iza mreže „of-šor“ subjekata.
- Države treba da garantuju da se svi infrastrukturni projekti sprovede prema nacionalnim propisima o transparentnosti i konkurentnim tržišnim postupcima, kao i uz nezavisnu analizu troškova i koristi.
- Nužno je osnaživanje agencija zaduženih za privatizaciju i postprivatizacionu kontrolu putem imenovanje lica nezavisnih od političkog uticaja od strane parlamenata.
- Ukidanje privatizacionih postupaka sa samo jednim učesnikom u nadmetanjima za imovinu u strateškim ekonomskim sektorima vredniju od jednog miliona evra, a u cilju sprečavanja korupcije i direktnog tajnog dogovaranja sa već odabranim ulagačima.
- Potrebno je unapređenje istražnog kapaciteta agencija za finansijsku kontrolu, poreskih uprava, institucija za borbu protiv pranja novca, a u cilju utvrđivanja krajnjeg stvarnog vlasništva stranih investitora i sprečavanja pranja novca.
- Nužno je jačanje nadzora nad bankarskim sektorom, kao i nadzora finansijskih tržišta sa ciljem utvrđivanja sistemskih rizika vezanih za koncentraciju kreditnih portfolija u strateškim granama.
- Potrebno je stvaranje baza podataka o stranim investicijama u kompanije i nekretnine koje su transparentne i lake za korišćenje, sa ciljem poboljšanja praćenja operacija pranja novca i pomoći u otkrivanju nezakonitih novčanih tokova u zemlji.
- Potrebno je proširiti obim podataka centralnih banaka kroz uključivanje stranih investicija i korporativne svojine u njih. Trenutni statistički podaci sa kojima banke raspolažu su nedosledni, neažurirani i ograničenog opsega kako bi pružili objektivniju procenu upliva stranog kapitala.

